Ce n'est pas
ça qu'on
éclaire,
c'est la
question.

Eugène Ionesco

Un om sub semnul întrebărilor

„Dacă oamenii nu şi-ar fi dorit să se distrugă, totul s-ar fi putut aranja. Nu ar fi existat o exploatare a omului de către om. Nu ar fi existat génocide. De ce stau astfel lucrurile? #De ce nu ne iubim?», se întreba în lucida lui naivitate Idiotul lui Dostoïevski. De ce să nu ne iubim sau. cel puţin, de ce să nu ne fim indiferenţi unii altora? «Aventura umană a durat prea mult», îmi spunea un prieten, nefericit de nefericirea oamenilor, « trebuie s-o încheiem»?

NEMIRA

EUGÈNE IONESCO s-a născut pe 26 noiembrie 1909, în Slatina. Când avea doi ani, părinţii lui au părăsit România şi s-a stabilit la Paris, unde trăia familia

maternă. întors în România după 1922, a învăţat limba română şi s-a înscris la Liceul Sf. Sava, unde, peste câţiva ani, a devenit profesor de limba franceză. A debutat ca poet în anul 1928, în revista *Bilete de papagal* a lui Tudor Arghezi. în 1934, a publicat primul său volum de eseuri critice, *Nul,* care, prin stilul acid şi ireverenţios, a devenit una dintre cele mai controversate publicaţii ale vremii. în 1950, a debutat ca dramaturg, cu piesa *Cântăreaţa chealã,* montată la Théâtre des Noctambules, în regia lui Nicholas Bataille, căreia i-au urmat *Lecţia, Scaunele* şi alte piese care au făcut din el marele dramaturg francez, alături de Samuel Beckett.

Descoperiri este singurul volum ilustrat cu desenele sale, tradus pentru prima oară în limba română. Dramaturg, prozator, eseist, critic literar, Eugène Ionesco a fost nominalizat la Premiul Nobel pentru literatură în 1964, alături

de Jean-Paul Sartre. Pe 28 martie 1994, s-a stins din viată la Paris şi a fost înmormântat la cimitirul Montparnasse.

Eugène Ionesco

Un om sub semnul întrebărilor

UN OM SUB SEMNUL ÎNTREBĂRILOR

Dacă aţi fi rugat să vă faceţi astăzi portretul, după cum aţi făcut-o în cărţile, în jurnalele dumneavoastră, în Prezent trecut, trecut prezent, *cum v-aţi „povesti” celorlalţi?* EUGÈNE IONESCO: E complicat. Nu ştiu. Nu ştiu cine sunt. Nu ştiu ce fac pe-aici. Nu ştiu nici de unde vin, nici unde mă duc.

Mi s-a întâmplat să lupt pentru lucruri în care am crezut mai mult sau mai puţin; lupte politice. Ba chiar am scris piese de teatru mai mult sau mai puţin politice pentru libertate, împotriva Răului, ca în piesa *Ucigaş fără simbrie...* Am crezut mai mult sau mai puţin în tot ce am făcut şi în tot ce am scris. Din simplul şi foarte banalul

motiv că, aşa cum spunea Jean Gabin, „pe-aici nu suntem decât în trecere.” în acest sens, Jean Gabin se întâlnea cu cei mai mari şi mai profunzi filosofi şi mistici.

Şi, pentru a mai cita nişte actori, o voi aminti şi pe Simone Signoret, care a spus: „Cu cât trece vremea, cu atât înţeleg mai puţin.” în acest sens, se întâlneşte cu scepticii, dacă nu chiar cu pesimiştii. Ceea ce înseamnă, cred, că ştim cu toţii că nu suntem pe-aici decât în trecere, că lumea nu e decât zgomot şi furie; totuşi, mergem mai departe. Cred că până şi oamenii politici sunt angoasaţi, cred că şi ei ştiu că totul e deriziune şi că, până la urmă, totul e inutil.

Pentru a mai cita o minte primitivă, voi aminti ultimele cuvinte pe care Stalin i le-a spus lui De Gaulle sau lui

Malraux – în orice caz, de relatat le-a relatat Malraux: „Până la urmă, moartea câştigă!” Incredibil pentru un comunist şi pentru un marxist care îşi închipuie, în principiu, că omenirea are un viitor, şi nu doar omenirea, ci cosmosul însusi:

J ’ î

un viitor, un sens...
(Linişte)... Până la urmă, aşa se întâmplă: nu mai există ideologie, nici măcar idei nu mai există, dar, dacă vrei să mai dai peste câţiva marxişti înverşunaţi, atunci în Occident

> > >

trebuie să-i cauţi. în Rusia, în Polonia, în Cehoslovacia, în Ungaria, în Bulgaria, în România nu mai e nici măcar unul, dar se prefac „cum că, ba da, ar mai fi”.
Observăm că întregul Occident e în plină derută. Este derutat, fiindcă a

crezut la un moment dat în ideile şi în valorile lui. Acum nu mai crede. Nici sovieticii nu mai cred în valorile lor, dar sunt de un enorm cinism şi au o enormă vitalitate, fapte care îi împing să continue să facă tot ce fac oamenii de sute de ani încoace, de secole, şi secole, şi secole: colonizează, ocupă, invadează, cuceresc pieţe, teritorii. Această vitalitate, genul acesta de vitalitate, lipsit de speranţă reală, îl aveam şi eu, la nivelul meu. Acum însă, cu vârsta, nu-l mai am şi sunt tot timpul pe punctul de a demisiona. Ştiu totuşi bine că nu voi demisiona, că nu pot demisiona şi că voi continua până când va sosi moartea.

Ce înţelegeţi prin „a demisiona”?

Ei bine, să tac. Or, eu sunt un vorbăreţ. Şi sunt nemulţumit de tot ce am făcut.

Am adesea vise cu una şi aceeaşi temă:

confruntarea dintre mine şi tatăl meu. Pe

vremea când eram elev, licean, tata venea la mine în cameră ca să verifice dacă îmi faceam lecţiile. Şi mă surprindea citind Dostoievski, de pildă, sau, poate, *Cei trei muşchetari.* Se înfuria şi-mi căuta prin caiete, unde nu găsea decât începuturi de poeme, caricaturi.

Ei bine, am visat ceva analog. Am visat că tata îmi spunea: „Ai reuşit în viaţă. Eşti celebru. Eu sunt mort, dar am auzit vorbindu-se despre tine. Arată-mi ce raci!” Şi-atunci deschideam un sertar şi-i arătam foi abia începute, caricaturi, hârtie îngălbenită, pagini rupte: nimic!

Cred că tot ceea ce fac, cred că tot ce a făcut întreaga lume nu este nimic, absolut nimic. *Şi, atunci, literatura ce funcţie a avut pentru dumneavoastră, fie şi-aşa, de foarte devreme?* Cred că nu este nimic mai interesant decât să inventezi poveşti şi să le spui. Nu este nimic, în acelaşi timp, mai plăcut şi mai important în viată. Numai că în literatură se introduc tot soiul de chestiuni, cum ar fi preocuparea ideologică, propaganda etc., în aşa fel încât, puţin câte puţin, suntem facuţi

să nu mai spunem lucruri gratuite.
Or, în literatură, gratuitatea este interesantă. Am făcut greşeli. Greşeala fundamentală pe care am facut-o este următoarea: în loc să povestesc lucruri care nu există, m-am apucat să mă povestesc pe mine însumi şi să apăr anumite puncte de vedere ori idei, în aşa fel, încât cred că, din acest motiv, mi-am ratat aventura literară.
Prea târziu pentru a o mai lua de la capăt. Din preocupare antipolitică – după cum spuneam adineauri –, am făcut eu însumi politică, întrucât a fi împotriva politicii înseamnă tot a face politică.
Cred că literatura ar trebui să ajute la aşezarea omului între lumea aceasta şi cealaltă.
De altfel, asta se şi întâmplă tuturor operelor literare sau artistice – sunt

lucruri pe care le-am mai spus, dar trebuie să mai fie spuse: autorii, scriitorii fac propagandă, fac ideologie, dar marii autori sunt aceia care, în pofida lor înşişi, au făcut altceva decât propagandă, altceva decât ideologie.

Dau întotdeauna exemplul lui Pirandello, care avea propriile opinii despre psihologia umană. Teoriile psihologice ale lui Pirandello sunt de mult depăşite de psihanaliză şi de alte psihologii abisale. Cu toate acestea, piesa... piesele sale rămân, sunt aici, dincolo de orice ideologie.

Am dat adesea exemplul templelor greceşti. Arhitectul construia un templu care să-i adăpostească pe acei credincioşi. Or, credincioşii de atunci nu mai există, şi nici păgânii – păgânismul a murit –, aşadar, templele

nu mai sunt locuri de cult, ci, pur şi simplu, altceva decât şi-a dorit arhitectul. Prin urmare, ceea ce el a făcut este pur şi simplu un edificiu.

(...)

Uite c-am pierdut firul!

Tot ce a făcut lumea nu înseamnă nimic.

Da.

Nimic! Totuşi, ceva-ceva... Chiar nimic? Ce înseamnă „nimic”?

(Linişte)... Nu-nseamnă nimic dacă totuşi caut? *Foarte bine. Căutati! Trebuie căutat!*

J

(Linişte)... între 1945 şi 1950 eram funcţionar mărunt la o editură juridică. După care, uite, nu ştiu ce ambiţie m-a cuprins, de am început să scriu piese de teatru.

Nu cred în vreo valoare profundă a pieselor mele. Nu cred în valoarea

operei mele. Şi, chiar dacă as crede,

ce mai e şi cu valoarea asta?

y J y

Acum îmi pare rău că nu am rămas acel funcţionar mărunt. Nu as fi scris nimic, nu as *y y f y* fi pătruns în tot acest vacarm, în acest haos, în acest soi de notorietate, iar acum as ieşi la

> y y

pensie.

Poate că as fi fost mai fericit, fiind, într-un

y 7 7

anume sens, şi nefericit. Adică aş fi regretat faptul de a nu mă fi realizat, de a nu fi scris – fiindcă dintotdeauna am scris –, de a nu fi coborât în arenă. As fi avut, deci... as fi avut *y J y* deci un motiv precis de a fi nemulţumit. Pe când acum ştiu ce înseamnă să fi scris, să fiu înţeles, să fiu neînţeles, să fiu detestat şi, până la urmă, îmi dau seama că nu era cazul să fac ce am făcut.

Deci, încă o dată, tot ce am făcut a fost degeaba.

Ce-aş mai putea să vă spun? Pur şi simplu că sunt mulţumit de a fi alături de dumneavoastră şi că mica şi singura consolare în fata marii nefericiri de a fi fost născut este totuşi prietenia.

Nu ştiu dacă voi susţine întotdeauna ceea ce

> J

spun acum, dacă lucrurile pe care le spun acum le voi mai spune peste trei săptămâni sau peste o lună. Adevărul este că tocmai ies – deşi încă nu am ieşit cu adevărat – dintr-o criză de angoasă. O criză din care eram pe punctul de a ieşi, când am citit cartea lui Philippe Nemo, care se numeşte/«/, *et l\,xc„ du iar cartca* aceasta, ei bine, m-a făcut să cad din nou în angoasă. în primele cincizeci

sau şaizeci de pagini ale cărţii lui Nemo, există o extraordinară descriere fenomenologică a angoasei.

[1] „Iov şi excesul răului” (n. tr.).

Ce înseamnă „a fi în stare de angoasă”? Nu ştiu dacă ceea ce cred eu este ceea ce cred medicii, sociologii, psihiatrii. „A fi în stare de angoasă” înseamnă, pentru mine, DINCOLO sau aproape dincolo de hotarul acestei lumi; în angoasă, lumea întreagă este pusă sub semnul întrebării: „De ce există ceva mai degrabă decât nimic?”, se întreba Heidegger. Mai târziu, formula a fost reluată şi completată de către Nemo: „De ce există mai degrabă răul decât binele?”

Numai că „De ce există mai degrabă răul decât binele?” este o întrebare teribilă, însă mai puţin angoasantă decât întrebarea „De ce există ceva mai degrabă decât nimic?” Ai impresia că întreaga lume, întreaga creaţie, este un ecran, un voal pe care cineva, numit de unii „Dumnezeu”, l-a aşezat între El şi noi. Până la urmă, nu găsesc

o justificare a revirimentului lui Iov, care este, dacă am înţeles bine, o acceptare totuşi a enigmei. Mă simt mai aproape de Wiesel, care refuză judecătorii, prietenii, culpabilitatea lui Iov. Personal, nu există reviriment în cazul meu. Mă simt un Iov şi rămân la întrebarea fundamentală: „Ce se vrea de la mine?”
Aici, iar am pierdut firul. Nu am vreo Ariadna pentru acest labirint.
Firul e... Dumnezeu!
E Dumnezeu ori nu? Unii filosofi sau unii eseişti sclipitori, precum Cioran, care cu siguranţă i-a citit pe gnostici şi pe sufişti, consideră că există un Dumnezeu ascuns, dar şi un creator gângav, de mâna a doua, „demiurgul cel rău”, un demon care a construit această lume, şterpelindu-i câteva taine Dumnezeului ascuns. Şi a făcut lumea fără voia Lui.
Este evident că trăim în plină dezordine. Este evident că suntem lăsaţi pradă Răului cel scris cu majusculă. Şi este incontestabil că trăim în dezordine.

Problema este de a încerca să găsim, dincolo de lumea aceasta, o identitate primară (...) Trebuie să spun următoarele: nu vorbesc aşa cum vorbesc acum decât în clipele în care sunt cel mai conştient, în care conştiinţa mea e la nivelul ei cel mai pătrunzător. Lucru datorat, în parte, crizei de angoasă ori de depresie de care am suferit, care mă tine de câteva

> săptămâni şi în care cartea lui Nemo m-a scufundat şi mai tare. Nu vorbesc însă mereu asa.

Vreau să spun că trăim la niveluri diferite de conştiinţă şi că, poate, mi se va întâmpla să lupt pentru „literatura bună” sau pentru „libertate”, lucruri ce trebuie puse între ghilimele şi care, în momentele mele de conştiinţă ascuţită, nu înseamnă absolut nimic. *Ceea ce înseamnă că, în clipa de faţă, toate aceste... lucruri pentru care vă bateţi sau dorinţa de a scrie nu reprezintă*

nimic pentru dumneavoastră?
în momentul acesta doriţi să scrieţi?
Vag! Vag, pentru că realitatea cotidiană mă obligă să îmi continui meseria, să scriu pentru a-mi plăti impozitele. însă ceea ce sunt acum pe cale să scriu este ceva mai apropiat, cred, de momentele mele de conştiinţă ascuţită. Adică
sunt pe cale să scriu o piesă de teatru în care... care nu este ca *Ucigaş fără simbrie,* în care tratez problema Răului, care nu este ca *Scaunele,* în care încerc să vorbesc despre ratarea a două fiinţe: încerc să transcriu cu cât mai mare fidelitate – ştiu că este o încercare dură –, aşadar, cu cât mai mare fidelitate visele angoasei. întrucât cred că tocmai în angoasă ne regăsim cu toţii; chiar şi aceia care trăiesc în lumea politicii, cum spuneam, caută un interpret pentru angoasa lor. încerc deci să descriu angoasa... aceste vise în stare pură ale angoasei, fără nicio „ideologie” şi fără nicio „propagandă”.

Un exemplu de vis al angoasei?
Sunt intr-o gară, aştept un tren. Trenul soseşte, încerc să urc valizele în tren. Valizele sunt prea grele, iar trenul pleacă. Nu mai există decât peronul gării şi calea ferată. După care şinele dispar şi ele, iar în locul lor rămâne un perete. Tip- ’
Iată ceva ce cred că nu ar putea fi calificat drept politic.
Dacă nu cumva descrie lumea după cum o face şi politica.
Dacă nu cumva descrie lumea după cum o face şi politica. Dar ce-ar putea face politica? Vom vorbi despre politică mai târziu, dacă vreţi, când voi fi la celălalt nivel.
Oare am putea să ne întoarcem la acea identitate dintâi, dincolo de lume, în locul despre care vorbeaţi adineauri? Ce să însemne asta?
y
K apărut recent o carte a lui Puech: *En quête de la gnoze^-.* Introducerea este foarte bună, foarte interesantă; după care se pierde în politică, adică în

lucrări de erudiţie. Şi asta tot politică e.

- „În căutarea gnozei” (n. tr.).

Hmm! Hmm!

Ne spune cum gnosticii refuzau lumea, ceea ce se ştie şi e foarte bine. Dar ne mai spune şi că gnosticii încercau să regăsească identitatea dintâi, dincolo de lume şi prin intermediul lumii; numai că tehnicile utilizate de gnostici nu ni le oferă.

Cum zicea Adamov, care ajunsese politician în timpul liber: „Nu sunt din lumea asta şi nu ştiu cărei lumi aparţin. în orice caz, lumea asta nu-mi convine absolut deloc. Refuz lumea asta.

Dar cine sunt?” Este întrebarea pe care mi-aţi adresat-o în primul rând şi la care îmi este imposibil să răspund, fiindcă, dacă aş şti cine sunt sau către ce mă îndrept, evident că n-ar mai fi nicio problemă.

Aţi considerat vreodată că aţi putea găsi în religie... ?

A, nu!

Niciodată?
Absolut niciodată.
De ce?
Ei, ba da, dar am renunţat.

Religia, sau cel puţin religia exoterică, cade la învoială cu lumea asta.
Pentru a vorbi din nou despre Iov, religia este reprezentată de cei trei prieteni ai lui Iov, care spun: „Ai făcut o greşeală, eşti orgolios. Pleacă- te în faţa legilor!”
Numai că legile religiei nu sunt decât legile acestei lumi.
Noi, care nu cunoaştem tehnicile extazului – şi mă întreb cum de se poate trăi iară iluminare –, noi, care nu cunoaştem tehnicile extazului, putem totuşi să găsim un fel de soluţie: nepăsarea, ştiind că lumea este un soi de farsă uriaşă, pe care Dumnezeu i-a jucat-o omului, şi aşteptarea sfârşitului. Există, aşadar, un joc enorm şi ar trebui să ajungem la atitudinea anumitor budişti zen, care, după ce şi-au bătut capul zeci de ani pentru a descoperi înţelesul, încep

dintr-odată să râdă. Şi în asta le constă iluminarea, cel puţin la un nivel inferior: încep să râdă.
Tot astfel, nişte călugări budişti s-au uitat dintr-odată de jur împrejurul lor, de parcă ar fi văzut lumea pentru întâia oară: au văzut ba „asta”, ba „asta” şi „aceasta”, şi, în fine, totul, după care au început să hohotească. Au văzut cadavre şi au început să râdă, zicând: „Ce glumă bună!”
Ceea ce l-am şi pus să spună pe unul dintre personajele mele din piesa „Doamne, ce harababură!” f*Ce nemaipomenită, aiurea*lă!) – vedeţi bine că am şi eu referinţe –, care, după ce a trăit cincizeci de ani într-o lume în care revoluţiile pentru libertate se transformau în tiranii, unde se întâmpla ce se întâmpla, ei bine, personajul acela începe şi el să râdă. Dar, când am scris asta, nu-mi era şi inima acolo. Ştiam foarte bine şi încă mai ştiu că asta î ? J trebuie făcut. Sau se poate şi intra în jocul Creatorului, se poate accepta lumea ca atare, se poate face politică şi se poate lupta, de pildă, pentru

libertate, ştiind foarte bine – şi continuând, totuşi – că lupta aceasta nu duce nicăieri.
Poţi să fii ticălos chiar dacă ştii că toate astea nu sunt decât o farsă! Ai mai putea fi totuşi un ticălos!
A, da.
A!
Da.
Am un fost prieten, fost nazist, comunist acum, gaullist din când în când, care mi-a scris o scrisoare insultătoare, ca urmare a unui articol în care mă plângeam că Societatea autorilor^, adică Societatea oamenilor de litere4, face jocul comuniştilor, unde eu l-am numit imbecil şi incapabil să ajungă la valorile nobile.

- în original, *La Société des auteurs* (n. tr.).
- în original, *La Société des gens de lettres* (n. tr.).

Este un imbecil. Mă întreb însă dacă nu cumva şi eu sunt un imbecil.
›
Sunt deseori tentat să accept orice, să fiu un bun cetăţean argentinian în Argentina, un bun stalinist ori un bun brejnevist în Rusia sovietică, să accept

orice.

Şi-n Franţa ce-ati fi?

Aici, situaţia este încă incertă, dar ştiu bine că nu aş accepta niciodată să fiu un ticălos, spunându-mi totodată că a fi ticălos ori a nu fi ticălos este acelaşi lucru.

în adolescentă, când stăteam în România, am avut o criză religioasă; aveam un duhovnic ortodox, fratele Alexandru, care trăise ani întregi pe Muntele Athos şi care îmi spunea că îl văzuse pe diavol şi că se luptase cu el, că se luptase corp la corp cu el. M-a întrebat: „Ce ai să-mi mărturiseşti? Te previn însă că nu-mi pasă nici dacă eşti mincinos, nici dacă eşti criminal, nici dacă eşti incestuos! Un lucru să-mi răspunzi: crezi?

I-am zis: „Tocmai asta e problema!” „Şi de ce nu crezi?” „Nu cred din cauză că în lume există Răul.” Mi-a răspuns: „Eşti pierdut!” Aşadar, nu există nicio legătură între ordinea de dincolo, dacă există vreun dincolo, şi cea de

aici.
Pentru a ne întoarce la ceea ce spuneam la început: nu merită să-ţi baţi capul, ce ar trebui să faci e să trăieşti în deplină nepăsare. Iată soluţia: „jemanfişismul” absolut, filosofic al adepţilor budismului zen.
Care nu are nimic de-a face cu divertismentul, în sens pascalian.
Ei bine, aici suntem pentru ceva timp sau aici suntem într-un timp atât de scurt.
Oamenii sunt atroce, şi furioşi, şi răi, fiindcă vor să facă totul, dar nu au timp. Dacă am avea timp, dacă am fi nemuritori sau, poate, dacă am trăi cinci sute de ani, am fi mult mai politicoşi şi mult mai răbdători unii cu alţii.
Şi cum era diavolul?
Mai întâi, aş vrea să vă vorbesc despre nepăsare...
Da.
Este vorba despre nepăsarea absolută. Mă întreb dacă Pascal a avut ori nu dreptate şi dacă divertismentul acela nu era mai aproape de nepăsarea

absolută decât de cugetările, lamentările, strigătele noastre etc. Nu numai nepăsarea este o soluţie etică, dar mai există şi posibilitatea de a trăi într-un soi de permanentă uimire, o uimire nesupusă judecăţii. Şi asta poate fi o ieşire.

Cum era diavolul acela? Vedeţi, a trecut multă J[7] vreme de când călugărul acela, care acum, fără îndoială, e mort, mi-a spus povestea.

Trăia într-un schit, într-o mică mănăstire din Bucureşti, care încă mai există şi unde încă mai sunt călugări. în Bucureşti e mult zgomot, ca în toate oraşele, dar aveau o mică grădină, o oază a lor, unde se găseau chiliile călugărilor. Acolo locuia fratele Alexandru, iar el mi-a povestit că, atunci când a ajuns la Muntele Athos, a mâncat ceva, a cinat cu atoniţii, care iau spus: „O să vezi ce-o să ţi se întâmple la

[«

noapte!

Şi, mi-a povestit părintele Alexandru,

noaptea s-a simţit atacat de un corp care-l atingea, dar pe care nu-l vedea şi care voia să-l supună, aşa că toată noaptea a luptat şi a suferit astfel. Astăzi însă, nu mai poţi crede în aşa ceva. A doua zi, s-a trezit lac de sudoare şi le-a povestit celorlalţi călugări tot ce i se întâmplase. Aceştia au izbucnit în râs, fiindcă ştiau şi ei de păcăleala aceea, care nu de la Dumnezeu venea, ci de la diavol. O simţiseră toţi pe pielea lor. Cred în diavol... Istoria este de neînţeles în *i* absenţa demonologiei.

Aha!

...Şi cred că marele şiretlic al diavolului este de a nu se manifesta astfel, fiindcă, în momentul în care am crede în diavol, am crede în Răul cu majusculă şi ne-am apăra. Acum de diavol nu se mai apără nimeni, fiindcă nu mai există.

însă dumneavoastră aveţi senzaţia acestei existente? Şi cum e ea? Fizică? Intelectuală? Intuitivă? Fulgurantă?

Am senzaţia că există. Mi-e greu să

spun cum şi în ce chip, dar văd cum diavolul are foarte bine grijă de cele ale lumii. Văd, constat cum, incredibil, revoluţiile făcute pentru dreptate şi libertate s-au transformat în dictaturi criminale! Totuşi, oamenii aceia care doreau binele aparent erau sinceri. Atunci cum se face că lucrurile au mers prost? Cum se face că oameni bine intenţionaţi au crezut în eliberarea Vietnamului, cum se face că a trăi în Cambodgia sau în Vietnam e ceva infernal? Cum se face de China este un imens campus concentrationar? Cum se face că locuitorii din Vest nu văd asta mai limpede?

Dacă este de protestat – aceasta este o blasfemie –, nu împotriva societăţii trebuie acţionat, nu împotriva oamenilor. Oamenii se ucid între ei, fiindcă lumea e prost întocmită şi o ia razna. Nu e din vina lor. Ar trebui să se strângă cu toţii şi să protesteze împotriva Creatorului.

Dar de unde vine faptul că...

Poftim?

Cum de, până la urmă, acceptă? Probabil se bucură ei pe undeva, dacă pot să folosesc acest cuvânt.
Da, cred că diavolul râde-n hohote.
Spuneam: „Să acceptăm jocul lui Dumnezeu!” Am însă impresia că acceptăm jocul diavolului şi că luăm parte la demonism.
în Cartea lui Iov, Dumnezeu îi dă dreptul lui Satana să-l atace pe Iov. Este...
Dumnezeu îi permite diavolului să-l atace pe Iov. Tot Dumnezeu îi permite lui Satana să-l ispitească pe Isus.
Şi-atunci?
Nu sunt... Ah, e o ruptură între lumea noastră şi cea de dincolo. O simt. O simt pur şi simplu. E o ruptură.
Nu-i înţelegem logica, iar lucrul acesta nu ne poate satisface. Fiindcă primul reproş pe care i l-am putea aduce Creatorului este următorul: De ce nu înţelegem? De ce ne obligă să acceptăm acest joc?
(Linişte)... De ce suntem facuţi pentru a nu înţelege?
V-a făcut teatrul să vedeţi lucrurile

acestea mai îndeaproape? Lumea este un teatru!

Nu. Primele mele piese au fost greşit înţelese, dar, când am vrut să mă explic prin alte piese, mi s-a spus: „Nu, aţi făcut bine ce aţi făcut în primele dumneavoastră piese. Cele de după reprezintă o ruptură faţă de maniera de dinainte. Eraţi revoluţionar, acum sunteti

reacţionar.

)

Fiindcă în celelalte piese, ca în *Ucigaş fără simbrie,* am dorit să mă explic. Mi se cerea să

ma „angajez , iar „a te angaja însemna: „înscrie-te în partidul comunist şi militează!” *Bun, ruptură între primele piese şi cele ulterioare, în loc să vă angajaţi, aţi vrut să vă explicaţi. Aşadar, pentru dumneavoastră „a vă angaja” ce însemna?*

Adică...

De ce ar fi ţinut aceia să vă angajaţi?

Fiindcă era marea epocă a angajării, a propagandei marxiste, când chiar

voiam să mă angajez, dar nu în sensul în care se dicta. *Şi-atunci...*
Primele mele piese de teatru au avut, din partea criticilor favorabili, o „lectură eronată”, după cum se spune acum. Considerau că primele mele piese erau expresia revoltei împotriva teatrului burghez, nu împotriva întregului teatru, contra felului „mic-burghez” de a vorbi, în fine, că erau piese...
Sociale?
...De critică negativă.
Da.
...Sociale şi de critică negativă la adresa burgheziei. După care au spus: „E bine ce aţi făcut”... Oameni precum TynanŞ.... Şi alţii miau zis: „De-acum, gata! Aţi adus o critică negativă societăţii burgheze. Acum faceţi o critică pozitivă.” Zic: „Nu despre asta era vorba.” „Atunci, despre ce este vorba în primele dumneavoastră piese?”

[1] Kenneth Tynan (1927-1980) – critic de teatru englez, semnatar al cronicii de specialitate la *The Observer,* în perioadele 1954-1958 şi 1960-1963 (n. tr.).

În primele mele piese, în *Cântăreaţa chealã,* de exemplu, era vorba, pur şi simplu, despre uimirea pe care o resimt în faţa acestei lumi şi a oamenilor care vorbesc rară a spune nimic ori ale căror vorbe sunt de neînţeles pentru mine. Limbajul este incomprehensibil, fiindcă oamenii nu vorbesc despre lucrul cel mai important. Sunt ei acolo, se adună, vorbesc despre unele şi despre altele, se mişcă intr-un spaţiu fără spaţiu, într-un timp fără timp; iar eu, cu adevărat distanţat, nu ca Brecht, dar – dacă nu e prea îndrăzneţ cuvântul – metafizic distantat, mă uit la oamenii aceia şi mă mir de ce fac sau de ce par a face. Şi-atunci am scris alte piese pentru a mă explica.

Mă întreb dacă am făcut bine să mă explic. Ar fi trebuit să continui în inextricabil şi în incomprehensibil, întrucât cred că, în măsura în care oamenii se află fată-n fată cu

neînţelesul, sunt mai aproape de o posibilă înţelegere.

Ceea ce spune că teatrul meu a devenit antipolitic din punct de vedere politic, lucru care deja înseamnă politică şi, ca atare, morală. *Trebuie să ne păstrăm înlăuntrul enigmei, într-o anumită măsură?*

Adică ar fi trebuit să mă menţin mai adânc în enigmă, chiar dacă nici criticii, nici spectatorii nu ar mai fi priceput nimic.

Beckett a reuşit mai bine în acest sens. Până la urmă, lumea şi-a dat seama că nu era deloc socializant; nu era cu adevărat orientat către stânga, din contră, iar lumea a realizat că teatrul lui era pur metafizic.

Fără speranţă!

Şi fără speranţă. în cazul lui – fiindcă a tăcut –, nu a mai îndrăznit nimeni să îl atace asa cum m-au atacat pe mine, dar aţi observat câtă tăcere este astăzi în jurul lui.

Există momente în care lumina poate ajunge până în teatrul, până în

gândirea dumneavoastră! Există lumină în uriaşele tuneluri pe care le descrieţi!

Da, încerc să-mi amintesc o experienţă a luminii, pe care am trăit-o acum foarte multă vreme şi pe care am povestit-o de mai multe ori în cărţile mele. lat-o! Se întâmpla pe când aveam şaptesprezece sau optsprezece ani, mă plimbam, pe la prânz, printr-un oraş de provincie, în iunie; dintr-odată, am sesizat o prezenţă şi am simţit, sau mi s-a părut că simt, cum Cineva mă ţinea în mâna Lui, că nu eram pierduţi.

E foarte greu de povestit acea întâmplare. Când vorbesc despre ea în cărţile mele, în care există eroi – în *Solitarul,* de exemplu –, care ajung la acea lumină, ei bine, nu mai este chiar adevărat, fiindcă îmi amintesc acel moment de prezenţă extrem de intensă, dar mi-l amintesc din ce în ce mai vag. Când mă refer la acel moment, nu mai sunt înlăuntrul lui. Dar, în clipa în care am simţit acel lucru indicibil, mi-am spus: „Nu-mi va

mai fi niciodată frică. De fiecare dată când voi avea necazuri, de fiecare dată când voi avea îndoieli, îmi voi aminti acest moment.” Or, nu mi-l mai amintesc.

S-a întâmplat o singură dată?

O singură dată.

Şi speraţi ca acel moment să se repete?

Ah, ştiţi, aştept... Aştept şi m-am săturat să aştept iluminările, şi nu-mi mai rămâne atât de mult timp de trăit, şi nu cred că se va mai întoarce.

Şi nu vă liniştеşte amintirea?

> J >

Nu. Şi-apoi... E mai bine să râzi, e mai bine să râzi de toate poveştile astea, întrucât oricum se va termina.

Au spus deja totul. De la regele Solomon încoace, totul a fost spus, şi oamenii continuă să vorbească în această hărmălaie, şi nicio explicaţie a lumii nu e cu putinţă. Şi cum nu înţeleg nimic, absolut nimic, nu mai înţeleg nici ce eu însumi spun.

(Linişte)... Dumneavoastră... Să zicem că, în această dimineaţă, vă aflaţi într-

o profundă stare de depresie. Au trecut deja săptămâni întregi de depresie, plus citirea cărţii lui Philippe Nemo. Acum, sosind după prânz pentru înregistrare, dintr-odată v-aţi simţit, cum să zic... S-ar putea spune „mai vesel” ori ar fi o insultă dacă aş spune că aţi fi mai vesel?
Dar nici nu sunt trist. În sfârşit, spun lucruri foarte simple, pe care toată lumea le ştie, pe care toată lumea şi le spune în gând, dar pe care eu le spun cu voce tare. *(Linişte)...*
Oare atunci când... Bun! Să spunem că ascultaţi muzică, că vă uitati la tablouri. Oare rămâneţi
i >
în aceeaşi stare de depresie sau senzaţia aceea de lumină pe care aţi trăit-o cândva, poate ascultând o anumită muzică, privind anumite tablouri, vă este iarăşi dăruită? Da, vag. Prin Vermeer, de pildă. *Explicaţi-ne puţin!*
Am făcut o emisiune la televiziune, „Muzeul imaginar”, şi am vorbit mult despre Vermeer. Numai că asta se

întâmpla acum doi ani.
încerc să-mi amintesc ce am spus despre Vermeer, dar am uitat. încerc să-mi amintesc... Nu reuşesc, şi acesta este motivul pentru care nu mai pot spune nimic despre Vermeer.
Dar în momentul în care... Când sunteţi în plină perioadă de depresie şi vi se întâmplă să ascultaţi muzică, nu ştiu, dacă ascultaţi Monteverdi, Bach, vi se întâmplă ceva? Vă marchează cumva? Cumva! *(Surâs)* Abia-abia! Am impresia că nu... Că nu ar trebui să vorbim, întrucât, cu cât vorbeşti mai mult, cu atât mai puţin e clar. Şi orice explicaţie te închide într-o definiţie. A rupe tăcerea înseamnă deja a pătrunde în lumea aceasta. Orice discurs este dăunător şi iată ce înseamnă cultura! Cultura încearcă să exprime indicibilul şi ajunge, uneori, paradoxal, să-l exprime. însă, odată exprimat, devine o explicaţie la fel de puţin valabilă ca oricare alta.
Şi-atunci, ce este creaţia? Aţi scris despre ce înseamnă creaţia. Deci, ce este creaţia pentru dumneavoastră?

Există discursul şi există creaţia.

3 3

Sunt ele acelaşi lucru?

Da. Poate... *(Linişte)...*

în dialogurile cu Claude Bonnefoy, există un moment în care spuneţi: „Nu îmi mai este frică de moarte. „ Şi-atunci, ce mai este acest adevăr? Este el, de-acum, adevărul absolut pentru dumneavoastră?

Ei, nu, deloc. Nu ştiu de ce am spus aşa ceva. Au trecut multi ani de când am avut acel dialog cu Claude Bonnefoy şi, fireşte, nu mai ştiu ce-am spus, ce voiam să spun. Moartea mă sperie, dar, mai ales, mă vexează.

Da? Cum?

Mă vexează, pentru că este expresia finitudinii noastre.

Iată ce este angoasant, iată ce e inacceptabil! Două lucruri sunt inacceptabile: să fii născut... *Să fii...*

...Să exişti *şi* apoi să mori. Ai putea fi şi rară să exişti. Să fii născut, apoi să mori. Nu am cerut eu aşa ceva şi n-o voi accepta niciodată.

Şi după moarte vă imaginaţi ce va fi? (Liniştе)... Individul nu găseşte acolo răspunsul pe care îl aşteaptă. Nu pot şti nimic.
Cu toate acestea, o întrebare tot v-aţi pus.
Da, dar la care niciodată nu se răspunde, la care nu se poate răspunde. Asta e! *(Liniştе)... Bun! Atunci să vorbim despre altceva!*
Să vorbim despre altceva.
De exemplu, când... Când aţi început să scrieţi? Nu să scrieţi scrisori ori teme, ci să scrieţi ca un scriitor?
La nouă ani. La noua ani mi-am scris memoriile. Aveam două pagini scrise. Totuşi, existau lucruri foarte importante pentru a fi spuse. Nimic nu este mai important decât ce gândeşte un copil de cinci ani, de şase ani, de şapte ani. La şapte ani, practic, un copil ştie tot. La şapte ani, ştim că vom îmbătrâni, că vom muri, că va trebui să ucidem pentru a mânca şi că lumea este prost întocmită. *Scriaţi la nouă ani? Vă amintiţi cum?*

) *J*

Da, îmi amintesc că la nouă ani mi-am scris memoriile, care aveau două pagini – dar nu mai ştiu deloc ce conţineau – şi am scris şi compuneri, cum se numeau pe atunci.
Mi-a cerut să vorbesc despre bâlci – învăţătorul de la şcoală – şi mi-am închipuit un copil care se plimba cu mama sa prin bâlci: copilul punea întrebări, iar mama îi răspundea. învăţătorul a citit textul la şcoală pentru întreaga clasă şi a zis: „lonesco…”, sau, mai degrabă, „Jonesco” – cum se spunea pe atunci –, „Jonesco a inventat dialogul fără să ştie că a fost inventat de multă vreme. Şi am continuat să scriu poeme. Nu sunt făcut decât pentru aşa ceva…
Vă adresez o întrebare care nu este agresivă: Sunteti acuzat că ati fi reacţionar. Ce înseamnă „a fi reacţionar” în felul în care dumneavoastră aţi fit[1]
Sunt reacţionar, fiindcă reacţionez. E singurul răspuns pe care îl pot da în acest moment. De fapt, nu ştiu prea bine ce înseamnă a fi reacţionar.

Există formulări foarte simple, care acum nu mai spun absolut nimic. în clipa de faţă, reacţionar este acela care se opune ideologiei biruitoare, indiferent cine e la putere ori într-o *opoziţie confortabilă.* Ideologia biruitoare poate că nu e la putere, dar „oamenii de stânga” ghidează opinia publică.
Pe vremuri – şi acesta este motivul pentru care mi-am părăsit ţara de origine –, extrema dreaptă era ideologia biruitoare. în momentul acela, eram acuzat că sunt „jidovii şi democrat”. Nu aţi prins perioada aceea, dar aflaţi că „a fi democrat” era, pe atunci, la fel de rusinos ca a fi fascist acum. Tinerii care acuză alte persoane că sunt fasciste habar nu au ce însemna asta. Ce pot constata însă – şi acesta este motivul pentru care sunt, între ghilimele sau iară ghilimele, reacţionar – este că am sesizat că, de treizeci de ani încoace, stânga se înşală cu regularitate.
în 1967, am scris un articol despre Rusia sovietică cu ocazia celei de-a

cincizecea aniversări a revoluţiei din octombrie şi am spus că în Rusia sovietică nu fuseseră decât cincizeci de ani de crime, de genocide etc. Am fost acuzat că sunt fascist. Adică e grav că îţi poţi permite acum totul, în numele stângii sau în numele comunismului, cum îţi puteai permite totul, pe vremuri, în numele fascismului şi al „regenerării” Europei. Ceea ce mă miră este că oamenii de stânga s-au mai trezit un pic ca urmare a cărţilor lui Zinoviev, Soljeniţîn, Pliouchtch, Amalrik, Kuzneţov etc., însă doar într-un mic număr încă, iar trezirea lor mi se pare suspectă, într-adevăr, de fiecare dată când au apărut disidenţi sovietici în Franţa, oamenii de stânga s-au adunat în jurul lor. Adevărurile spuse de Soljeniţîn şi de ceilalţi sunt atât de evidente, încât stânga a trebuit să se încline în faţa acestor adevăruri, rară însă a înceta să facă politică, adică a dorit să-i recupereze pe acei disidenţi sovietici.

Spun că e ceva suspect. Intr-adevăr,

Jean Daniel, mergând în Italia acum aproximativ trei ani, a spus în faţa sindicatelor italiene: „Apăraţi muncitorii polonezi care sunt în grevă şi care sunt masacraţi. Altfel, dreapta îi va lua în braţe!” Nu e un discurs uman, nu e un discurs sincer, ci, pur şi simplu, politică, în realitate, oamenii ar trebui să se strângă laolaltă, fie ei de stânga, de dreapta sau cum se vor mai fi numind, ar trebui să se strângă laolaltă toti oamenii de bună-credintă, cum zicea Jules Romains, pentru a face faţă acestei „barbarii cu chip uman” despre care vorbeşte Bernard-Henri Levy. Numai că şi el face politică.

Acum câteva luni, am participat la o adunare organizată de Foucault şi de Maximov, alături de Sartre şi de toată stânga. M-am ridicat cu naivitate şi l-am întrebat pe Foucault: „Păi, până la urmă, v-aţi dat foarte bine seama de tot ce se-ntâmplă, de toate ororile acestea, sau, chiar dacă nu v-ati dat seama, alţii au înţeles. De ce aţi tăcut atâta vreme?” Mi-a răspuns: „Nu

intenţionez să mă explic şi nu vreau să fiu învinovăţit.”
Nu aveam deloc intenţia să îl învinovăţesc, ci voiam pur şi simplu să primesc informaţii despre această problemă gravă.
Aţi fost mulţumit să participaţi la acea adunare' Nu, deloc. Aşadar, era acolo şi Sartre, adică un om pe care nu l-am înţeles niciodată şi mă întreb dacă el însuşi se înţelege. Se pare că este un bun filosof. Am citit şi eu cândva *Fiinţa şi*

neantul, numai că demersul lui e întotdeauna împleticit. Şi, aşa, când l-am întâlnit, când 1am văzut la acea adunare din septembrie, a declarat: „Simoné şi cu mine nu mai suntem marxişti de doi ani.” De ce nu a spus-o acum doi ani şi de ce o spune abia azi? Fiindcă au apărut „noii filosofi”, fiindcă îşi închipuie că aceasta ar putea fi calea pe care merge istoria şi nu vrea să piardă trenul, cum nu a vrut să-l piardă nici în 1968.
Ceea ce nu l-a împiedicat, după ce a

declarat că nu mai e marxist, să facă să i se reprezinte o piesă de teatru chiar înaintea alegerilor, *Nekrasov,* în care se ataca, adică în care ataca disidenţii din 1945 şi, prin ricoşeu, disidenţii sovietici de azi.
Ceea ce înseamnă că nu ne putem încrede deloc în intelighenţia.
Intelighenţia este foarte sensibilă la cutremurele iraţionale şi la puterea politică. Acesta, orice-ar spune, este motivul pentru care e foarte greu, ba chiar imposibil să ai încredere în intelectuali, în cei denumiţi „intelectuali”, fiindcă, departe de a fi maeştri ai gândirii, nu sunt decât nişte intermediari ai birourilor de propagandă, ai guvernelor din Est mai ales; sunt intermediarii dintre public şi oficinele propagandei.
Lucrul acesta s-a văzut şi între cele două războaie mondiale şi ştim foarte bine că şi
Heidegger, şi Jung erau favorabili nazismului. Sigur că erau şi oameni împotrivă, mai ales în Franţa, şi asa

erau Emmanuel Mounier şi Denis de Rougemont, şi aşa au fost Albert Camus, Jacques Maritain, Jean Grenier. Cum spune, de altfel, Bernard-Henri Lévy, am mult mai multă încredere în Camus, care, deşi nu avea armătura filosofică, limbajul lui Jean- Paul Sartre, avea, în schimb, un spirit al dreptăţii de neînlocuit. Camus e de neînlocuit. Bun, acum, pentru ceea ce se întâmplă în clipa de faţă, trebuie să vă spun că aduc omagiul meu fizicienilor, matematicienilor, oamenilor de ştiinţă, care refuză să meargă în ţările totalitare, unde libertatea e obstaculată, după cum o ştim cu totii, întrucât savantii sunt băgaţi la închisoare, întrucât o cenzură înspăimântător de rafinată ţine sub ochiul ei toate manifestările minţii. Regretabil e că scriitorii, autorii dramatici nu-i urmează. *Nici psihanaliştii. Au de gând să meargă în curând în URSS, la Tbilisi.*
Se pare că nici psihanaliştii. Dar poate

că vor fi de ajutor psihanalizându-i un pic pe oamenii politici sovietici, idee în care nu cred neapărat, fiindcă aceştia sunt absolut... absolut încuiati.

însă scriitorii, Societatea oamenilor de litere şi Societatea autorilor dramatici au semnat – şi regret s-o spun, fiindcă printre ei am prieteni –, au semnat contracte cu Societatea sovietică a autorilor, cu Societatea de stat cehoslovacă, iugoslavă etc., şi, prin aceasta, Societatea franceză a autorilor, de exemplu, a devenit mandatar al Societăţii Sovietice şi acceptă să considere drept autori numai pe aceia care fac parte din Societatea scriitorilor sovietici, ceilalţi nefiind „autori”. Prin urmare, în virtutea respectivului acord, Perinetti a primit, pe când juca o piesă a lui Havel, o adresă de la Societatea autorilor, prin care i se spunea că Societatea nu percepea drepturile de autor, fiindcă fusese semnată o convenţie

[7] > conform căreia Havel – care este unul dintre cei mai mari

dramaturgi cehoslovaci – nu ar fi „autor .

Mai întâi, Societatea autorilor a semnat contractul şi, conform acestui contract, cenzura sovietică a pătruns în Franţa. Societatea oamenilor de litere a făcut acelaşi

i

lucru. Preşedintele Societăţii a declarat însă că va face tot posibilul pentru a nu aduce prejudicii unui scriitor disident din Est. Frumoase cuvinte, dar contractele sunt în vigoare. în realitate, semnatarii acestui acord, adică membrii Societăţii autorilor şi ai Comitetului societăţii oamenilor de litere, au fost mai mult sau mai puţin obligaţi de guvern, ca urmare a acordurilor de la Helsinki, şi au acceptat să asculte de guvernul care îşi zicea: „Deci, vom sacrifica vreo câţiva autori. Ei, şi?” Fiindcă oamenii politici nu ştiu absolut deloc care este importanţa culturii. în lumea noastră despiritualizată, cultura încă este ultimul lucru care ne mai permite să trecem peste realitatea cotidiană şi să reunim oamenii. Cultura uneşte

oamenii, politica îi desparte.
Evident, cei care conduc Societatea oamenilor de litere, sau, cel puţin, unii dintre ei – nu Hélène Tournaire, de pildă, care e membră a Partidului, ci dintre ceilalţi –, îşi închipuie că pot trişa. îşi zic: „Acordul nu este valabil conform legilor franceze şi, dacă va fi intentat un proces, ei bine, societăţile vor fi cele care vor pierde, deci legea va putea fi ocolită.” Dar nu este vorba despre a ocoli o lege. Nu trebuie plecat ideologic capul, fiindcă războiul ideologic continuă, ca să zic aşa, şi pe timp de pace.
Pentru noi, nu mai apărăm nimic. Am încercat, de altfel, să-mi sensibilizez anumiţi prieteni în legătură cu această problemă a libertăţii, însă autorii dramatici au puncte de vedere bizare, meschine. Ori poate că-şi spun: într-o bună zi, piesele ni se vor juca în Rusia şi, astfel, ne vom încasa drepturile de autor. Lucru fals, întrucât, de atunci, s-au jucat multe piese de teatru

sovietice în Franţa, dar niciodată piese franţuzeşti în Rusia, poate cu excepţia pieselor de bulevard, care nu pun nimic sub semnul întrebării. Or, o operă de artă, fie literară, fie dramatică, trebuie să pună totul sub semnul întrebării: acesta îi este scopul şi aceasta îi este funcţia.
Pe de altă parte, autorii francezi şi-au zis: „La drept vorbind, nu e cazul să mai vină şi ei cu piesele şi cu romanele lor, oamenii aceia de pe-acolo. Nu e cazul. Ne-ar încărca teatrele, pe care le putem încărca şi noi cu piesele noastre.” Aşadar, o meschină problemă de rivalitate şi de bani, de câteva biete, amărâte de parale. Spuneam că am încercat să sensibilizez câţiva autori care-mi sunt prieteni. Nu-i voi cita, fiindcă, şi aşa, lucrul acesta i-a îndurerat. Unul dintre ei mi-a spus: „Nu-ţi înţeleg poziţia.” (Este un autor de teatru bulevardier.) Un altul mi-a spus: „Uite, Calvi – care acum este preşedintele SACEM6 –, Calvi, cu care am stat de vorbă despre această problemă, m-a

. w . w A « . .cc
asigurat ca exista insa anumite avantaje.

- SACEM, *Société des Auteurs, Compositeurs et Editeurs de Musique* („Societatea autorilor, a compozitorilor şi a editorilor de muzică”), societate franceză de gestionare a drepturilor de autor, fondată în 1851 (n. tr.).

...Se întâmpla la telefon şi am fost iritat atât de tare, încât nu am mai continuat conversaţia cu interlocutorul meu. Regret, fiindcă aş fi vrut să aflu despre ce avantaje era vorba.

Cândva, oamenii de litere, literaţii, scriitorii luau partea unei cauze, în timp ce oamenii de ştiinţă nu se ocupau decât de laboratoarele lor. Aşa a fost cazul cel mai reprezentativ, cel al lui Zola, şi, mai apoi, al lui Péguy, amândoi în cadrul a ceea ce s-a chemat pe atunci, pe scurt, „Afacerea”, şi care era Afacerea Dreyfus. îmi amintesc foarte bine punctul de vedere al lui Péguy, care spunea: „Sunt oameni de stat, miniştri, generali care şi-au dat seama că Dreyfus era nevinovat, dar şi-au zis: «Acum nu mai contează, nu trebuie compromisă armata, nu trebuie

compromisă cetatea, nu ar fi avantajos. Să-l sacrificăm deci pe Dreyfus!»„ Şi răspunsul lui Péguy a fost unul de mare nobleţe. A spus că până şi statul putea pieri în urma unei nedreptăţi, că e preferabil ca Franţa să fie dreaptă şi să accepte să dispară, ori chiar să fie ucisă, decât să acuze un nevinovat, în clipa de faţă, nu avem puncte de vedere elevate, fiindcă lumea e buimăcită de politică. Ceea ce ar trebui făcut e să se depolitizeze cultura şi să se culturalizeze oamenii politici. în acest moment însă, lumea nu vede decât prin prisma politicului, iar evadarea e sportul. Cred că asistăm la o imensă îndobitocire, iar intelectualii sunt în mare parte de vină. Nu ştiu că politica, adică, în principal, cea care organizează legăturile omeneşti posibile din cetate, a ajuns o enormă dezorganizare. într-adevăr, nu poţi organiza de dragul organizării; organizezi ca oamenii să poată face un anumit lucru, adică organizezi ca aceştia să poată trăi o viaţă „culturală”. Ce este această viaţă

culturală? Ei bine, a face ca oamenii să poată cugeta, fiecare în singurătatea sa, aducând grupului rodul meditaţiei, încât individul să se poată dezvolta, să poată gândi. Or, acum suntem subjugaţi de raţiunea de stat, care permite totul: genocidele, masacrele, constrângerea intelectualilor la ascultare. Adică moartea spirituală. Nu trăim un moment prielnic culturii. De altfel, era previzibil. Spengler a spus-o foarte exact, când le recomanda tinerilor vremii lui să nu mai facă literatură sau alte lucrări artistice, căci acum trăim „o lume a civilizaţiei”, zicea, şi nu „a culturii”.

Ei bine, în această lume a civilizaţiei în care am intrat şi pentru care oamenii de ştiinţă sunt în bună măsură răspunzători, exact aceştia se trezesc la viaţa culturală, adică la umanism.

Puteţi fi acuzat că atacaţi mult prea mult ororile care vin dinspre Est şi că nu vorbiţi niciodată despre cele de aici, din ţările „sferei occidentale”, cum se spune. De ce vi se îndreaptă atenţia numai către ceea ce se petrece

în Rusia, în Cehoslovacia, şi nu şi în alte părţi?
Ei, nu, nici vorbă. Sunt foarte sensibil la ceea ce se petrece în Argentina. Foarte sensibil.
Povestea victimelor care ajung călăi şi a călăilor care devin victime. Acest angrenaj oribil despre care Camus, pentru a-l cita din nou, deja ne-a vorbit.
în Argentina şi în Brazilia se întinsese terorismul. Fuseseră masacraţi oameni de către *Montoneros*[1], alţii, răpiţi, şi, împotriva terorismului, a apărut un antiterorism la fel de deplorabil.

[1] *Movimiento Peronista Montonero (MPM)* – organizaţie paramilitară argentiniană, de orientare peronistă, care a purtat inclusiv lupta armată între 1970 şi 1979 (n. tr.).

Este însă evident că sunt mai legat de ce se petrece în Est, fiindcă din Est îmi sosesc toate informaţiile, motiv pentru care, ca urmare a vizitelor pe care mi le-au făcut polonezi, români, oameni veniti din România, fosta mea tară, ca urmare a tuturor acestor lucruri, mi-am putut păstra luciditatea.

Trebuie să vă spun că, atunci când cehii, după ’68, au venit în Franţa, intelectualii francezi din arondismentul al XVI-lea, bându-şi liniştiri whiskyurile, le ziceau: „Nu sunteţi decât nişte mic-burghezi”, şi-i insultau pe cehoslovaci. Am văzut de curând un film teribilŞ, un film polonez, care a rulat într-o săliţă, într-un studio unde au venit câţiva invitaţi. Filmul ne povestea cum erau oamenii exploataţi, ucişi, desfiguraţi de putere. Era un film tragic. Cineva stătea alături de mine. O doamnă, membră a guvernului care totuşi e un guvern în principiu liberal şi, aşadar, apărător al drepturilor omului. în principiu! Şi gândea ea aşa, adică a zis: „Doamne, ce lung e! Ce lung mai e şi filmul ăsta!”

- Referinţă la *Omul de marmură* (1977), filmul lui Andrzej Wajda (n. tr.).

O actriţă pe care o stimez mi-a spus: „Actorul era foarte frumos!” Un altul mi-a zis: „E lung, totuşi e frumos”, dar a facut-o absolut detaşat. Adică, de fapt, constat încă o dată inutilitatea

sau, cel puţin, dificultatea luptei noastre, faptul că oamenii sunt surzi şi orbi. Oamenii nu mai au simţul valorilor obiective. De altfel, mai există acestea?

Când afirmaţi că nicio societate, nici socialistă, nici liberală, nu vă poate satisface, oricare ar fi ea în ziua de azi, ce vă mai rămâne?

Ei bine, da. Asta constat. Este un punct de vedere absolut negativ şi nu ştiu ce ar trebui propus. Tot ce pot face eu, în simplitatea mea, este să constat. Aşadar, nu discut despre marxism, nu discut despre socialism. Ce se petrece în cadrul ideologiilor nu are nimic de-a face cu realitatea. Personal, mă gândesc la ceea ce se petrece în realitate. Relatez evenimente, povestesc fapte şi ajung la o constatare. De altfel, ştiţi bine că acum, în timp ce stăm de vorbă, lumea trece prin foc şi sânge şi, vă mărturisesc, în ciuda a toate, chiar şi eu sunt fericit când vine miezul nopţii şi pot să mă culc, să dorm.

Insă, când constituiri, de exemplu,

împreună cu alri intelectuali francezi, lucrul acesta care se cheamă „ CIEL9_ „, ideea este că, oricum, adunându-se, intelectualii pot face totuşi ceva, dar reunindu-se pe alte baze?

- *Comité des intellectuels pour l'Europe des libertés* („Comitetul intelectualilor pentru Europa libertăţilor") – forum de luptă antitotalitară, creat în 1978, sub semnătura a 115 intelectuali, al cărui preşedinte a fost Eugène Ionesco (n, tr.).

Da. Adică, da, cred fără a crede cine ştie ce. Cum îmi spunea marele scriitor şi prietenul meu, Manès *[Sper ber}* : „întotdeauna trebuie să facem ceva, chiar dacă ştim prea bine că acţiunile noastre vor sfârsi rău."

Aici este vorba despre un punct de vedere care nu e politic, nu e sociologic, ci, să zicem – dacă îmi pot permite cuvântul –, metafizic. Totuşi, trebuie să continuăm, întrucât nu este necesar să speri pentru a acţiona.

Când spuneţi că dumneavoastră credeţi în elite, în elită, credeţi deci în existenta unei elitei

Credeţi că are vreun sens? Cu siguranţă există oameni care au un har

anume, iar alţii, alt har. Există şi oameni care nu au şi, printr-un paradox care nu mai este observat, societăţile socialiste sunt cele mai elitiste. Funcţional elitiste. Pentru a face studii

> superioare, trebuie trecute nişte examene foarte grele, iar ceilalţi, la fel ca oponenţii, sunt trimişi – cum se zice în România, care e şi ea o ţară socialistă – la munca de ios, în servicii inferioare.

Aşadar, în realitate, în ţările revoluţionare nu a existat nicio revoluţie, ci doar o restructurare a unor forme eterne de societate. în perioadele de liberalism, se întâlneşte o anume atentie

> 3

acordată persoanei umane, însă revoluţia nu a folosit decât unui singur lucru: reorganizarea unei lumi care se dezorganizase, se relaxase. Alibiurile ideologice nu contează. Numai că ierarhia răsturnată e gravă în ţările din Est, adică faptul că la putere sunt persoanele cele mai conformiste, cele mai puţin apte să gândească. Mi-a fost

descris procesul ascensional al unui comunist într-una dintre ţările din Est: e primit în celula de partid. Şeful celulei îl acceptă, iau şi alţii cuvântul, iar personajul care are viitorul înainte aplaudă. Astfel, e numit în organizaţii mai numeroase, unde nu ia niciodată cuvântul, doar aplaudă. Şi, din aplauze în aplauze, sfârşeşte prin a fi membru al guvernului.

Şi-atunci, ajunge cel ce vorbeşte?

Ajunge cel care e pus să vorbească.

Şi care e aplaudat?

Şi care e aplaudat.

Ce spuneţi însă acum despre ţările din Est, numite socialiste? Pânã şi comuniştii francezi au înţeles în ziua de azi. Şi-atunci...

? ?

Da.

...Prin urmare, ar trebui să fiţi satisfăcut. Ar trebui să fiţi liniştit şi plin de speranţă, fiindcă, în Franţa, ceea ce dumneavoastră spuneţi de ani întregi a ajuns acum adevărul unei mari părţi a membrilor Partidului Comunist.

Da, dar atunci de ce mai rămân în partid? Singurul lucru pe care l-ar putea face comuniştii ar fi să spună: „Uite, ştim foarte clar că mai bine nu poate merge, că această criză mondială economică şi socială depăşeşte cadrul politicii, aşa că renunţăm să mai vrem să guvernăm ceea ce e de neguvernat.

Au facut-o un pic, refuzând puterea, dar fără a o declara.

De altfel, cei care se află în fruntea statului sunt şi ei de rea-credintă. Continuă să

>) guverneze o lume care e în haos, care e de neguvernat. De altfel, aceasta este starea omului modern, cum zice prietenul meu: „Omul modern mosmondeste-n incurabil.” Ei bine, asta fac şi eu, şi asta facem toti. Moşmondim în incurabil.

Afirmaţi că nu faceţi parte din elită. Mă întreb ce înţelegeţi prin elită şi care este punctul dumneavoastră de vedere?

Sunt mai multe specii şi categorii de

elite şi cred că un guvern democratic trebuie să ţină cont de existenta acestor elite, dar că ele sunt de toate felurile şi că nu există o unică scară de valori. Există elite spirituale, elite filosofice, oameni dotaţi pentru filosofic, care nu sunt deloc buni pentru altceva. Este cazul ideologilor noştri, precum... în fine, l-am citat pe Sartre, fiindcă este cel mai reprezentativ. Şi există oameni dotaţi pentru muzică, precum... Exemplul cel mai prestigios este cel al lui Mozart, care compunea la vârsta de cinci ani. Trebuie ţinut cont că, dacă nu este cineva dotat pentru politică sau pentru matematică, s-ar putea să fie un sfânt sau un mare muzician. Aşadar, există mai multe scări de valori. Un om din elită este, uneori, printre cei mai buni în profesia lui, alteori, cel care nu este bun pentru nicio profesie şi care este un contestatar de elită.

Atunci de ce spuneţi: „Nu fac parte din elită „? Nu-mi aduc aminte să fi scris

aşa ceva, dar poate că era o afirmaţie ipocrită, fiindcă, dacă vorbesc acum, o fac având sentimentul de a întrevedea anumite adevăruri şi sentimentul de a fi totuşi un om din elită.
Sunt un oarecare om din elită, un neînsemnat trecător pe strada elitei.
Spuneţi: „ Văd prostia moderată. Sunt orb în faţa inteligenţei superioare. „
A, da. Fraza nu mai e politică. Nu mai e politică în sensul de a realiza că răul există în lume, Răul absolut şi nu răul unei anumite societăţi. Răul îmbracă nenumărate aspecte şi, deci, suntem sortiţi Răului. El este prinţul acestei lumi. Totuşi, lupt. Prea bine nu ştiu de ce, dar mă simt împins să o fac. (...) L - am rugat pe Pierre Daix 10 să participe la convorbirile noastre. Nu e însă în Paris.

— Pierre Daix (1922-2014) – jurnalist, scriitor şi istoric al artei, membru al Rezistentei şi al Partidului Comunist Francez, iese din partid şi renunţă la marxism pe la jumătatea anilor 1970 (n. tr.).

Pierre Daix a intervenit pe lângă Societatea oamenilor de litere în legătură cu convenţia

conform căreia Societatea oamenilor de litere se angajează să nu-i mai recunoască drept autori pe scriitorii din ţările socialiste, ale căror guverne nu-i consideră ca fiind autori.
Societatea oamenilor de litere, evident, nu poate interzice unui editor privat să publice pe oricine, dar se exercită o presiune constantă în acest sens.
Uneori, în ţările din Vest, sună un telefon din partea ambasadei unei ţări totalitare. Astfel, un prieten de-ai mei a scris o piesă de teatru despre Stalin. Niciun regizor francez nu a vrut să o accepte, din motive ideologice. A fost acceptată în Olanda. Cineva de la ambasada Moscovei în Olanda a dat un telefon la respectivul teatru, care a oprit repetiţiile. Până la acest punct, ca să mă repet – şi nu o voi face niciodată suficient –, a ajuns cenzura sovietică să acţioneze în tara noastră.
Pierre Daix, care este un om de încredere şi curajos – a dovedit-o de-a lungul întregii vieţi –, a citit următorul

text la adunarea generală a Societăţii oamenilor de litere: Aş vrea să intervin în legătură cu convenţia semnată între Societatea oamenilor de litere şi

)

organismul de stat, numit Uniunea scriitorilor cehoslovaci, de la finele anului 1977. Buletinul Societăţii s-a referit la convenţii culturale, chiar dacă este vorba despre un acord strict profesional. Trebuie să subliniez că, în pofida titlului cu care este împodobită, această Uniune a scriitorilor cehoslovaci nu are nicio legătură cu scriitorii ţării respective. Aşadar, am semnat o convenţie profesională cu un organism care nu avea alt mijloc de a fi recunoscut ca profesional decât prin semnarea unor astfel de convenţii cu asociaţii prestigioase din străinătate, ca a noastră. Acesta este fondul problemei.

Intr-adevăr, am cunoscut, în 1968, o Uniune a scriitorilor cehoslovaci, care avea preşedinţi de mare valoare: Goldstiicker, Zeifert. Trebuie să se ştie că această Uniune a fost dizolvată

după ocuparea Cehoslovaciei şi înlocuită în 1977 – insist asupra datei –, după ani de încercări inutile de momire, de ocolire a rezistentei scriitorilor, cu o nouă Uniune care aprobă ocupaţia tării şi care încarnează coercitia
1 5) J)
rezultată.
Niciunul dintre scriitorii marcanti ai tării nu
)) face
parte din numita asociaţie. Or, această Uniune deţine monopolul publicărilor, ca şi al asigurărilor sociale pentru scriitori.
La fel ca în celelalte ţări din Est, scriitorul care nu aparţine Uniunii se trezeşte izgonit din societate şi expus acuzaţiei de „parazitism”, care atrage condamnarea la închisoare sau la un lagăr de muncă. Copiii lui nu mai au acces la învăţământul superior.
Ştiţi ce a scris Soljeniţîn despre Uniunea scriitorilor sovietici şi despre memoriile Olgăi (Invinskaya), în care este arătat rolul Uniunii în persecutarea lui Boris Pasternak. Şi,

într- adevăr, acest gen de Uniune joacă un rol activ în persecutarea scriitorilor şi în cenzurarea vigilentă a operelor acestora.
Or, la fel ca în ţara noastră sub ocupaţie, există în aceste ţări, şi în special în Cehoslovacia, o importantă literatură clandestină: printre multe altele, ultima carte a filosofului Jan Patocka, purtător de cuvânt al Cartei 77, mort la ieşirea dintr-un interogatoriu de lungă durată.
Nu mă simt deloc mândru, spune Pierre Daix, de dialogul angajat între Societatea noastră şi numita Uniune. Iată de ce voi adresa următoarele întrebări:
Nu cumva există în convenţiile semnate vreun acord de reciprocitate, care, sub acoperirea declaraţiei de apărare a drepturilor profesionale, ar face din Societatea noastră o exportatoare a măsurilor de cenzură împotriva literaturii clandestine cehoslovace?
Ce se va întâmpla cu o traducere franceză a acestor opere, care nu ar fi

autorizată de pretinsa Uniune a scriitorilor cehoslovaci? Nu este o întrebare inutilă. Societatea autorilor se luptă şi ea cu presiuni asemănătoare din partea asociaţiei omoloage cehoslovace.
Ce mijloace avem pentru a retrage calificarea profesională pe care am acordat-o imprudent acestui organism de represiune poliţienească şi de îngrădire a scriitorilor cehoslovaci? Propun Adunării să decidă aducerea oficială la cunoştinţa scriitorilor cehoslovaci, reduşi la tăcere, că Societatea nu a confundat niciodată literaturile cehă şi slovacă, pe care le stimează pentru rezistenţa de care dau dovadă, cu Uniunea scriitorilor cehoslovaci.
Nu există nicio ingerinţă în problemele interne ale statului cehoslovac (mai degrabă ingerinţă din partea Cehoslovaciei şi a Rusiei în problemele interne ale Franţei, ale Olandei şi ale Germaniei). Va reamintesc, doamnelor şi domnilor, că Elveţia, deşi fidelă neutralităţii ei, a refuzat într-o situaţie

comparabilă să cedeze imputărilor guvernului de la Vichy şi ale autorităţilor de ocupaţie, publicând operele poeţilor şi ale scriitorilor din Rezistenţă, opere clandestine şi interzise.
în schimb, mi se pare că acum suntem în faţa unui minim cerut de onoarea noastră naţională şi de respectul faţă de profesiunea noastră. Jacques Nantetl 1 a vorbit şi el în faţa adunării în acelaşi sens. Şi Pierre Daix, şi Nantet au fost
? j *y*
puternic aplaudaţi. Numai că respectiva convenţie combătută de aceştia a fost adoptată cu *unanimitate fără sase voturi* de Societatea
J y
oamenilor de litere.

— Jacques Nantet (1910-1993) – jurnalist, scriitor şi om politic francez, ginere al lui Paul Claudel (n. tr.). *Din care faceţi parte?*

Din care fac parte. Suntem obligaţi să facem parte. Sunt, mai ales, obligat să fac parte din Societatea autorilor, întrucât Societatea autorilor exercită un soi de monopol. Imediat *ce* joci, ce

ţi se joacă o piesă de teatru, ai aderat la Societatea autorilor, iar Societatea autorilor soseşte pentru a-ţi percepe drepturile. Şi, dacă nu eşti scriitor, un scriitor oficial – acum există asa ceva şi în Franţa –, dacă nu eşti un scriitor oficial, nu ţi se încasează drepturile. Cred că ar fi o idee bună desfiinţarea actualei Societăţi a

>) autorilor, pentru simplul motiv că, fiind creată pentru a apăra libertatea scriitorilor, s-a întors acum împotriva lor. Ceea ce se potriveşte cu ce ziceam mai adineauri, fiind conform cu această lege bizară, care face ca tot ceea ce creează oamenii să se întoarcă, până la urmă, împotriva lor.

Pot să vă rog să luaţi Ucigaş fără simbrie. *Este la picioarele dumneavoastră, alături.*

Ei bine, da, am scris, printre altele, şi o piesă care se cheamă *Ucigaş fără simbrie.* Este o piesă pe care am scris-o acum cincisprezece ani şi care, după părerea mea, este un pic cam prea naivă şi sentimentală. Mai ales naivă.

Nu voi mai scrie în felul acesta. Dar, în sfârşit, ce a fost făcut e gata făcut şi trebuie să-mi asum scrierile şi faptele mele.
în această piesă este vorba despre un asasin anonim, care începe să ucidă oameni din cel mai frumos şi mai calm cartier al oraşului.
Personajul principal, care se numeşte Béranger ştie, ca restul lumii, toate datele despre ucigaş. Se întreabă de ce nu reacţionează cetăţenii, de ce agenţii de poliţie arestează vagabonzii şi marginalii, în loc să se ocupe de criminalul pe care toată lumea îl cunoaşte şi împotriva căruia... şi în fata căruia toată lumea e ca
>)
paralizată, lipsită de apărare. Este ceea ce ni se întâmplă acum şi ceea ce se întâmplă dintotdeauna.
Am văzut aseară, la televizor, datorită grevei – rară aceasta, am fi avut parte de cine ştie ce făcătură mizerabilă, de un western, sau de un spectacol de teatru bulevardier, sau de vreo emisiune banală, oarecare, cu caracter

dramatic –, am avut, deci, norocul, datorită grevei, să avem un film, iar acesta a fost *Richard III,* ceea ce mi s-a părut a confirma ciudat ceea ce spuneam: paralizia în faţa răului şi puterea hipnotică pe care o exercită ucigaşul Or, Béranger nu vrea să stea fără să se apere şi, cum administraţia nu îl ajută, cum societatea nu îl ajută nici ea, cum oamenilor le este indiferent măcelul, merge el în întâmpinarea asasinului, pentru a-i vorbi şi pentru a afla motivele şi, poate, pentru a-l convinge. *(Lectură – monologul final al piesei.)*

Toate acestea nu vă descurajează să mai scrieţi piese de teatru? Şi să vă continuaţi lupta? Nimic nu mă descurajează, nici măcar descurajarea. Şi, cu toate astea, nu cred deloc în viitorul omenirii.

(Convorbire cu Pierre-Andre Boutang şi
Philippe Sollers, difuzată parţial de *FR3,* în iulie 1978.
Publicată în *Tel Quel,* iarna lui 1978.)

CULTURĂ SI POLITICĂ în

principiu, cultura nu se disociază de politică. Cultura, politica sunt viaţa noastră. Neîndoielnic, artele, filosofía şi metafizica, religia sau alte forme de viaţă spirituală, ştiinţele constituie cultura. Politica însă, care ar trebui să fie ştiinţa sau arta de organizare a relaţiilor noastre, pentru a permite viaţa în societate, viaţa cu adevărat culturală, politica, în epoca noastră, a luat-o înaintea celorlalte manifestări ale spiritului. A fost odată „politica mai întâi” a lui Charles Maurras. Totuşi, nici măcar adepţii lui nu au putut cu adevărat să impună primatul absolut al politicii. Lucru care, în schimb, s-a tot întâmplat de vreo treizeci de ani încoace. Dar dacă „politică” înseamnă „organizare în orice societate cu putinţă”, acum a ajuns, în mod anarhic, organizare pentru organizare, adică, de fapt, dezorganizare a complexului cultural, în detrimentul metafizicii,

călăuzitoarea artei, a spiritualităţii şi chiar a ştiinţei. Aşadar, dezvoltându-se prin impietate asupra celorlalte activităţi ale omului, a adus omenirea în stare de nebunie. Politica nu mai este decât o luptă
smintită pentru putere, mobilizând şi monopolizând toate energiile omului modern, în realitate, nu mai există nici ideologie, nici filosofie, nici artă, stiinta însăsi îi este subordonată în ţările totalitare. Cunoaşterea şi creaţia îi sunt subordonate. Când afirmăm că nu mai există ideologie sau filosofie, acest lucru înseamnă că nicio doctrină, nicio formă de gândire liberă nu mai sunt permise de către politica diriguitoare. Orice formă de politică ar trebui centrată pe un punct de vedere care o depăşeşte. într-adevăr, în condiţiile în care religia era moartă ori adormită, marxismul se dorea o doctrină unitară, care să permită acţiunii politice eliberarea omului şi a spiritului, eliberare care, la rândul ei,

să-i permită acestuia, în deplină libertate, cunoaşterea filosofică sau ştiinţifică şi interogarea asupra ţelurilor noastre ultime, însă, în locul nădăjduitei descătuşări, politica a ajuns angajare fanatică şi obtuză, refuz al oricărei critici şi al oricărei aşezări sub semnul întrebării. Politica nu poate exista iară susţinerea unei anumite filosofii. Totuşi, există şi prosperă în dauna oricărei credinţe fundamentale. Ştim bine că umanismul occidental este în faliment. Ştim bine că

aparatele conducătoare ale ţărilor din Est, şefii din fruntea acestora, nu mai cred în marxism. Cinismul absolut şi o uriaşă vitalitate biologică sunt tot ce a mai rămas din credinţa lor revoluţionară şi tot ce-i menţine la putere, în acţiune, în lupta pentru această putere şi în lupta pentru cucerirea hegemoniei mondiale: *imperium mundi,* conform definiţiei profetice a lui Spengler. Este vorba deci despre seducţia puterii pentru putere. Prosteşte. A fi cel mai tare pentru a fi cel mai tare, de unde lupta îndârjită, fură scrupule, fiindcă ideologiile şi morala au dispărut, lupta pentru cucerirea planetei şi a bogăţiilor ei materiale, indiferent dacă acestea se găsesc în Asia, în Asia Mică, în Africa, oriunde şi peste tot. în faţa acestui război absurd pentru dominare, al dominării de dragul dominării, mijloacele de răspuns ale Occidentului, în pofida enormelor sale posibilităţi tehnice şi economice, ne par cu totul insuficiente, întrucât, după cum tocmai am spus-o,

Occidentul nu mai are o religie, o credinţă anume, care să-i ofere raţiunile de a lupta. Ce i-ar trebui Occidentului nostru în lipsa unei filosofii? Pur şi simplu, pentru moment, acelaşi cinism sau aceeaşi monstruoasă şi amorală vitalitate, pe care adversarii săi le-au conservat în această luptă pe viaţă şi pe moarte. Nu materialismul dialectic este acela care atacă civilizaţia umanistă *)* occidentală, ci materialismul cel mai josnic şi, pur şi simplu, meschin şi alienam.

Forţa şi slăbiciunea Rusiei sovietice constau în lupta fără motiv, ca aceea a fiarelor sălbatice, care alungă de pe teritoriul lor alte fiare sălbatice. Slăbiciunea şi forţa Occidentului constau în a

nu putea lupta fără motive profunde. Ştim bine că toate societăţile sunt rele sau mai mult sau mai puţin rele. Faptul că societăţile noastre occidentale sunt un pic mai puţin rele decât cele ale altora nu ne e de ajuns. Ne plângem de criza civilizaţiei.

Tinerii pe care-i întrebi îti mărturisesc că nu au de ce să trăiască. A trăi fără motive pentru a trăi este un motiv suficient de a trăi pentru oamenii din Est. Exercitarea şi irumperea vitalităţii lor le ajung. Pentru moment. Este evident că, mai devreme sau mai târziu, conştiinţa lor se va trezi şi că problema lui „de ce” şi a lui „la ce bun” nu va putea să nu le renască în conştiinţă. Pentru a trăi şi pentru a acţiona, omul nu se poate împiedica să nu îşi pună problema ţelurilor ultime. Dacă n-o face, se opreşte.

Dacă nu ar exista teluri ultime, omul nu ar putea fi satisfăcut cu destinul lui individual, având nevoie să creadă că omenirea are un viitor. Excesul de politică nu a despiritualizat suficient omul, încât el să nu mai rămână ceea ce este în mod fundamental, o fiinţă escatologică.

Evident, cinicii marxismului vă vor vorbi despre o escatologic marxistă, despre societatea utopică pe care o vor realiza, despre cum omul va domina toate forţele naturii şi, până la

urmă, libertatea şi fraternitatea, odată cucerite, vor domni peste lume. Să citim cărţile tuturor disidenţilor sovietici, samizdaturile, să ne adresăm celor care încă ne mai pot vorbi şi care se află la ei acasă, precum Saharov şi mulţi alţii, să citim cărţile celor care au putut să fugă şi care se găsesc acum aici, la noi, pentru a înţelege că, dacă societăţile noastre occidentale le displac, societăţile pe care le-au părăsit sunt de o mie de ori mai demne de a fi urâte.

Revoluţiile au fost eşecuri. O carte, un samizdat a apărut în Ungaria. În această carte, un jurnalist, eseist ungur, a întrebat treizeci de scriitori unguri dintre cei mai marcanţi dacă mai credeau în marxism. Răspunsul a fost unanim negativ. Ştim cu toţii că există nedreptăţi şi inegalităţi sociale în ţările noastre. Numai că la noi există şi posibilitatea protestelor şi a revendicărilor. Inegalităţile sociale şi nedreptăţile, la fel şi enormitatea privilegiilor şi ierarhiile sociale cele mai dure fac însă ravagii în ţările care

se intitulează socialiste, unde contestările, protestele şi revendicările sunt interzise. Maiakovski, Esenin, Bloch, poeţii, artiştii revoluţiei din octombrie 1917 s-au sinucis de mult. Sute sau poate mii au fost închişi în puşcării, asasinaţi ori ucişi moral. Cei din urmă s-au scufundat în

)

tăcere sau şi-au vândut talentul. Deşi totul părea a fi început bine. Şcolile literare şi artistice cele mai îndrăzneţe, futurismul, suprarealismul, abstracţionismul, eliberarea de toate formele şi de toate structurile esteticii şi ale gândirii burgheze, care fuseseră dislocate, distruse. Maiakovski, Mandelstam şi tovarăşii lor au murit fiindcă asa-zisa revoluţie a lăsat să

>) i cadă masca, iar, de sub ea, i-a apărut adevăratul chip. Chipul celei mai reacţionare burghezii şi al dictaturii necruţătoare a unui academism la fel de nemilos ca tirania politică. O ştim, o stiti, informaţiile acestea v-au fost oferite fără încetare,

încă din 1930. Soljeniţîn şi camarazii lui nu sunt singurii care au depus mărturie şi care au ridicat glasul pentru libertate. Mulţi alţii au făcu t-o şi au plătit cu propria libertate şi cu viaţa lor, precum Kravcenko. Sau cu liniştea şi onoarea, fiindcă au fost împroşcaţi cu injurii şi calomnii de către intelectualii occidentali, cum s-a întâmplat cu Suvarin, Koestler, Istrati şi atâţia alţii. Poate că lucrul cel mai grav a fost acordul secret dintre burgheziile occidentale şi burgheziile tiranice din Est. Şi nouă ne-a fost frică de revoluţie. Şi, pentru a ne apăra de revoluţie, am fost susţinuţi de Rusia sovietică, nu doar fiindcă avea nevoie de materiile noastre prime şi de tehnicile noastre avansate, dar şi, pur şi simplu, fiindcă ea, Rusia, se temea tot atât de mult de o revoluţie autentică, întrucât i-ar fi distrus conformismul confortabil şi crud, pentru alţii, al birocraţiei şi al societăţii lor.

în ziua de azi, v-o spun în trecere, intelectualii de stânga şi comunişţii

vor să canalizeze contestarea sovietică în beneficiul lor, întrucât comunismul francez trăieşte deja de multă vreme într-un conformism birocratic tot atât de confortabil ca acela în care trăiesc birocraţii sovietici. Partidul Comunist Francez e azi în criză. Câţiva intelectuali pun sub semnul întrebării chiar bazele partidului şi ale ideologiei. Numai că acest lucru nu atinge carcasa, structurile, problemele majorităţii. Majoritatea se mulţumeşte cu o religie, cu un surogat de religie, şi rămâne acolo. Partidul comunist, după cum a spus-o recent un tânăr gânditor, este un stat în stat, un stat ai cărui supuşi nu sunt cuprinşi încă de silă, fiindcă acest stat le oferă nişte comodităţi şi nişte

răspunsuri aparente. Numai că omul din acest stat, cel mai conformist dintre toate, se mulţumeşte cu avantajele pe care i le pot aduce organizaţiile sindicale şi, dacă nu dispune de o filosofic vie, care să-l trezească, îi sunt suficiente

răspunsurile catehismului său. Nu la fel se întâmplă cu muncitorul polonez, român, rus. Aceia trăiesc sub constrângere. Muncitorul comunist occidental nu trăieşte sub constrângere. Din mici aranjamente în mici aranjamente, din perfecţionare tehnică în perfecţionare tehnică, sub mirajul unei revoluţii pe care nu şi-o doreşte cu adevărat, mărunta lui viaţă burgheză îi este îndeajuns. Dup ă care se defulează.

Are două mijloace de a o face: manifestaţiile *( )* stradale, care nu îi sunt interzise ca muncitorilor cehoslovaci, sau unguri, sau sovietici, sau chinezi, şi alegerile din timp în timp. A doua modalitate de defulare o constituie sportul. Ne înnebunesc sportul şi politica. Burghezi, meseriaşi, muncitori, bogaţi şi săraci, cu toţii au conştiinţa acaparată, o lună pe an, de turul ciclist al Franţei. în restul timpului, cel puţin toate duminicile, campionatele de fotbal şi de rugbi ale Franţei iau locul turului ciclist al Franţei. în privinţa olimpiadelor, chiar nimeni nu-şi mai vine-n fire. Cei care nu se pot duce în ţările în care au loc olimpiadele, fiindcă toţi vor să se ducă acolo, comuniştii la fascişti, conservatorii

[7]) ?

burghezi la comunişti, nici măcar nu

îşi dau seama în ce măsură competiţiile sportive fac, pe rând, jocul tuturor politicilor şi nu văd, cel puţin, că atleţii nu sunt decât nişte falşi supraoameni, monştri de musculatură şi de tehnică. Sportul şi politica, hipertrofiate, constituie noul opiu al popoarelor. Toate acestea, în detrimentul a ceea ce numim cultură: ştiinţă, cunoaştere, artă, religie, filosofic.

Trăim în plină criză a culturii. Viaţa şi moartea sunt în egală măsură escamotate. Trăim de pe o zi pe alta, iar insatisfacţia, nemulţumirea se află în străfundurile sufletului ca îngropat, scufundat într-un somn profund, aproape mortal. Ceea ce mai rămâne din cultură vegetează ori e folosit ca instrument al politicii. Politica ar trebui să permită libera dezvoltare a vieţii spirituale. Nu poate exista viaţă, nu poate exista viată culturală fără metafizică şi

spiritualitate. Cultura trebuie să fie orientată în jurul metafizicii şi al

spiritualităţii şi, chiar dacă biologii i-au alungat pe Dumnezeu şi preocuparea faţă de ţelurile ultime, marii fizicieni nu le-au renegat. Louis de Broglie, unul dintre fondatorii fizicii moderne, e catolic practicant, Einstein era convins că o conştiinţă superioară, divină, dirijează lumea. Există un plan divin, credea el, în jocul şi în dezvoltarea forţelor cosmice. Nici Heisenberg, nici Planck nu erau atei. Academicianul Leprince-Ringuet, oricât de mare fizician ar fi, este creştin. Numai jurnaliştii, literaţii, ideologii, filosofii de a zecea mână îsi bat ioc de Dumnezeu şi consideră că

) /) este de o slăbiciune blamabilă credinţa în El. E de presupus că, în acest moment, în majoritatea ei, lumea este alcătuită din indivizi spiritual şi metafizic amputaţi, handicapaţi. Repet cu toată puterea că excesul de politică este cauza acestei situaţii. Poate că politica este diavolul. Este răul. Contribuie puternic la întărirea răului. Cred că, în absenţa demonologie!, nu putem înţelege nimic

din istorie şi, mai ales, din istoria actuală. Dacă mai este ceva posibil în imediat, ar fi restabilirea ierarhiei valorilor în structura spiritului nostru şi în aceea a societăţii. Totul ar trebui recentrat pe metafizică şi spiritualitate, sprijinite de cunoaşterea ştiinţifică şi împreună cu, fără a o omite, dar aşezând-o în partea de jos a scării, politica. Politica ar trebui să fie, pur şi simplu, administraţie, distribuire, partajare a bunurilor economice. La modul ideal, administratorul ar trebui să fie un computer. Insist asupra faptului că politica, aşa cum se face ea, nu este altceva decât un fel de a-ti petrece timpul, dramatic sau tragic, o distracţie crudă, căreia i te dedai fără a mai crede cu adevărat în ea. Oamenii îşi închipuie că e unicul divertisment care, în pofida a orice, ne permite să trăim. în realitate, de politică se moare. în realitate, politica e moartă, fiindcă sunt moarte, după cum am mai spus, ideologiile şi filosofiile din care pretinde că provine.

Pentru a rezuma ceea ce am spus până acum, trăim într-un haos de care nimeni nu e mulţumit, în care acţionează şi în care fac ravagii forţe subraţionale, cele mai joase, cele mai materiale, cele mai nefaste în orbirea lor. S-a vorbit despre moartea omului şi se vorbeşte despre decăderea umanismului. între cele două războaie mondiale, Jacques Maritain şi Denis de Rougemont reabilitaseră umanismul, orientându-l, relevându-l, dându-i o dimensiune religioasă ori spirituală. Un umanism nonspiritual, ca acela al lui Albert Camus, de după ultimul război, bazat pe „o morală rară obligaţii şi rară sancţiuni”, adică, fără transcendenţă, ca acela al filosofului francez Jean-Marie Guyau, de care s-a vorbit atâta la sfârşitul secolului al XIX-lea, ba chiar până spre 1930, nu putea să reziste, întrucât era lipsit de rădăcini. După toate aparenţele, la acel umanism se referea Albert Camus. Dar dacă umanismul ateu decade, antiumanismul modern nu se simte nici el foarte bine. Antiumanistii

atei care sunt noii filosofi francezi, precum Jean-Marie Benoist, Lardreau, Bernard-Henri Levy, Glucksmann, care sunt obsedaţi de morală. Dar cum ar putea fi cu putinţă morala, fără o reînnoire a metafizicii? Noii filosofi, pe care tocmai i-am citat, sunt dezorientaţi şi ei, fiindcă nu ştiu pe ce baze ar putea fi fondată o nouă morală. Morala nu este, după cum se crede în mod obişnuit, setul de reguli pe care fiecare societate şi-l alcătuieşte şi care se distruge odată cu acea societate vremelnică ori cu alta, în momentul în care numita societate se dezintegrează. încă o dată, nu la Nietzsche trebuie să ne referim, ci la Jean Grenier, Denis de Rougemont, Emmanuel Mounier. Dacă Dumnezeu nu există, zicea un personaj al lui Dostoïevski, atunci totul e permis. Suntem acum în căutarea fundamentelor eterne ale comportamentului, care ar putea moraliza politica, ba chiar ar putea-o orienta către metafizică. Altfel, tocmai

moartea omului o clamează unii ideologi francezi, cu un soi de veselie sinistră sau cu un fel de cinism decepţionat ori nefericit. Dacă nu regăsim straturile fundamentale, vom porni cu toată viteza către involuţia individului, adică spre involuţia omenirii. Criza e fundamentală. Mergem pe o sfoară, ca echilibriştii, ameninţaţi în fiecare clipă de cădere. Despre ce este vorba? Despre ce sfârşit? Este vorba, pur şi simplu, despre problema fiinţei, a supravieţuirii fiinţei omeneşti în lume.

Omenirea nu trăieşte decât prin cultură. Este vorba despre problema existenţei fiinţei în lume.

Ce mai înseamnă şi această cultură? Să fie ea cunoaşterea? Cunoaşterea, deci stiinta, nu poate fi decât platforma culturii. Un spirit cultivat este acela care a trecut printr-un mare număr de ucenicii întru reflecţie şi care poate privi dintr-un mare număr de puncte de vedere, spunea Amiel în jurnalul său intim. Cultura cuprinde o

mulţime de date speciale, învăţate mai uşor ori mai greu, dintre care multe se pierd de la sine din memorie. Dar nu trebuie să se creadă că sunt pierdute. Cultura intelectuală rezultată din respectiva lucrare rămâne însă, şi numai acest lucru e de preţ, zicea Renan.

Şi, pentru a-l confirma, Edouard Herriot spunea: „Cultura este ceea ce rămâne după ce am uitat tot, iar acest rest este esenţialul.” „Cultura este cu totul altceva decât învăţătura”, afirma Alain. Şi adăuga că poeţii sunt la fel de necesari ca geometrii. Mai mult decât geometrii, aş completa. „Putem vorbi despre cultură în măsura în care este eliminată contingenţa cunoaşterii”, declara Gaston Bachelard, referindu-se la cultura persoanei.

Cultură nu există cu adevărat decât atunci când spiritul se extinde la dimensiunea universalului.

„în vocabularul sociologiei şi al etnologiei, conform formulărilor americane, cultura este configurarea generală a comportamentelor învăţate

şi al rezultatelor acestora, ale căror elemente sunt adoptate şi transmise de membrii unei societăţi anume.” (R. Limpton) Şi, într-adevăr, cultura este ansamblul de forme de comportament învăţate, pe care un grup de indivizi, uniţi printr-o tradiţie comună, le transmite copiilor. Prin urmare, cuvântul desemnează, ne spune Margaret Mead, nu doar tradiţiile artistice, ştiinţifice, religioase şi filosofice, dar şi tehnicile proprii, cutumele politice şi miile de obiceiuri care caracterizează viaţa cotidiană. Deşi aproape de acord cu această ultimă definiţie, i-as aduce totuşi un amendament. As zice că mai ales tradiţiile

) > artistice, ştiinţifice, religioase şi filosofice, mai ales acestea constituie expresia esenţială şi cea mai înaltă a culturii. întrucât, izvorând din condiţiile şi structurile materiale, arta şi

î > >

gândirea sunt constitutivele fiinţei omeneşti şi o definesc în cel mai nobil, în cel mai înalt

În pofida diferenţelor foarte importante, există nu doar similitudini, dar chiar forme identice şi aspiraţii comune, ce concurează în a manifesta o identitate indiscutabilă, universală a tuturor oamenilor.
Cultura este expresia continuităţii şi a identităţii noastre multiseculare de-a lungul timpului, al spaţiului şi al societăţilor universale, şi aş spune că forma cea mai înaltă a preocupărilor omeneşti este arta care pleacă de la social către un punct de contact extrasocial şi suprasocial, ce adună laolaltă toţi oamenii: de la diversitatea indispensabilă la unitatea noastră de spirit, la solidaritate dincolo de vremuri şi de spaţiu. Omul însă, în interiorul multiplelor structuri colective ale mediului său social, trebuie să poată fi suficient de liber ca să se dezvolte. Cultura este tocmai această împlinire a individului. Fie că vrea ori nu, că se simte solidar sau străin de mediul său cultural, individul tot e solidar. Personalitatea individuală, în înflorirea ei, poate

părea a fi împotriva celorlalte, dar, de fapt, este împreună cu celelalte. Individul este purtătorul de valori, creatorul original, care permite reînnoirea societăţii în această sinteză a colectivului şi a individualului.
Cel mai mare poet anarhist al Franţei moderne, Arthur Rimbaud, cel care a negat tradiţia şi civilizaţia, este recuperat nu de burghezie, cum prosteşte afirma marxiştii, ci de cultura naţională, de cultura universală. Cu cât este cultura mai negată, cu atât este mai îmbogăţită: este cazul nu doar al lui Rimbaud, nu doar al lui Baudelaire, dar şi al lui Tristan Tzara, al dadaiştilor, al futuriştilor, al suprarealiştilor şi al tuturor celorlalţi. Pânã şi

Li) *)* î

scufundarea în vis, pe care au întreprins-o Gérard de Nerval sau Novalis, este o explorare din care este adus ceva viu şi indispensabil. Explorarea iraţionalului, dacă nu sucombă pe teritoriul acestuia, îmbogăţeşte raţionalul şi conştiinţa tot

asa cum investigaţiile psihanalitice ale inconştientului luminează conştientul. Poeţii metafizici înşişi, vechii gnostici care refuză lumea, ne fac să întrevedem acel dincolo de lume în căutarea căruia sunt. Miracolul şi paradoxul arată faptul că suntem în acelaşi timp prizonieri şi liberi. Un creator vorbeşte. Un poet sau un scriitor, dorind să dezarticuleze limbajul, îl rearticulează, de fapt, şi îl îmbogăţeşte. Ne fac mai liberi în închisoarea condiţiei noastre pământeşti. „Istoria artei este istoria expresiei sale”, spunea Benedetto Croce. Pentru el, şi suntem de acord cu filosoful italian, atunci când există noutate, atunci când există o expresivitate originală, există şi valoare ori intuiţie a valorii. E inutil să mai subliniem, încă o dată, că orice nouă modalitate de expresie apare, la început, ca ruptură şi, deseori, ca negare a ceea ce a fost deja spus şi făcut, ori ca negare a felului în care a fost spus ceea ce a fost spus.

Putem afirma acum că există două feluri de scriitori şi de artişti. Cei atasati de lumea socială care îi înconjoară şi cei care sunt mai atasati de ceea ce e dincolo de lumea aceasta.

))

Balzac, printre mulţi alţii, este un scriitor politic şi social. Prin naturalismul său, Zola, la prima vedere, este încă şi mai mult un autor social. Brecht la fel. Shakespeare este un comentator al istoriei, al puterii, al politicii, dar, în acelaşi timp şi mai presus de orice, un scriitor metafizic. Până şi romancieri precum Balzac şi Zola, pe care tocmai i-am amintit, sunt asa ceva, adică Balzac, bântuit de probleme metafizice, şi celălalt, Emile Zola, obsedat de problemele legate de condiţia prin excelentă muritoare a omului. Ce e mai înfricoşător şi mai admirabil în opera lui Zola decât *Thérèse Raquin* şi obsesia corupţiei şi a morţii? Cele mai frumoase pagini ale sale sunt cele în care descrie agoniile, cea a lui Nana, printre altele.

Nu era oare Ronsard obsedat de

destinul omului, de moarte şi de îmbătrânire? Tot astfel, François Villon, De Malherbe, marele Pascal, înfricoşarea sa în faţa spaţiilor goale de dincolo de realitatea noastră, punând întrebări despre ceea ce e dincolo de lume, este şi va fi întotdeauna actuală.

Brecht, ilustrator al unei ideologii depăşite în ziua de azi, nu ne vorbeşte oare, minunat şi

^{7} > ^{7} > parcă în pofida sa, în *Mutter Courage,* despre naufragiul omului în timp, despre decrepitudine şi moarte?

Despre moarte: aşadar, despre limitele omului, la picioarele zidului, la frontiera condiţiei noastre, interogându-ne, în ciuda lui, propriul destin, cel al condiţiei umane şi nu al condiţiei sociale.

în critica adusă Regilor, Puterii, Răului, Shakespeare merge mult dincolo şi, dacă *Hamlet* pune eterna şi angoasanta problemă a fiinţei şi a neantului, o face fiind o meditaţie asupra morţii. Ce altceva decât o

meditaţie tragică asupra lui Dumnezeu este Cartea lui Iov, care ne confruntă cu irealitatea realităţii şi, poate, cu realitatea irealului? Iată de ce Cartea lui Iov exprimă angoasa, angoasa din timpurile vechi şi angoasa omului de azi. Regele Solomon, denunţând deşertăciunea bunurilor şi a faptelor oamenilor din această lume, i se alătură lui Beckett. Toţi autorii cât de cât de valoare şi cât de cât autentici au, fie în primplan şi în deplină evidenţă, fie în ultimul plan al conştiinţei, care li se dezvăluie pe neaşteptate, prin sfâşierea aparentelor preocupări mondene, o problematică de nedezrădăcinat, un apel mistic. Artiştii sunt mistici şi sociali. Arta, în concepţia scriitorului angajat care era André Malraux, este, o spune chiar el, „strigătul tragic al omului care se adresează divinităţii" sau, după părerea sa, cerului gol, aparent în opinia sa, dar care, Iară ştirea lui, nici pentru el nu era cu adevărat gol, sau spera să nu fie gol, întrucât acest strigăt este, până la urmă, o rugăciune a angoasei.

Social şi nonsocial, socialul îl pune în lumină un scriitor şi filosof precum Eugenio d’Ors, atunci când consideră că universul întreg, că societăţile cele mai diferite nu sunt decât unul *y* şi acelaşi lucru. Pentru el, cultura este, pe de o parte, ameninţată de invazia nonculturii, pe care cultura o integrează, iar aceasta este, am senzaţia, semnificaţia concepţiei sale asupra barocului. Dar, pe de altă parte, cultura este ca un fel de parlament vast, în care Kant îi răspunde lui Platon, în care Plotin discută cu Meister Eckhart, în care Freud îi pune întrebări lui Sofocle, în care Hegel îl reia şi-l adoptă pe Heraclit, în care Karl Marx îi răspunde lui Proudhon, în care Jacques Maritain îi cere explicaţii lui Toma de Aquino, în care Dostoievski critică marii inchizitori, în care Heidegger îi adresează întrebări lui Husserl şi-l duce mai departe etc. Dar, pentru ca acest dialog, de dincolo de timp, să continue să fie posibil, este nevoie de libertate. Mai ales rară libertate nu există cultură. Dictatura ucide cultura.

în cartea sa, *UUtopie et le socialisme]_2,* Martin Buber consideră că socialismul ar fi putut realiza calea către cultură. Numai că nu s-a dovedit decât o fărâmiţare, o atomizare mai profundă decât au fost vreodată societatea capitalistă sau oricare altă societate. Există în lume excesul răului, iar unul dintre aspectele excesului de rău, pentru a utiliza o expresie a lui Philippe Nemo, e statul. Numai că statul liberal, când tolerant, când represiv, a fost înlocuit, după cum ştim, cu un alt stat de o violentă şi o intolerantă enorme. Concentrarea puterii, statul excesiv înseamnă moartea omului. O ordine dreaptă nu este posibilă fără caritate, fără iubire. Ştiu că acest cuvânt este discreditat, că aceste două cuvinte sunt discreditate, şi vă rog să nu zâmbiţi fiindcă le- am pronunţat.

— „Utopia şi socialismul” (n. tr.).

Statul a ajuns peste tot, în alte părţi încă mai mult, o maşinărie enormă, care zdrobeşte indivizii. Statul e moartea. Statul excesiv nu va abdica

fără să fie constrâns, fără revolta noastră dusă până la capăt şi izbutită. întrucât este ceva mort, puterea statală nu scade şi nu va dispărea decât cu forţa. Ori statul e ceva mort, ori poartă moartea în el. însă, ne mai spune Martin Buber, „moartea îşi poate exercita imperiul asupra viului”. Nu este nimic comic aici, este mecanicul aplicat pe viu, dar, cu o asemenea forţă, încât duce la omogenitate, la entropie, la moarte. Pliouchtch ne-a spus în ce consta viaţa de toate zilele în Uniunea Sovietică. Şi asta e nimic prin comparaţie cu China, unde individul nu are o marjă de libertate. în Rusia, există totuşi revoltă.

Omul nu este complet desfigurat, dar e foarte aproape, iată de ce cărţile lui Zinoviev mustesc de angoasă. Aşadar, în China, utopia este cel mai aproape de a fi realizată: chinezii intervievaţi în China de către turişti, de către jurnalişti occidentali răspundeau cu ochii-n pământ. De ce? Fiindcă citeau răspunsurile gata fabricate, gata

pregătite de responsabilii politici, responsabili ai răului.
Thomas Morus, Campanella, aceşti utopişti ai nefericirii, şi-ar fi putut vedea visul aproape împlinit. Vai, ce spunea Soljeniţîn despre China, despre Vietnam era absolut adevărat! Cred însă că omul nu poate să nu se trezească. Da, proiectul lui Campanella era gata-gata să se realizeze: oameni asemănători, totul asemenea. Dar nu se poate să nu existe o fisură în sistem, iar personalităţile care sunt toţi oamenii vii, fie ele şi amorţite, se vor trezi. Răul cel mai rău, dacă acesta e posibil, este pe cale de a se realiza. Aceste maşinării enorme, care sunt statele monstruoase, se izbesc unele de altele. Se vor crăpa lovindu-se între ele. Şi va regăsi, omenirea va regăsi echilibrul indispensabil dintre om şi societate. Fiindcă statele nu mai subzistă decât printr-o violenţă excesivă, printr-o presiune orbească, iar violenţa pe care o manifestă unele faţă de altele e chiar semnul

descompunerii lor. De altfel, aceste utopii sunt demistificate, răul e diagnosticat, spiritele luminate o ştiu şi o spun. Mai trebuie însă timp pentru ca aceste realităţi evidente să lumineze şi multitudinea de
)
oameni care constituie acum masele, mulţimile.
Or, nu de mulţimi avem nevoie. Pe acestea statul monopolizator le-a creat: în curând, sperăm cu ardoare, mulţimile vor redeveni multiple asocieri de oameni liberi, din ce în ce mai diverse, din ce în ce mai originale, din ce în ce mai personalizate în unitatea societăţii lor, în unitatea societăţii.
Lumile visate de cea mai mare parte a utopiştilor, dintre care ultimul este cu certitudine Marx, nu urmăreau problema culturii şi, în special, a artei. Numai că toată lumea trăieşte înlăuntrul culturii, fără să îsi dea seama: cei bogaţi se ataşează de elementele lor de mobilier din secolele al XV-lea şi al XVII- lea, care sunt

opere de artă. Majoritatea oamenilor merge să vadă teatru de bulevard, asa cum ne-a fost el lăsat moştenire de la finalul secolului al XlX-lea, merge la cinema, unde nu mai vede decât filme comerciale, se uită la televizor la lamentabilele producţii teatrale ale lui Pierre Sabbagh, dar simte, nelămurit, că toate acestea nu reprezintă ceea ce i-ar trebui, iar oamenii sunt ca pe vremea războiului, când beau un înlocuitor de cafea (în care puneau zaharină în loc de zahăr). în ţările din Est, oamenii evită cinematografele şi teatrele, unde nu văd decât deseurile unei
> [7]) propagande simpliste. în America, lumea se uită la filme poliţiste, mereu aceleaşi, mereu semănând într-atât unele cu altele, încât toti le confundă. Nu ştiu, dar simt că arta le lipseşte. Ce am deveni cu totii dacă nu ar exista adevărata cultură? Politica are aici un rol de jucat, fiindcă trebuie să permită obiectiv dezvoltarea culturii în întreaga ei diversitate. Avem stiinta,

dar stiinta înseamnă cunoaşterea care permite existenţa culturii, însă, după cum am spus, nu este însăşi cultura. Sperăm ca Vestul să găsească sursele gândirii şi ale culturii ce sunt tradiţionale în Est. Şi că, dacă Vestul va) >
merge spre Est, Estul nu se va îndrepta către Vest. Abia acum se desfasoară adevărata
colonizare culturală, spirituală, care invadează şi supune gândirea şi cultura orientale. Estul marxist, tehnicizat de Vest, este victima Vestului. Aparent, imperiile din Est se dezvoltă şi se topesc în tot restul lumii, pe toată planeta, însă există un Est care, în ciuda expansiunii sale militare şi colonialiste, este, de fapt, spiritual, victima colonizată a Occidentului. Dar acest contact reprezintă o parantează şi o temă care, în curând, vor trebui analizate cu seriozitate.
Există două tipuri de cunoaştere sau, mai degrabă, două limbaje şi două modalităţi de cunoaştere. Modalitatea logico-stiintifică şi modalitatea

artistică. Acestea se completează una pe alta, îşi sunt necesare una alteia. De unde şi nevoia, pentru oamenii de ştiinţă, de a avea o cultură artistică, iar pentru artişti, nevoia de a avea o cultură ştiinţifică.
Acum câţiva ani, englezul Snowden deplângea faptul că există două culturi: cultura ştiinţifică şi cultura umanistă, separate una de cealaltă. Ideal, aceste două culturi ar trebui să fie una singură. Ceea ce nu se va întâmpla mâine, căci temperamentele sunt contrare.
Aveam două tipuri de temperament: artistic şi ştiinţific. Există însă şi o a treia specie de oameni, politicienii. Aceştia nu aparţin domeniului niciunei culturi. Aşezaţi pe vârful casei, nu sunt cu adevărat necesari decât pentru lucrările unei a treia categorii, cea mai puţin importantă, bucătăria societăţii. Ar trebui să fie, pur şi simplu, distribuitori de confort. Pentru a reveni la ştiinţă şi la artă, aş spune că nu ştiinţa, ci arta este, în acelaşi timp, arhaică şi modernă, foarte veche şi

contemporană. Aşadar, arta este cea care asigură conştiinţa continuităţii noastre, ne asigură identitatea. Este rezervorul inconştientului colectiv, în care se găseşte, ca într-un ocean, comoara spiritului uman. Stiinta este cunoaştere şi descoperire. Arta este cunoaştere, descoperire şi creaţie în acelaşi timp. Ştiinţa care nu este teoretică, aceea care e tehnică, înseamnă combinare, combinare ingenioasă, dar combinare, nu creaţie. Artistul şi creaţia poartă-n ei lumea din preistorie până în prezent şi anticipează viitorul. În ceea ce priveşte politica, pentru a reveni într-o singură frază la ea, aceasta poate fi o minciună. Savantul se poate înşela în ipotezele lui. Artistul nu poate minţi. Artistul nu poate minţi, chiar dacă ar vrea s-o facă. Chiar dacă vrea să mintă, n-o poate, deci, face, întrucât creaţiile sale sunt imaginare, iar imaginaţia dezvăluie şi semnifică. Arta conţine

o > j > în

sinea ei toate timpurile, după cum am spus, e preistorie, e, cum am spus,

antică şi nouă prin limbaj.
Wifredo Lam, pentru a numi unul dintre atâţia alţii, sesizează arcanele, structurile esenţial arhetipale şi ni le redă, perceptibile, prin modernismul lui. Expresie spontană sau căutată şi inspirată a comunităţii universale colective, arta este, prin urmare, colectivă, însă nu colectivistă. Antică, modernă, profetică, arta i-l revelează omului pe el însuşi.
Iată motivul pentru care ziceam mai devreme că imaginaţia este revelatoare şi că numai ea exprimă realitatea omului, a omenirii.
Pe măsură ce trece timpul, unei opere de artă îi pot fi atribuite diferite interpretări. însă acestea nu sunt exhaustive şi nu ne prezintă decât unul dintre aspectele nedefinite ale operei de artă ce trece prin timp. Până la urmă, ideal, o singură interpretare e posibilă, opera are un singur adevăr, care se dezvăluie în mod ideal, incluzând, ca într-o sinteză vie, aspectele sale diferite.
Arta leagă, aşadar, arhaicul şi

modernul. Arta însă, aflată la frontiera dintre real şi irealitate, adică o realitate care este cealaltă realitate, leagă totodată lumea noastră, în structurile ei esenţiale, cu ceea ce este dincolo de lumea noastră. Asta fiindcă, printre alte motive, începutul secolului, aşa cum este şi aşa cum îl percepe artistul, înseamnă, în acelaşi timp, şi adevărul sfârşitului său.

Sfârşitul e în început.

De ce să facem însă cultură, de ce să facem artă, de ce să cunoaştem şi de ce să contemplăm? Un remarcabil om de ştiinţă, medic, îmi spunea că trăia de pe o zi pe alta, fără să îşi pună întrebări. Este una dintre tehnicile zen. însă vedeam bine că doctorul acela era, parcă, alienat, că nu ştia cum şi nu putea să îşi pună întrebări despre sorgintea noastră, despre continuitatea şi finalitatea noastră. Aparent iubitor de opere de artă, nu ştia să le citească, fiindcă nu putea fi convins că arta ne aduce o viziune tragică, dar suportabilă, graţie

limbajului ei inerent.
Am dat deja mai multe răspunsuri după întrebarea: „De ce arta?”
Principalul motiv asupra căruia nu mă pot opri să insist este că arta ne conduce dincolo de noi înşine, ne duce până la marginea misterului, în mod afectiv, spiritual, dar şi ştiinţific, întrucât există şi o stiintă a artei.
Da, duce omul de mână prin verb, prin muzică, până la însăşi sursa misterului. Există o religie proprie spiritului sau, dacă vreţi, o cale religioasă paralelă cu religia. Dacă arta nu ne oferă cheia, fiindcă niciun efort omenesc nu o poate oferi şi nicio metodă, arta ne întredeschide totuşi usa care dă către viata de

> >) dincolo de viaţă, de dincolo de neant. Arta ne adresează întrebarea legată de acea problemă de nerezolvat mai bine decât filosofia pierdută în erudiţie, ne aşază faţă-n faţă cu amintita întrebare pe care ne-o punem despre scopurile ultime ale existenţei noastre. Arta este în mod esenţial interogativă, iar această

interogaţie este deja un început de răspuns. Spre a ne restitui nouă înşine, arta ne extrage din noi înşine, ne pune faţă-n faţă cu noi înşine, deci cu enigma.
Fiecărui admirator al operei de artă, fiecăruia dintre cei care reflectează asupra operei de artă, necesitatea îi impune să meargă mai departe ori să plonjeze în mister, fiindcă arta este aceea care delimitează cel mai bine ce e aici de ce e dincolo de lume, purtându-ne în noaptea ce poate fi una înstelată.
în consecinţă, politica desparte oamenii, nu-i adună la un loc decât strict superficial, într-acel umăr la umăr al fanaticilor care nu mai văd nimic în jurul lor. Fanatismul e orbire, cultura şi arta, în special, ne reunesc pe toţi în comuna noastră angoasă, ce constituie unica fraternitate posibilă, aceea a comunităţii noastre existenţiale şi metafizice.
Arta ne scufundă în miezul misterului inefabil, arta, singurul sistem de viaţă şi de expresie care aproape că ne

spune ceea ce nu se poate spune, adică indicibilul. Totodată, reconectând arhaismul nostru comun cu noi înşine şi cu vieţile noastre separate, arătându-ne în acelaşi timp cum e lumea pe cale de a se împlini, ne duce până la marginea a ceea ce rămâne de racut sau a ceea ce nu se mai poate face. Prin urmare, arta spune „indicibilul”. Atunci când totul va fi spus, vom aparţine unor alte timpuri. Nu ne sfătuieşte oare una dintre cele mai importante opere ale lui Shakespeare, *Macbeth,* să optăm pentru tăcere? Intr-adevăr, după ce Macbeth a spus că totul nu este decât zgomot şi furie, toate faptele duc la concluzia că misterul este pe buza tăcerii. Nu există operă artistică de mare anvergură care să nu ne călăuzească, să nu ne pregătească pentru a asculta tăcerea.

Criticul Jan Kott a relevat punctele comune dintre nebunul Macbeth, cel avid de putere, şi revoluţionarii ajunşi tirani, ca Stalin. Spre sfârşitul vieţii, Stalin le-a declarat lui De Gaulle şi lui

Malraux: „Până la urmă, tot moartea învinge.” Constatare banală, dar nu şi pentru Stalin, care şi-a închipuit că reface politic lumea. A întrezărit deci absurditatea politicii pentru politică. Nu ar fi făcut mai bine să îşi continue studiile teologice, întrucât fusese seminarist, şi să ajungă fie un modest administrator al bunurilor publice, fie un contemplativ? Până şi în operele lor pur sociale, scriitorii numiţi politici sau realişti nu critică ei oare tot timpul această lume şi, implicit, pe ei înşişi? Revelaţiile artei sunt teribile şi grandioase. Dar cum să citim operele literare şi poetice, cum să contemplăm catedralele, cum să privim o operă picturală, cum să ascultăm muzica? Arta este totul. Arta nu este nimic, dacă nu ne angajăm profund în contemplarea ei. Dacă o capodoperă nu vă extrage din propria fiinţă înseamnă că nu aţi privit-o cum se cuvine, nu ati înteles-o, nu ati lăsat-o să vă vorbească.

Fiecare percepere a operei de artă este o luptă, o suferinţă. împreună cu

ea, trebuie să puneţi totul sub semnul întrebării.
(Inedit)

DISCURSUL DE DESCHIDERE A FESTIVALULUI DE LA SALZBURG, 1972

Un festival de teatru şi muzică pare un fel de sfidare a angoasei universale. Am sentimentul că ne aflăm pe o insulă înconjurată de valurile furioase ale furtunilor. într-un mic ungher al pământului, câteva state europene se găsesc, pentru moment, într-un soi de adăpost precar. Mai departe e iadul. De altfel, chiar şi în această insulă, minată din interior, se presimt seismele devastatoare. Va mai fi, peste un an sau doi, un nou festival de teatru şi muzică? Mâine, totul se poate preschimba în catastrofic. Cultura noastră, pe care o numim umanistă, nu pare a fi decât un castel din cărţi de joc. Totul e de pus din nou sub semnul întrebării.

Secolul trecut, oamenii se puteau crede în măsură să ştie spre ce se îndrepta omenirea, se considera că viitorul istoric putea fi prevăzut. De atunci, tot ce s-a construit se clatină.

Revoluţiile făcute în numele dreptăţii şi al libertăţii şi pentru dreptate şi libertate au devenit tiranie şi infern. în alte părţi, evoluţia industrială părea să permită speranţa că problemele economice vor fi rezolvate şi că o eră a prosperităţii urma să înceapă, pentru bunăstarea sau pentru fericirea fiecăruia. Iraţională, istoria ne-a contrazis şi ne-a înşelat

speranţele. Industria şi produsele sale ne-au adus în pragul dezastrului, al distrugerii Pământului şi a atmosferei lui, plus că suntem ameninţaţi cu o catastrofa cosmică. Pe vremuri, ura care arunca popoarele unele împotriva altora, speranţele prăbuşite ale naţiunilor şi ale claselor sociale ar fi putut să pună capăt existentelor noastre.

J întreaga omenire a conştientizat nefericirea de a exista ori nefericirea de a trăi în condiţiile de

> azi.

Partizanii unor politici contrare se pregătesc să se arunce unii asupra altora, mai lucizi, adversarii tuturor

politicilor în bloc doresc sfârşitul omului şi propria sinucidere, prin ferocitate şi violenţă. Ne e frică unora de alţii.
„Trebuie distrusă lumea, e coruptă, plină de urâţenie... moartea”, zicea Antonin Artaud. Mai puţin agresiv, Strindberg spunea: „Nu detest oamenii, îmi e frică de ei.” Câteva spirite, mai ales dintre cei tineri, care nu au avut timp încă să se resemneze şi să aştepte nemişcate catastrofa inevitabilă, câteva spirite fac încă apel la conştiinţa lumii pentru a împiedica, pentru a opri pregătirile de distrugere universală. Numai că acea conştiinţă la care fac apel doarme şi nu se trezeşte. Oricum, nu se mai poate da înapoi. Enormele maşinării ale devastării, milioanele de produse care poluează marea, cerul, pământul, nenumărate fiind, nu pot să nu se mai înmulţească şi să nu distrugă totul. Evident, toate acestea nu se pot explica decât prin instinctele distructive şi prin ura pe care oamenii le nutresc pentru ei înşişi şi pentru

semenii lor. Trăim în epoca mâniei. Numai mânia ne poate purta cu un asemenea avânt către sfârsit. Cu ce viteză şi cu ce siguranţă! Civilizaţia noastră a căutat fericirea, dar nu a găsit în calea ei decât derută, nenorocire, moarte. Nu sunt decât un om printre celelalte trei miliarde de oameni, cum de mi s-ar putea auzi glasul? Predic într-un deşert suprapopulat. De altfel, nici eu, nici atâţia alţii nu putem oferi vreo soluţie. Cred că nu există soluţie. Dacă oamenii nu şi-ar fi dorit să se distrugă, totul s-ar fi putut aranja. Nu ar fi existat o exploatare a omului de către om. Nu ar fi existat genocide. De ce stau astfel lucrurile? „De ce nu ne iubim?”, se întreba în lucida lui naivitate Idiotul lui Dostoievski. De ce să nu ne iubim sau, cel puţin, de ce să nu ne fim indiferenţi unii altora? „Aventura umană a durat prea mult”, îmi spunea un prieten, nefericit de nefericirea oamenilor, „trebuie s-o AI-CC încheiem*

Filosofi bizari, maeştri ai gândirii din ziua de azi, predică eliberarea, defularea tuturor dorinţelor noastre. Vedem bine totuşi că

) > dorinţele noastre exasperate se opun dorinţelor altora şi că exacerbarea dorinţelor duce tot la explozia finală. Sărbătoreasca bucurie aşteptată îmi aminteşte de Carnavalul de la Köln, care ţine douăzeci şi patru de ore, sărbătoarea aceea a berii şi a cârnatilor, care este încoronată de vomă pe trotuare şi de zece sau douăsprezece cadavre zăcând pe străzile oraşului. Gânditorii timpului nostru însă, teoreticieni ai violenţei, exasperând încă şi mai tare, conştient ori nu, ţin să se realizeze explozia universală de care, după câte vedem, dorinţele şi pasiunile ne-au apropiat deja.

Eliberarea, numită antiburgheză, a dorinţelor, justificată de filosofiile la modă, nu va putea decât să ne poarte încă şi mai repede către orgia universală, către distrugerea culturii şi către sfârşitul a tot şi a toate. Dar ce

era această

> cultură? Pur şi simplu, fără îndoială, un paravan, ceva care ne ascundea nouă înşine propria teroare în faţa mizeriei, a dezgustului, a tristeţii, a anxietăţilor şi, mai ales, în faţa morţii.

în ce măsură ne puteau ajuta să trăim atâtea tablouri, atâtea opere, atâtea romane, atâtea piese de teatru, atâta muzică, atâtea tratate de morală? Cu totii umanişti de câteva veacuri încoace, am catalogat, am fişat, am introdus în operele noastre greutatea de a trăi şi rătăcirile noastre. Aducându-ne mizeria, răul în cărţi, am sperat să le îndepărtăm de noi înşine, le-am crezut îndepărtate. Arta contemporană este, într-o mare parte a ei, depozitul, muzeul disperărilor noastre. „Nu faci literatură bună cu bune sentimente”, zicea André Gide, şi s-ar putea spune, de asemenea, nu cu fericirea facem literatură bună. Cultura umanistă nu a făcut altceva decât să ne expedieze nouă înşine. Or, tocmai asta trebuia evitat. încă o dată, toate acestea ne-au căzut pe cap.

Dorinţele şi pasiunile noastre, pe care le credeam sublimate, se dezlănţuie de zece ori mai puternic şi aşa ne şi percepem. Se pot număra pe degetele de la o mână operele create cu bucurie sau cu înţelepciune, care să ne ofere o cale către înţelepciune şi bucurie. Pereţii edificiului culturii se prăbuşesc, paravanul pe care l-am aşezat între noi şi noi înşine e luat pe sus de vânt. Demonii pe care-i credeam exorcizaţi se ridică din noi şi ne sfâsie. Rănile ne sunt deschise, suntem rupţi de vii în bucăţi. Nicio societate nu ne poate satisface. De dreapta ori de stânga, toate sunt infernale. Propaganda regimurilor totalitare încă îşi mai poate ţine în frâu şi opri supuşii, prin imbecilizarea provocată de sloganurile acelei propagande. însă nimic nu mai are o bază reală. Religiile şi-au pierdut forţa de consolare şi de iluminare. Au ajuns la capătul puterilor. Nu mai au nici soluţie, nici răspuns de oferit. Totul e epuizat. Totul e dezvăluit. în cărţile, ca şi în privirile apropiaţilor, se reflectă

propria derută. Doar o vorbă, şi mulţimile se vor arunca unele asupra altora, ori se vor sinucide, doar o scânteie, şi incendiul universal se va întinde. Cadavrele săracilor acoperă drumurile Asiei, sinuciderile se înmulţesc printre popoarele bogate ale Scandinavici sau din alte părţi, tinerii se droghează din lipsă de idealuri, fiindcă viata nu mai are un sens, iar muncitorii îşi detestă munca. Dacă există pe undeva maeştri care cred că sunt în stare să ne lumineze, atunci, unde se află şi de ce nu li se

* >

aude glasul? Hrana pământească lipseşte pentru trei sferturi din lume, hrana spirituală pentru întreaga lume. Şi, chiar dacă problema hranei, chiar dacă problema economică ar putea fi rezolvate, bogăţia şi pâinea, odată asigurate, tot nu ar fi de ajuns, tot nu ar fi suficiente pentru foamea noastră. Fie ei marxişti ori psihanalişti, antifreudieni sau chiar nietzscheeni, toti noii maeştri ai

■ > > gândirii nu

pun decât problema lui „cum să trăim” sau a lui „de ce să ne eliberăm pentru a trăi”: de instincte, de interdicţii, de revoluţie sau de antirevolutie? Trebuie zdrobite lanţurile interdicţiilor sau, din contră, reprimarea trebuie exercitată într-o manieră şi mai

>

violentă? Nu mai putem găsi echilibrul între a trăi şi furoarea de a trăi, adică între dorinţa insaţiabilă şi frânele care ar permite canalizarea dorinţelor. Pasiunile se aruncă unele asupra altora, iar imperialismele din Est şi din Vest dau lumii o violenţă de nebănuit, care, în realitate, nu mai are nimic de-a face cu ideologiile. Nu săracul se doreşte a fi ajutat, nu dreptatea aşezată pe baze trainice, nu foamea potolită, nu setea astâmpărată, ceea ce fiecare vrea este dominaţia lumii ori măcelul general. Ştim de multă vreme că societăţile totalitare nu

3)

au făcut altceva decât să întreţină birocraţiile burgheze cele mai aspre din lume, cele mai dure, şi către acest gen de burghezie se îndreaptă,

mărturisit ori nu, ştiind ori neştiind, tinerii burghezi antiburghezi, fiindcă, poate, burghezia occidentală e decrepită şi preferă, instinctiv, o societate burgheză dură, cu funcţionari, sau poliţişti, sau „părinţi” necruţători. Nu mă contrazic deloc: în derivă fiind, tineretul oscilează între dorinţa de a dori şi sclavie, supunere în faţa unei ordini implacabile. Nu suntem ceea ce dorim, nu înţelegem ce ne împinge, forţele iraţionale depăşesc violent şi cu mult raţionalitatea noastră. Este foarte probabil să vrem mai multe lucruri deodată, chiar dacă, sau mai ales dacă, aceste dorinţe sunt contradictorii.

Gândindu-mă un pic şi la Spengler, pot oare să afirm convingerea că, în prezent, despre lupta pentru *imperium mundi* este vorba? Imperiile coloniale îşi dispută stăpânirea lumii. Economic, sau politic, sau militar, marile imperii ocupă, colonizează, îşi smulg unul altuia naţiunile. Bineînţeles, de fiecare

dată
ocupă spre a „elibera”. E vorba, într-adevăr, despre un război planetar pentru cucerirea lumii. Repet, nu este vorba despre foame, despre sete sau despre justiţie, până şi problemele economice sunt secundare, însă ceea ce însufleţeşte oamenii politici din întreaga lume este această sete mai puternică decât orice sete: setea de putere. După cum am văzut, cultura ne însală. Am văzut cum s-a crezut că ar fi putut arăta sublimarea angoaselor şi disperărilor noastre, am crezut că ar putea fi salvatoare, am dorit-o umanistă. Se poate spune şi că am crezut că ar fi putut fi groapa de gunoi a ticăloşiilor noastre. Criza culturii, criza civilizaţiei sunt constatate astăzi unanim. Câtă literatură veselă vedeţi, de când există literatura? Găsiţi în ea multe drame cu
)
deznodământ fericit sau care să ne indice o voce eliberatoare? Dezastrele noastre apar acolo şi mai mari, mai halucinante, mai abjecte decât oricând. Arta, literatura şi teatrul nu au răspuns nostalgiilor noastre, nu au racut decât să ne amplifice, să ne exacerbeze pasiunile. în cea mai mare

parte a ei, cultura ne-a racut doar mai conştienţi de răul pe care l-a denunţat, pe care l-am conştientizat mai acut, dar ne-a şi aruncat în faţă propria nefericire, incurabila nefericire, întrucât nu au fost oferite nici soluţiile, nici tratamentele. Politizarea extremă la care asistăm este, probabil, rezultatul disperării noastre. Ceea ce arta, muzica, literatura nu ne-au oferit, o să ne aducă politica, îşi spun mulţi oameni. în realitate, aceasta nu va face, nu face altceva decât să încheie sfâşierea umanităţii. Problema nu mai este acum exploatarea omului de către om. Sau nu numai asta. Este vorba despre o dorinţă încă mai monstruoasă, despre dominarea omului de către om, dacă este posibil prin câţiva oameni care-i vor supune pe toţi ceilalţi. Acţiunea pare a fi rezultatul setei de putere, iar setea de putere este paranoică. Peste tot în lume, demenţii puterii impun deja unor sute de milioane de oameni constrângerea şi sclavia. Unor zeci de milioane de fiinţe

le este ameninţată existenta, dacă nu îsi însusesc credinţa, adică erezia sau ceea ce se cheamă ideologia impusă de tirani şi de dictatori. Noi catehisme trebuie citite şi asimilate, absorbite cu tot cu întrebările şi cu răspunsurile lor nebuneşti ori rudimentare.
Sloganul „este interzis să interzici” devine foarte repede „este interzis să nu interzici, trebuie doar interzis”. Libertarii cei mai încăpăţânaţi sau mai dezlănţuiri se supun şi îsi însusesc decretele cele mai fanatice ale

>

antilibertăţii. Aparenta dorinţă de libertate nu mai este, în realitate, decât dorinţă de supunere, adică de sub masca dorinţei de libertate sau de eliberare apare adevăratul chip al dorinţei de a fi sclav. Se poate trăi în sclavie, omul se poate resemna, poate renunţa la realizarea propriei persoane, fiindcă scapă astfel de o greutate deseori imposibil de susţinut. Poate fi o uşurare.
Numai că această uşurare nu e de durată, supuşii nu sunt niciodată

suficient de supuşi, sclavii sunt conduşi cu gârbaciul de către autoritatea represivă, obligaţi să dea zilnic dovezi de fidelitate, de totală şi necondiţionată adeziune cu întreaga lor fiinţă.
Este nevoie ca omul să nu mai fie altceva decât cetăţean, cu întreaga lui fiinţă. Trebuie ca omul să fie total, să fie absolut funcţionarizat, adică, de fapt, denaturat, iar sufletul, persoana să îi fie dezagregate. Firesc, până la urmă încerci să rezişti. Şi-atunci, ceea ce era ocnă ajunge infern, iar mărturiile din acest infern sunt deja nenumărate. în ţările încă libere sau pe jumătate libere, memoriile acelea nu sunt luate deloc în considerare. Nimeni nu este îngrijorat de catastrofa altora şi nu concepe că i s-ar putea întâmpla şi lui. Cu aceeaşi uşurinţă, cu aceeaşi inconştienţă, ne îndreptăm cu toată viteza către aceeaşi politizare dogmatică. Explozia dorinţelor îşi cere ea însăşi propria interdicţie. Libertatea aleargă spre sclavie. Ce se poate face? Dacă viaţa este groaznică,

dacă oamenii se detestă, dacă fiinţa omenească nu îsi iubeşte aproapele, dacă nici pe sine nu se iubeşte, dacă totul este insuportabil, dacă ştiinţa şi cultura nu răspund întrebărilor celor mai angoasante, dacă nu ameliorează nimic esenţial, dacă lasă omul înspăimântat pe marginea prăpastiei, atunci, acest biet om va cere răspunsuri la întrebările sale din partea politicii. Credem că putem afirma că politica singură ar răspunde încă mai puţin întrebărilor şi nevoilor fundamentale ale omului şi că politizarea excesivă nu duce decât la nenorociri încă mai mari decât acelea la care am fost supuşi sau pe care le-ndurăm acum. Peste puţin timp, se vor împlini două secole de când revoluţiile se succedă într-un ritm din ce în ce mai rapid, mai înfierbântat. Revoluţiile vor continua, mitul revoluţiei regeneratoare încă va spori, iar majoritatea oamenilor îi va cădea pradă, deşi cunoaştem bine eşecurile istoriei. Evenimentele contemporane o arată zi de zi. Liderii politici nu iubesc

oamenii. Am mai spus că nu vor decât să facă din aceştia uneltele lor. Dacă afirm că tot ce ar putea fi mai bun sunt înţelegerile amiabile, nu voi fi crezut. Evident, nu există decât relaţii de putere. Cu toate astea, profesiunile de credinţă ale revoluţionarilor nu erau ori nu sunt

„fraternitate, comunitate, camaraderie, unire, înţelegere, libertate, tovărăşie, egalitate”? Dacă nu pot lua în serios cuvintele de ordine, devizele, sloganurile revoluţiilor, declaraţiile lor, cum aş putea lua în serios revoluţiile? Cum să crezi în revoluţiile care nici nu au stabilit,

nici nu au restabilit prietenia şi fraternitatea pe care nici măcar nu au încercat să le determine, întrucât, imediat ce o revoluţie a ajuns la putere, a adus alături pedeapsa, supliciul, răzbunarea. Revoluţiile nu se fac nici în numele iubirii, nici pentru iubire. Prietenia este o noţiune pe care politica a proscris-o. Noţiunea de

iubire, cea de contemplare nu mai sunt noţiuni devenite ridicole, sunt noţiuni complet abandonate. însăşi ideea de metafizică trezeşte rânjete, atunci când nu amorsează mânia.

Criza a început de mult. Poate încă din secolul al XVILlea, cultura şi-a grăbit decăderea. A ajuns din ce în ce mai umanizantă, în loc să fie spiritualistă. Pe chipurile sculpturilor de prin catedrale sunt surâsuri de sfinţi, de îngeri şi de arhangheli. Nu mai ştim să le privim. Oamenii se-nvârt în cerc în cuşca aceasta care le este planeta, fiindcă au uitat să se mai uite la cer. Cum să trăieşti, cum să trăieşti din plin, cum să faci lumea să fie a ta, cum să te bucuri de ea, cum să te umpli de ea, aşadar, cum să creezi obiecte prietenoase, instrumente ale plăcerii, cum să te bucuri continuu, fără a tine cont de ceilalţi, refuzându-le bucuria, fără a-ţi pune măcar problema fericirii ori a nenorocirii celorlalţi, cum să industrializezi omenirea până la saturaţie? Asta şi-au propus oamenii şi ceea ce se cheamă umanismul. Or,

este vorba despre abandonarea problemelor spirituale sau metafizice. Problema propriului destin, a existentei noastre în univers, a valorii sau a precarităţii condiţiilor existenţiale în care trăim, toate acestea nu mai sunt luate în considerare. Tocmai problema esenţială a fost uitată, problema esenţială, adică problema rostului nostru ultim. Şi, astfel, nu mai ştim încotro să ne-ndreptăm. Şi de-asta, chiar de-asta, tot dorindu-ne să trăim, ne-a devenit imposibil să trăim. Uitaţi-vă în jurul vostru, uitaţi-vă ce se-ntâmplă!

Lumea şi-a pierdut orice direcţie. Şi doar nu ideologiile conducătoare ne lipsesc, cele care nu duc nicăieri. Plăcerea a fost înlocuită cu veselia. Avem de ales între torpoare, cu dorinţele alienate, şi moartea violentă în explozia propriilor dorinţe, ce ni se izbesc unele de altele pe dinlăuntrul fiinţei, sau de cele ale semenilor noştri.

Am uitat ceea ce ar fi trebuit să fie

contemplarea. Nu mai ştim să vedem, nu mai ştim să ne oprim în plină agitaţie generală şi să privim, nemişcaţi măcar o clipă, chiar această agitaţie. Nu mai ştim să ne privim nici gratiile, nici pământul, nu mai avem timp; totuşi, numai uitându-ne de jur împrejur, numai uitându-ne înlăuntrul nostru, am putea vedea ceva facându-şi apariţia. Numai „privind” cu o atenţie ardentă vom putea regăsi prospeţimea uimirii, o uimire de copil, care ar face lumea tot atât de tânără, de neprihănită ca în prima zi a creaţiei. Ar trebui să reînvătăm să ne minunăm. Bach dispunea de această uimire şi de această încântare. Mozart avea bucuria care nu venea decât din el însuşi, dar care-l umplea şi care se răspândea în jurul lui.

Dar mai ştim să-l ascultăm pe Bach? Şi aici, în ţara lui Mozart, ştim, ştiţi să-l ascultaţi pe Mozart, al cărui mesaj nu e unul monden, al cărui mesaj nu este, pur şi simplu, „cultură” sau operă care s-ar integra liniştit în istoria culturii? Poate că am fost prea pesimist,

fiindcă, iată, îl avem aici pe Mozart, care ne vorbeşte despre o altă bucurie, despre o bucurie „inexplicabilă”, cu atât mai profundă, cu cât este inexplicabilă şi cu cât el a murit în sărăcie şi durere.
Ar trebui, trebuie să încercăm să înţelegem, chiar şi în îngrozitoarea noastră lume contemporană, mesajul spiritual al lui Mozart. Vara 1972

SÂ NE ELIBERĂM DE IDEILE NOASTRE

Sosirea la putere a stângii şi a comuniştilor pare absolut probabilă. E o fatalitate istorică. S-a relatat ce s-a întâmplat în Est, au fost scrise nenumărate cărţi de către francezi, ruşi, români, iugoslavi, polonezi, unguri, cehoslovaci. Oamenii ştiu, intelectualii, cel puţin, ştiu ce-i aşteaptă. Greviştii poate că nu ştiu că greva va fi imposibilă. Unii oameni ştiu, alţii nu ştiu că necesităţile economice ale

)) >

omenirii nu mai pot fi rezolvate de niciunul dintre sistemele actuale: socialism, social- democraţie, capitalism liberal. Numai că, în abominabilul sistem capitalist, care totuşi e cel mai puţin prost dintre toate sistemele, lucrurile puteau să meargă târâş-grăpiş. Şefii de întreprinderi, meşteşugarii, comercianţii, agricultorii par încremeniţi. Se vor duce să voteze pentru stânga ca sub efectul unei

hipnoze. Se ştie foarte bine că în ţările din Est, şefii de stat şi tiranii sunt detestati de întreaga populaţie, fie ea intelectuală ori muncitorească. Niciodată nu s-a vorbit atât de mult despre drepturile omului şi se va face totul pentru a fi desfiinţate. Mareea se întinde. Incubaţia, apoi contagiunea, nu doar ideologică, dar şi afectivă, au ajuns la paroxism. în Franţa, scriitori lucizi precum Denis de Rougemont, Aron, Fejtő, Sperber, Besançon, Daix, Glucksmann, Jean-François Revel şi alţii au arătat cu luciditate pericolele, creşterea pericolelor. Toate acestea par inutile. Inteligheńţia de stânga sau comunizantă a îmbibat populaţia douăzeci de ani. Acum, chiar dacă s-au trezit câteva zeci de intelectuali, va fi nevoie de douăzeci de ani pentru a dezintoxica studenţii, profesorii de liceu, învăţătorii etc. Cunosc un excelent poet şi prieten, membru al partidului comunist de patruzeci de ani. E extrem de lucid şi de critic faţă de comunism, dar nu poate renunţa la partid: „Unde să mă duc?” îmi zice. O

tânără eseistă, Elizabeth Antébi, a explicat această reacţie psihologică într-o carte publicată recent: intelectualii occidentali, nemaifiind creştini, nemaicrezând în liberalism, şi-ar pierde, dacă ar renunţa la marxism, întregul lor sistem de referinţe. Ar fi de parcă le-ar cădea cerul în cap, de parcă le-ar fugi pământul de sub picioare. Fiica unuia dintre prietenii mei, studentă la Litere, îmi spunea deunăzi: „Ce s-ar face studenţii, dacă nu ar mai avea dialectica?” întreaga lume s-ar simţi pierdută fără ideologie. Mai presus de orice, oamenii au nevoie de o credinţă, bună ori rea, în ambele sensuri ale cuvântului. în realitate, ne îndreptăm cu toţii către abator, şi nu împărtăşesc nădejdea lui Maurice Duverger, care crede, în pofida a tot şi a toate, că socialismul va fi o reuşită, în Franţa cel puţin. Desigur, există euro-comunismul, aşa-zisul euro-comunism în care unii se prefac a crede, în ţările comuniste, atunci când unii se prefac că dovedesc existenta unei schimbări

de orientare, schimbă personalul. în Franţa, în Spania, nici măcar acest efort nu este făcut. Cei care, ca Marchais, utilizau un limbaj dur, pur şi simplu îl vor schimba de pe o zi pe alta într-un limbaj mieros. în cartea sa, *Le Coup de Prague! 3,* din 1948, François Fejtő ne explică felul în care, şi în Cehoslovacia, conducătorii comunişti declaraseră că renunţau, de exemplu, la dictatura proletariatului, că erau fraţi cu partidul socialist, şi tot felul de alte astfel de lucruri. Imediat ce au ajuns la putere, şi-au scos masca şi ştim ce s-a întâmplat. Ştim, şi nu ştim, şi nu vrem să ştim. Nu vrem să ştim ce s

> J) î

ar putea întâmpla aici, în Franţa, anul viitor.

— „Lovitura de stat de la Praga” – lucrare despre cum comunişti au preluat puterea în februarie 1948, având sprijin sovietic (n. tr.).

25 februarie 1977

Nu-mi aduc deloc aminte momentul precis al sosirii la Bucureşti, împreună cu mama şi cu sora mea. Eram totuşi mare, aveam treisprezece ani. Au

trecut zeci de ani de atunci. Am sentimentul că s-a întâmplat în altă viaţă, înainte de a mă naşte. Am poposit la un mic hotel, Hotelul Europa, de pe Calea Griviţei, în apropiere de gară. Ne aştepta oare cineva? Teodor, fratele mamei, venise să ne întâmpine la Gara de Nord? Tata nu şi-a făcut apariţia decât peste două sau trei zile, după ce a primit de la mama o scrisoare prin care îi anunţa sosirea noastră. într-o dimineaţă, pe la ora unsprezece, un angajat al hotelului ne-a bătut la uşă şi ne-a anunţat: „Domnul avocat Eugen lonescu.” Tata avea mania de a-şi preceda întotdeauna numele cu titlurile şi calităţile sale.

)) întrucât ne părăsise pe noi, copiii, şi pe mama, la Paris, cu multi ani mai-nainte, nu mai dăduse niciun semn de viaţă şi, între timp, se recăsătorise. Credeam că era pătruns de sentimentul vinovăţiei. La început, îmi închipuisem că nu băiatul acela de la hotel, ci chiar el, dintr-un soi de timiditate culpabilă,

se anunţase astfel. Am fost mirat să constat că nu
)
se simţea absolut deloc vinovat. Purta o
)
minunată pălărie de fetru, costum gri de vară, era proaspăt bărbierit şi părea mai tânăr. Mama l-a primit cu răceală, ceea ce m-a îndurerat. Sora mea şi cu mine i-am sărit de gât. Bietul om! Să se trezească încărcat, dintr-odată, cu doi copii şi cu o fostă nevastă, reproş viu, în timp ce era atât de liniştit şi, poate, se distra atât de bine cu noua soţie, fără copii, în noua lui familie! Câştigase procesul de divorţ intentat mamei, argumentând că ea părăsise domiciliul conjugal, deşi el fusese cel care părăsise totul. Numai că, în acea minunată ţară, se putea dovedi orice, chiar dacă, sau mai ales dacă, era fals.
Deocamdată însă nu vreau să vorbesc despre asta. Doream, pur şi simplu, să exprim impresia care m-a adus la disperare, făcută de Bucureştiul despre care mama îmi spusese că era

un oraş mai frumos decât Parisul, pentru a mă convinge să vin cu ea. Mi-am jurat că nu voi trăi nici în acel oraş, nici în acea tară. Dar, vai, mi-au trebuit paisprezece ani pentru a reuşi să scap! A fost nevoie să trec bacalaureatul, licenţa în Litere, să ajung profesor de franceză, înainte de a obţine, din partea Institutului Francez de la Bucureşti, o bursă pentru o teză de doctorat pe care nu am mai terminat-o niciodată şi care nu era decât un pretext pentru a mă putea întoarce în Franţa. Clădirile joase şi murdare, străzile înguste, aspectul oamenilor de pe stradă, mirosul de mititei mâncaţi în restaurantele în aer liber, impropriu numite grădini de vară, orchestrele de ţigani şi ţiganii prea numeroşi – să fi fost eu rasist? –, toate acestea mă oripilau. Oraşul era urât. Sunt foarte sensibil la absenta frumuseţii. Mai

) > târziu, când am fost obligat să locuiesc la tata şi să trăiesc în aceeaşi casă cu soţia şi cumnatii lui, loc în care am fost

nefericit, am avut o copilărie plină de persecuţii. Şi, apoi, când am cunoscut antisemitismul, odată cu ascensiunea nazismului, s-au adăugat şi alte motive pentru a-mi dori să plec cu orice preţ, încă de la început, m-au marcat două evenimente. Pe stradă trecea un pluton de soldaţi, având în frunte un drapel românesc şi portdrapelul aflat sub comanda unui sublocotenent cu picioarele strâmbe. Pe trotuar, se opriseră câţiva oameni care priveau defilarea soldaţilor. Lângă mine, un ţăran, cu căciulă de blană trasă pe urechi, rămăsese cu gura căscată. Sublocotenentul a ieşit din rând şi l-a pălmuit pe bietul om care uitase să salute drapelul şi să se descopere. Pesemne a murit foarte bătrân sublocotenentul acela, sau au murit soldaţii care defilau, ori ţăranul cu căciulă de blană, drapelul a ajuns zdrenţe, dar a rămas viu în memoria mea. Din ziua aceea, detest toate defilările, şi toate manifestările publice, şi toate marşurile militare. Mi-am întărit hotărârea de a nu trăi într-o

ţară în care un ofiţer în uniformă poate pălmui un om cumsecade. Am priceput pe loc că militarii erau facuţi să oprime ţara aceea, mai degrabă decât să o apere. Armata era constituită din cetăţeni, dar, când cetăţenii deveneau militari, rară voia lor, de altfel, jucau rol de opresori ai oamenilor. Odată demobilizaţi, redeveneau oprimaţi. Aşa stăteau lucrurile în ţara aceea, în care toţi erau, pe rând, oprimaţi şi opresori. Mai târziu, am observat că asa stăteau lucrurile în toate ţările, în toate societăţile. Opresorul este statul, o ştim, însă eu pe atunci abia o învăţam. Cum însă cetăţenilor nu le pl ace să fie soldaţi şi totuşi sunt, în pofida voinţei lor, am înţeles că erau opresori oprimaţi.

Cel de-al doilea eveniment care mi-a întărit oroarea fată de tara şi de societatea aceea a avut loc puţin mai târziu. Obligat să stau cu tata, tocmai mă mutasem la el acasă. Era o clădire cu etaj, o vilişoară ca multe altele din Bucureşti, cu o curte în spatele căreia se afla o construcţie mai mică, în care

locuia un chiriaş pe care tata dorea să-l dea afară. Din punct de vedere legal, nu avea dreptul s-o facă. Locatarul acela avea şaizeci de ani şi nu voia să plece. Era evreu. Eram în dormitor, la etaj, deasupra curţii, pe la început de iunie, cred, într-o seară. Am auzit glasuri, vacarm serios în curte. M-am aplecat pe fereastră şi l-am văzut pe tata certându-se cu chiriaşul. Tonul urca, după care tata a început să înjure: „Jidan împuţit!”, a zis, după care au urmat alte jigniri şi înjurături. Tata, care avea patruzeci de ani pe atunci, La pălmuit pe „jidanul împuţit”, l-a scuipat în ochi, după care, cu o agilitate de nebănuit, a sărit în sus şi l-a lovit pe sexagenar cu şutul în burtă. Acela nu facea decât să spună: „Opriţi-vă, domnule avocat, sunt om bătrân!” De scârbă, sau de ruşine, sau dintr-un soi de frică, am stins lumina şi m-am ghemuit în pat. A doua zi, la masă, de faţă cu nevasta lui, mama mea vitregă, tata a

comentat evenimentul: „Şi-n timpul ăla”, zicea, aruncând o privire spre locul unde mă aflam, „aici, la mine-acasă, toată lumea dormea.” „Ai rost eroic!”, a zis mama mea vitregă, care nu se temea de ridicol.
Bietul chiriaş a fost obligat să plece. Evreu şi de condiţie socială modestă, nu putea face să i se respecte drepturile în faţa tatălui meu, avocat şi fost director în poliţie.
A fost şi o a treia întâmplare care li s-a adăugat primelor două. într-o dimineaţă, încolţit în poarta închisă a curţii, se găsea un bărbat pe care tata îl luase la pumni, ajutat de cumnaţii lui, căpitanul şi funcţionarul. îl văd şi acum pe bărbatul acela uscăţiv, cu mustaţă, pe care se zăreau picături din sângele care-i curgea din nas, îmbrăcat modest, dar curat, şi care, fără a face vreo mişcare sub ploaia de lovituri, repeta: „Sunt logodnicul domnişoarei Elisabeta (bona angajată de tata), de-asta m-aţi găsit la ea-n cameră. Nu sunt hot.” Cravata îi era şi ea pătată de sânge.

Soţia tatălui meu intrase în dormitorul bonei, după care se întorsese pentru a da alarma. Cum şedinţa de spart dinţii continua, am luat-o la
Şi de data aceea, tata a fost vexat de lipsa mea de raliere. Se simţea de-a dreptul insultat. Mai târziu, un prieten al tatălui meu mi-a spus că îl însoţise pe acesta în inspecţiile pe care le facea pe vremea când era subprefect. Tata se ducea din sat în sat, punea să fie chemat primarul, de regulă, ţăran, şi găsea mereu ceva care nu mergea bine sau chiar considera că primarul nu sosise suficient de repede la primărie şi fusese nevoit să îl aştepte. Drept care îl bătea, îl pălmuia. După război, după venirea comuniştilor la putere, au urmat vreo doisprezece ani de răzbunări. Erau aduşi foştii militari, funcţionari, burghezi şi comercianţi care îşi ascundeau aurul de poliţie. Erau bătuţi cu saci de nisip. Torţionarii erau ţigani, etnia cea mai năpăstuită de burghezii de altădată. N-aş putea spune că pedeapsa era cu totul nemeritată. Tata nu a fost nevoit

să suporte genul acesta de pedeapsă. Făcuse în aşa fel încât să fie bine văzut de noul regim comunist şi a fost chiar unul dintre putinii avocati menţinuţi în barou după venirea comunişti15lor la putere. Cât despre mine, părăsisem de multă vreme tara.

5Tocmai fusesem chemat pentru a-mi satisface serviciul militar. Eram în cazarmă de vreo zece zile, în dormitorul recruţilor unde stăteam, fie că dormeam, fie că nu. La miezul nopţii, am fost treziri de două fluierături, de ordine şi de înjurături stridente. Ne-am îmbrăcat cât mai repede cu putinţă. A doua zi, era „sărbătorirea regimentului”, se dădea o masă copioasă pentru domnii ofiţeri, iar cartofii nu erau curăţaţi. Vreo zece camarazi, printre care şi eu, am fost trimişi în beci ca să aducem sacii cu cartofi. Ameţiţi, presaţi de ordine şi de înjurături, am coborât în viteză maximă treptele care duceau în acea pivniţă. Dar nu suficient de repede, după părerea gradaţilor. Un căpitan

aştepta la baza scării, în întuneric. Pentru a accelera mişcarea, dădea palme recruţilor, când aceştia treceau prin faţa lui. Am luat şi eu una. M-am oprit şi m-am proţăpit înaintea lui. „Eşti elev-ofiţer?”, m-a întrebat. „Scuză-mă, nu ţi-am văzut însemnele pe întuneric.” Am fost consternat nu din cauza palmei, ci fiindcă mi s-a părut incredibil faptul că soldatii, nefiind elevi-ofiteri, nu erau scuti ti

>) > de pălmuite şi că lor nu li se cereau scuze. Astfel de lucruri s-au întâmplat zeci şi zeci de ani. Lucruri infinit mai atroce, mai teribile, mai tragice s-au întâmplat de atunci. Desigur, nu era vorba nici despre campus

concentraţionar, nici despre închisoare, nici despre gulag, însă spiritul era acelaşi, cel al cazărmii, aceeaşi putere arbitrară, pe care unii oameni o pot exercita asupra altor oameni. Da, era mai puţin grav. în asemenea măsură mai puţin grav, vai, încât ţăranii din ziua de azi, muncitorii din ziua de azi, din România, regretă

vremurile acelea, în care serviciul militar nu dura decât doi ani, doi ani de semiocnă, în care nu puteai primi, dacă erai primar ori ţăran, decât câte-o lovitură de baston, din când în când, din partea vreunui subprefect. Dar toate astea, precum corecţiile aplicate de agenţii guvernamentali în perioadele electorale, pentru a se vota cum trebuie, s-au uitat. Toate astea, toate astea nu erau decât nişte glume faţă de ce se petrece în ziua de azi, în această ţară nefericită, în care, de veacuri, fac ravagii invaziile, dictaturile, seismele.

La Nouvelle Revue Française
Septembrie 1977

TOTUL DE REÎNCEPUT?

Existenţa pură. Ar trebui să mă mulţumesc cu ea. E ca un trunchi neted, nu poţi să te agăţi de nimic. Totuşi, anul trecut, de pildă, când am fost foarte bolnav, îmi ziceam că, de acum, va fi de ajuns, când nu voi mai suferi, să mă gândesc că nu sufăr pentru a fi fericit. Degeaba mi-o spun: nu întotdeauna ajunge, nu-mi mai

ajunge. Vagă depresie, plictis teribil, gros. Cu toate astea, ele sunt aici, ele, amândouă. Mi-o spun. Şi pot trăi.
Să conştientizezi existenţa pură... Doar atât. Nu se poate trăi continuu în beatitudine, în uimire. Spectacolul se uzează.
Multi oameni ar vrea să fie în locul meu: infirmi, supravieţuitorii unor accidente, prizonieri, torturaţi.
Degeaba mai stau eu pe gânduri.
Niciun eveniment catastrofal, în acest moment, care să mă extragă din plictis. Zeilor, nu mă ascultaţi! Mai bine plictisul, începusem deja recensământul lucrurilor inexplicabile care mi s-au întâmplat. Astfel, experienţa cu fantomele *(Cahiers de l'Est).* Era în 1948. Trăiam în sărăcie. Fata mea era micuţă. Literalmente, nu aveam niciun ban.
Era ora pieţei. Copilaşul ne plângea. Cui să fi cerut ceva bani? Resursele erau epuizate. M-am înfuriat. Am pus dintr-odată mâna pe sacoşă şi am ieşit la cumpărături. Mergeam la piaţă. Căutând pe jos. Am găsit un mic teanc

de bancnote: 3.000 de franci. M-am întors cu coşul plin de provizii.
Ceva mai târziu, din nou fără bani, am refăcut experienţa. N-am mai găsit, şi asta cu dificultate, decât o bancnotă de 500 de franci, în altă împrejurare, în aceeaşi vreme, cea mică era bolnavă. Cu totul, aveam o bancnotă de 100 de franci. Trebuiau medicamente, asa că m-am dus la farmacie. Medicamentele costau 96 de franci. Am dat bancnota la casă. Farmacistul mi-a dat restul la 1.000 de franci. Am acceptat acel dar al destinului.
Mai târziu, prin 1952, când începusem să câştig ceva bani din piesele de teatru şi din munca de corector, mi-am dorit să cumpăr nişte ziare şi nişte reviste. Am plecat mai departe cu ziarele, dar mi-am dat seama că pierdusem trei bancnote de 1.000 de franci, care îmi căzuseră din buzunar. Mi s-a părut normal: cu câţiva ani înainte, providenţa îmi acordase doar un credit, aşa că îmi plăteam datoria. Sunt sigur că acela care a găsit banii

era un om sărac.
Puţin mai târziu, în Portugalia, la Porto, am fost asaltat de nişte copii care cereau de pomană. Unuia dintre ei i-am dat echivalentul a 100 de franci. Acela a rupt-o la fugă, cu toată gaşca de puştani pe urmele lui. S-a lăsat cu bătaie! Făcusem mai mult rău decât bine. Câţiva paşi mai departe, am găsit pe jos o monedă, echivalentul unui franc. Se zice că dacă dai ceva unui sărac, Dumnezeu îţi dă înapoi însutit. Mie îmi dăduse de o sută de ori mai puţin. O eroare în contabilitatea divină. Sau o farsă?
Acum vreo cincisprezece ani, mă aflam în Thailanda, la Bangkok. Urma să vizitez, împreună cu doamna Vinciguerra, soţia ataşatului nostru cultural, galeria cu statuile celor o sută de Buddha negri. Le-am trecut în revistă. Unul dintre acei Buddha negri mi-a zâmbit, înclinându-şi capul de mai multe ori. Căzusem oare pradă unei halucinaţii? M-am întors spre doamna Vinciguerra, care era lângă mine. Aceasta mi-a zis: „Mişcă din cap.” Am

făcut turul galeriei şi am trecut încă o dată prin faţa acelei statui a lui Buddha negru, care a înclinat din nou din cap, de mai multe ori. Nu mai eram prea miraţi. Când intri în lumea incredibilului, această lume ţi se pare normală şi credibilă. Din această perspectivă, exact lumea reală, de zi cu zi, *în care nimic nu se întâmplă,* ţi se pare incredibilă. Faptul că există o realitate cotidiană şi explicabilă nu este explicabil. Explicabilul e inexplicabil. M-am întors la Bangkok anul trecut, în septembrie. M-am întors să-l văd pe acel Buddha care îmi făcuse semn, un semn ironic de prietenie. De data aceasta, nu m-a mai salutat. Nici acum nu am fost surprins. Mi se pare că, începând de la o vârstă, nu ţi se mai face semn. Oare doamna Vinciguerra, pe care nu am mai văzut-o de atunci, îsi mai aminteşte acea întâmplare inclasabilă?

Brejnev sau urâţenia respingătoare. Dificultăţile sociale, politice, economice din interiorul Rusiei încă nu i-au incitat pe ruşi la revoltă. Ar

trebui totuşi să se revolte împotriva urâţeniei lui Brejnev. Este inadmisibil să ai un sef de stat în asemenea hal de hidos, să-i priveşti portretul fără a întoarce capul, fără să- ţi vină să verşi. A accepta urâţenia unui dictator este cu adevărat semnul unei inadmisibile absente a sentimentului estetic. Numai un popor slugarnic poate admite un asemenea conducător, o mutră atât de respingătoare. Un tiran cu trăsături regulate, mai treacă-meargă, dar aşa... îhhh!

Cartea lui Pliouchtch, *Dans le carnaval de rhistoirel 4,* mărturiseşte, încă o dată şi implacabil, că, în Rusia, revoluţia nu a avut loc. Sau, de fapt, nu a făcut decât să pună înapoi, la locul ei, o ordine socială care se şubrezise. Intr-adevăr, în Rusia, clasele sociale există. Există bogaţi şi săraci. Există tineri care nu aparţin familiilor privilegiate, care sunt obligaţi să muncească noaptea, pentru a-şi putea continua ziua studiile. Există antisemitism, există minorităţi persecutate, precum tătarii. Există

închistare şi sclerozã. Există aristocraţi sau birocraţi puternici, există o burghezie de mijloc, există mic-burghezi, pe care Pliouchtch chiar asa îi şi denumeşte, „mic- burghezi”. Există muncitori, există săraci. Scopul revoluţiei nu este oare transfigurarea oamenilor? Astăzi, poate că acest lucru este îndepărtat. Insă revoluţia nici nu a reuşit să îi desfigureze. Măcar atât.

— „în carnavalul istorici” (n. tr.).

Brejnev şi camarilele sovietice ştiu foarte bine toate aceste lucruri. De ce oare continuă să se prevaleze de mituri revoluţionare? Sunt necinstiţi. Dacă erau cinstiţi, pur şi simplu ar fi renunţat la putere. însă cinismul lor e iară margini. Conducătorii ţărilor liberale sunt mai puţin cinici, admiţând că sunt cinici. Oricum nu mai au mustrările de conştiinţă pe care încă le mai aveau acum câţiva ani, şi asta graţie lui Soljeniţîn, Pliouchtch, Siniavski, Amalrik, Bukovski, care au permis demistificarea revoluţiei. Visez la o declaraţie pe care ar putea-o face într-

o bună zi Brejnev şi banda lui: „Revoluţia nu a reuşit, revoluţia e o bătaie de joc.” Aceea ar fi marea răsturnare, aceea ar fi adevărata revoluţie. (Conform lui Pliouchtch, există chiar şi prostituate de lux pentru membrii importanţi ai partidului. Şi multe alte avantaje.) Unica justificare a lui Brejnev pentru a se menţine la putere şi pentru a face politică, ce numeşte el a fi politică, este că se luptă pentru Rusia şi că e naţionalist. încă una dintre ironiile istoriei: internaţionalismul a oferit noi motivaţii de a fi naţionalist. Mitul naţional rămâne încă de demistificat. (Şi nu de demitizat, ceea ce ar fi tautologic. Nu toate miturile sunt minciuni. Miturile *adevărate* sunt arhetipuri, structuri esenţiale ale gândirii. în schimb, miturile politice sunt mituri false, dezrădăcinate, întrucât nu sunt fundamentate intr-un extraconştient politic.) în anumite filme de anticipaţie, este imaginată societatea

viitoare: e prea multă lume pe pământul care nu mai poate hrăni omenirea. Pentru oameni, totul e raţionalizat cu severitate, cu excepţia câtorva privilegiaţi, care locuiesc în apartamente speciale, care au prostituate de lux la dispoziţie, privilegiate şi ele, plus posibilitatea de a se hrăni din belşug. Situaţia şi ierarhia socială din URSS şi din ţările din Est par a ne dovedi că acest viitor se apropie. Societatea sovietică este deja o societate oligarhică (vezi Pliouchtch şi ceilalţi). Se compune din privilegiaţi, semiprivilegiaţi şi un mare număr de mic-burghezi şi proletari. în România, este acelaşi sistem: marii privilegiaţi sunt oamenii politici. Au magazine unde găsesc tot ce vor, ceea ce nu găsesc nicidecum ceilalţi, au vile, maşini de serviciu cu şofer, servitori. Au restaurantele lor foarte bine aprovizionate şi magazine de unde cumpără la preţuri rezonabile şi unde găsesc totul, peşte, băuturi străine, legume proaspete, tot ce

lipseşte restului populaţiei. Există şi semiprivilegiaţi: literaţii, jurnaliştii, scriitorii supuşi regimului.
Şi aceştia au restaurantele, cluburile, magazinele lor ceva mai puţin bine aprovizionate, dar, oricum, suficient, dacă nu chiar luxos. De exemplu, au peşte, ajuns un aliment de negăsit în România, whisky, caviar. Acestei categorii îi mai aparţin câţiva oameni de ştiinţă şi un număr restrâns de profesori universitari şi de medici în vogă. În Vest, unde există concurenţă între oameni, pericolul unei asemenea oligarhii de neclintit nu este atât de mare.
Văd foarte bine cum se fixează o stratificare socială de felul acesta, care deja s-a realizat, după cum am observat, în ţările din Est, dar şi în ţările arabe. Occidentul european, cu guvernele lui centriste, este mai puţin ameninţat, pentru moment, decât celelalte ţări. Ţări precum Spania, Portugalia, poate şi Franţa au evitat pericolul, fiindcă au depăşit fascismul şi încep să nu mai aibă încredere nici

în comunism. Dar cine ştie ce pot aduce nişte condiţii economice mai aspre şi o demografie galopantă! Este posibil ca o societate ierarhizată şi stratificată în mod extrem să ajungă necesară. Noi, cei care urâm politica, vom fi satisfacuţi: nu va mai exista politică şi-i vom duce dorul. Câtă vreme greva este posibilă şi atâta vreme cât vor rămâne legale revendicările, nu suntem în pericolul apariţiei oligarhiei. însă acest pericol poate să apară în forţă într-un regim comunist, social-comunist sau de extremă dreapta.

Uneori, diavolul mă împinge să cred că o societate nonumanistă (deja se critică atât de mult umanismul) ar fi de dorit şi binevenită pentru viitorul cercetării şi al descoperirii. Nu ar mai exista o elită literară, ci o elită tehnocrată, ştiinţifică şi tehnică. în acel fel şi în

acel moment, la adăpost de greve şi de revendicări umanitare, s-ar putea prospecta planetele şi spaţiul şi se vor

putea face descoperiri deocamdată inimaginabile. O elită aflată dincolo de bine şi de rău va conduce omenirea, adică o va supune. însă nu putem prevedea ce alte catastrofe ar putea antrena acea stare de fapt. în orice caz, puţine şanse de supravieţuire pentru vechiul model de om. Doar dacă nu cumva acel om vechi nu este omul veşnic tânăr, care se va trezi şi care va reacţiona. Pentru acesta însă nu trebuie sufocate „stările sufleteşti”. Numai arta şi filosofia, numai întrebările vii pot menţine omenirea trează şi pot împiedica adormirea sufletului, numai arta şi filosofia pot dezvolta ceea ce este elită în fiecare dintre noi. Regizorul modern este şi el un „dezumanizator” prin analogie cu „erbicidator”. O piesă de teatru este, în acelaşi timp, o mărturie şi o construcţie. Aşadar, am ceva de spus. Am încredere că regizorul va fi purtătorul respectivei mărturii. Insă regizorul la modă nu mai tine deloc

cont de acest lucru.

>

Mărturia mea nu îl interesează. Vrea să vorbească despre mărturia lui. O poate race, dar nu ca regizor. Nu are decât să se facă autor. Atâta vreme cât exercită funcţia de regizor, e dirijor, e executant, dar şi executator, fiindcă mă execută. Mă reifică. Face din lumea şi din mărturia mea vie un obiect. Ia o operă, un corp viu, şi-l mutilează. Vrea să îl facă altceva decât ceea ce este. îmi interzice dreptul de a spune ce am de spus. Oricare regizor la modă, prin însuşi faptul că se declară regizor, îşi arogă dreptul de a tăia, de a modifica, de a transforma, de a deforma, de a aranja textul meu după cum îi vine lui. Ţine cu orice preţ să mă împiedice să mă exprim, pentru a exprima astfel ce îi convine lui. Pentru a exprima ori pentru a dezexprima. Uneori, are intenţii ideologice, alteori nici măcar intenţii ideologice nu are. Coase, taie, agită, adaugă, combină conform propriilor capricii. Deşi, la origine, a interpreta

este o acţiune atât de generoasă! Dar nici că-i pasă. Nu vrea să fie blond copilul, îl face brunet. Nu vrea ca un personaj să fie alb, îl face negru. I se pare că aşa e mai bine.
Diferenţa dintre el şi autor este deseori
următoarea: autorul are drept scop semnificaţia, regizorul caută efectul. Fireşte, pot exista lungimi într-o piesă de teatru, cutare ori cutare lucru e de accentuat mai mult decât altul. Dar nu acesta este scopul. Textul este pentru el pretextul unui aranjament. Nu-i pasă dacă omoară sensul. Jos cu acest scrupul „umanist”! Nu îl interesează esenţialul care este mărturia, pariază doar pe detalii şi le combină. E un tehnician lipsit de inimă. Caută să rupă gura.
La Nouvelle Revue Française
Noiembrie 1977

IMI ESTE DIN CE IN CE MAI GREU...

îmi este din ce în ce mai greu să muncesc. A munci este un fel de a zice, vreau să spun că îmi este din ce

în ce mai greu să scriu. Totuşi, trebuie să faci ceva pentru a putea exista. Numai că toată viaţa am scris şi, pentru moment, nu mai pot. Dar sunt departe de a mă fi golit. Sunt inhibat. Lucrurile pe care le mai am de povestit sunt atât de grele şi de opresive, încât mi se pare că trebuie să fac imposibilul pentru a reuşi. „La ce bun?”, iată întrebarea care mă macină. Dar dacă nu scriu e şi mai rău decât dacă scriu. Aparent, am tot cerni trebuie. în realitate, nu mai am tel. Tot timpul am făcut asta: m-am scufundat în propria angoasă. Alcoolul mă poate scoate din acea stare, dar pentru atât de puţin timp, şi agravează sentimentul de catastrofa universală. Prietenul meu C. îmi spune că viaţa este un coşmar, iar inventarul coşmarului este atroce şi

) > > banal: naştere şi moarte, crime şi genocide, dezastre geologice şi cosmice, lagăre şi opresiune, violenţă şi teroare, ştim toate acestea de mult timp. Totuşi, trăim. Nu ar trebui să acceptăm această condiţie în

faţa căreia pare că ne-am resemnat de milenii. Dar nu ar trebui să se sinucidă omenirea, din moment ce conştientizează tot mai deplin netrăitul universal? Chiar trăită în linişte, nu este bătrâneţea un lucru inacceptabil? Când C. afirmă că totul e coşmar, o spune cu veselie. E om de ştiinţă, o inteligenţă obiectivă. Face toate aceste constatări cu luciditate. Fără s-o probeze. Eu mai degrabă resimt decât constat. Şi-o resimt tot mai profund. Pentru C., totul este exprimabil şi, odată *ce a exprimat,* continuă să trăiască de parcă totul ar fi în ordine. Pentru mine, e de neexprimat. Cuvintele pe care le spun sunt simple şi banale şi nu pot reda această angoasă profundă şi autentică, pe care, paradoxal, numai artificiile subtile şi sublime ale literaturii o pot exprima. Trăiesc în inexprimabil.
Asa este, omenirea vrea să se sinucidă, dar nu vrea de-adevăratelea, ci vrea pe jumătate. Iată ce explică războaiele, bombardamentele, faptul că oamenii se persecută unii pe alţii. Vrea şi nu vrea. Doar ştim cu totii că avem tot ce

trebuie pentru a arunca totul în aer. Se va întâmpla şi asta din greşeală, dintr-o greşeală plină de sens, dintr-un act ratat sau într-un moment de disperare colectivă.
întotdeauna am avut teluri false. Ca adolescent, căutam absolutul, nu ştiu ce iniţiere, nu ştiu ce descoperire, ce evidenţă ascunsă şi reconfortantă, şi am decăzut în literatură. Pentru o insuficientă înlocuire a înţelepciunii, am căutat şi am obţinut ce era mai uşor, un soi de glorie, un soi de notorietate. Am ştiut întotdeauna că era inutil, zadarnic, că „adevărata viaţă e în altă parte”. Da, adevărata viaţă e în altă parte, dacă într- adevăr există viată. Succesul literar nu mi-a acoperit niciodată aşteptările, disperarea, doar le-a ascuns. Cu toate astea, sunt atât de atent la ceea ce se cheamă vanul succes literar. Dacă-l ating, îl dispreţuiesc. Dacă nu-l ating, sufăr. Mi se spune că am tot ce trebuie pentru a fi fericit: o soţie infinit de devotată, de graţioasă, care şi-ar da şi viaţa pentru fericirea mea, o fiică mai

cultivată şi mai inteligentă decât mine, iată de ce ar trebui să trăiesc relaxat. Totuşi, îmi doresc o pasiune arzătoare. Această dorinţă a unei pasiuni arzătoare, a dragostei, este, fată îndoială, cea care ascunde dorinţa unei alte iubiri. Soţia şi fiica mea sunt raze de soare în viata mea, atunci când e soare. Scrisoarea caldă a unui prieten mă reconfortează pentru câteva clipe. La fel şi vocea unei tinere la telefon: atâta vreme cât te mai sună o femeie, încă nu eşti bătrân, încă nu e totul sfârsit.

Nu reusesc să-mi coordonez ideile sau să îmi regrupez sentimentele. Mi se părea, începând aceste pagini, că voi putea spune mult mai multe. Dar totul se opreşte. Dacă nu pot spune totul, este, în mare parte, şi pentru a nu-i face să sufere pe cei de lângă mine. Acum aş vrea să spun totul. Insă de mulţi, mulţi ani m-am obişnuit atât de tare să mă autocenzurez, încât gura mi se închide când vine vorba să spun anumite lucruri. Orice lucruri. Poate

că voi reuşi de-acum încolo. Direct sau pe ocolite. Dimineaţa e greu de suportat. Dorinţa de a nu mă mai ridica din pat, pe care trebuie să o înving în fiecare dimineaţă. Nu mai am nimic de cerut acestei vieţi sociale. De altfel, nimic nici de sperat? Dacă harul există, este inadmisibil să trăieşti rară har. Oare cum or

J

face cu toţii? Trăiesc. Oare cum fac pentru a trăi? Vreau să spun, cum fac pentru a muri? Totuşi, sunt tare puţine chipuri vesele în jurul meu. Oamenii aceştia muncesc, în timp ce eu nu fac decât să scriu şi să pierd vremea. Cei ce muncesc se bucură să ajungă seara acasă şi să se odihnească. Eu sunt tot timpul şi niciodată la odihnă. Mă copleşeşte amărăciunea de dimineaţă până seara, cu momente de remisiune. Pentru asta, trebuie să umplu pagina albă şi nu ştiu ce e mai bine: să scriu ori să mă plictisesc.

Trăiesc clipe în care totul îmi este indiferent. Mi se întâmplă să mă duc pe la oameni la care se discută despre

tot ce m-a preocupat întreaga viaţă, întreaga mea viaţă, despre ce, până şi ieri, mai eram preocupat: pictură, literatură, teatru (numai că teatrul nu m-a interesat niciodată cu adevărat) şi chiar politică. Doar că această indiferenţă este departe de a fi aceea a înţeleptului, indiferenţa înţeleptului e senină. Eu sunt indiferent fată de lucruri, fată de tot ce se spune, şi această indiferenţă este întunecată şi furtunoasă. Nu e indiferentă, e un soi de tristeţe îngheţată şi angoasată, mai adâncă decât hăul. Totuşi, anul trecut, după operaţie, am avut două luni fericite: a trăi mi se părea un miracol. A nu suferi mi se părea a fi o recompensă absolută, iar lumea era transparentă şi limpede. Desigur, trec prin momente de depresie, cum se spune, sau de neurastenie, cum se spunea odinioară. Ştiu că în vara asta, pe puntea unui vapor, mă uitam la marea albastră, care atât de des mă fermecase, iar acum o găseam numai noroi, neagră ca cerneala.
Ştiu bine ce mi-ar trebui pentru a

păcăli această angoasă mortală. Să fiu foarte tânăr şi să trăiesc pasiuni. Până la urmă, nu faptul că trăiesc mă exasperează, nu faptul că trăiesc. Sau să fiu copil.
Visul de noaptea trecută, pe care mi-l amintesc perfect. Ajungeam într-un aeroport. Trebuia să iau avionul de la un alt aeroport, din celălalt capăt al oraşului. Pentru a merge până acolo, nu existau nici metrou, nici taxiuri, nici alte maşini. Trebuia să o iau pe jos, pe nişte coridoare, prin nişte pasaje subterane sau pe chei, pe la marginea oraşului, mereu pe malul fluviului, care poate că era Sena, sau pe calea ferată. Din când în când, ajungeam la câte o intersecţie plină de clădiri înalte şi întunecate, dar nu erau decât nişte fundături. Trebuia să trec prin nişte uzine, un fel de uzine. Pe-acolo, oamenii se agitau, păreau că muncesc. Trebuia să mă caţăr pe grămezi de butoaie sau pe nişte maşini stranii, un soi de rotative. Uneori,

> [7] dădeam de câte un culoar care mă ducea până la o uşă. Deschideam

usa, şi în fata mea descopeream un zid. Trebuia să mă-ntorc din drum şi ajungeam la alte uşi care nu dădeau decât în camere fără ieşire sau, pur şi simplu, mă trezeam în faţa unui perete. La un moment dat, înţeleg că visez. îmi zic că trebuie să mă trezesc din coşmar. Mi „se” spune: Nu merită să te trezeşti, e inutil, fiindcă va fi acelaşi lucru. Acum trebuie să găseşti ieşirea, altfel, oricum, totul o va lua de la început. Şi-ntr-adevăr, după ce urc nişte scări, ajung într-un loc deschis. Imposibil, îmi zic! Paznicii nu mă vor lăsa să ies. Mă arunc totuşi spre ieşire şi, pentru că o descopăr, paznicii nu mai pot să-mi facă nimic. Alerg. Paznicii se uită la mine nemişcaţi, cu braţele atârnându-le pe lângă corp. Ies. Câmp, şosea, spaţiu deschis. Aud strigându-se ca în urma unei victorii: „lonesco e pe drumul mare, cel deschis, e pe drumul mare, cel deschis.” Şi m-am trezit. Ce să însemne acest vis?

Expresia dorinţei mele, regândite într-un somn lucid, sau altceva, ca o

revelaţie? Aştept săptămânile acestea concluzia.
Mă scufund în întuneric. Printre tenebre, licăriri firave. Dacă umblu pe stradă sau dacă mă uit la oamenii care circulă, mi se pare că nu sunt decât nişte umbre. în jurul meu, nimic altceva decât fantome ambulante. Această impresie de irealitate. Existenţa nu mi se părea reală. Nimicul era oare mai adevărat decât existenţa? Dintotdeauna aştept harul, ce îndelungată răbdare! Sau, mai degrabă, scurtă, că nu e atât de multă vreme de când ne-am născut. Numai Harul poate da sentimentul ori certitudinea că lumea aceasta este adevărată, substanţială. Numai realitatea metafizică poate oferi plenitudine, conţinut realităţii cotidiene, care, altfel, mi s-ar părea goală, suspendată în neant.
Da, mă plimb şi-mi plimb privirile peste aceste peisaje şi-mi spun că toate acestea nu sunt adevărate, nu sunt decât halucinaţii, forme aparente ale luminii, forme care se vor risipi

dintr-o clipă-ntr-alta.
Cum se face de încă mai sunt fiinţe vii?
)
Mă rog, dar cui?, pentru a-mi recupera părinţii şi prietenii morţi. Mai mulţi dintre prietenii mei au decedat recent, intr-un fel neaşteptat, doi s-au sinucis, un al treilea a murit în timp ce dormea. Altor trei dintre prietenii mei li s-au descoperit maladii teribile. Singur, intr-un cimitir imens, umblu fără ţintă printre morminte. Nu, nu singur, R. mă ţine de mână. Este puternică, este curajoasă. Ce m-aş face iară ea? îşi trage puterea din fântâna slăbiciunii mele.
Se poate pune şi se va pune pe seama depresiei acest climat funebru. Dar şi depresia are o raţiune. Un om cu spiritul „sănătos” se înşală, nu se gândeşte la asta, uită, nu e conştient... Sau poate că nu o ştie altfel, poate că se simte susţinut şi simte că lumea e susţinută de
) >) coloanele sacre ale unei suprarealităţi. Acesta este Harul: să simţi că lumea e profund, spiritual,

mistic reală şi deplină. Fără sentimentul conştientizat ori pe jumătate conştientizat al realităţii metafizice, totul e evanescent, lumea nu e carnală, încarnată. Lumea aceasta are totuşi realitatea ei, întrucât este opresivă. Şi-apoi, din nou, mi se pare că sunt un voal uşor, o licărire care tremură. Nu sunt mereu în această stare, dar mi se întâmplă deseori să fiu. Oricum, în străfundurile conştientului sau ale inconştientului meu e vidul.

Tot ce am făcut, toate activităţile mele nu sunt bazate pe nimic. Iubirea te poate face să trăieşti. Dar nu cumva e un drog?

Când li se adresează oamenilor întrebări mai serioase, când sunt întrebaţi cu adevărat despre esenţial, realizezi că întregii lumi îi vine greu să trăiască. îl întâlnesc pe M. şi îi spun în ce măsură moartea mai multora dintre prietenii mei m-a aşezat în fata veritabilei realităţi: nonrealitatea.

Când toţi se prăbuşesc în jurul nostru, cum de noi mai putem rezista?

>-p 1 • U V CC A •
„ Irebuie sa-ncercam sa nu ne pese , îmi răspunde. „Sau lucrăm, dacă mai avem ceva în şantier. Sau ne apucăm de pictură.” Triste remedii, să munceşti mi se pare şi mai greu decât să te aneantizezi în dezolare. Cât de dură e austeritatea. Nu pot să suport existenţa decât în afara oricărei asceze. J. J., care tocmai a fost supus unei operaţii grele, este excepţional de bucuros. în aşteptarea intervenţiei, se gândea că e fericit, fiindcă avusese o existentă şi că totuşi se putuse realiza. *A fost.* Nu contează dacă va fi uitat ori nu, pentru el, a fi fost e satisfăcător...
Trebuie să merg la o adunare cu intelectuali francezi şi contestatari din ţările din Est.
))
Trebuie să iau cuvântul la un congres despre libertatea de conştiinţă. Despre libertatea de conştiinţă? De ce? Astăzi totul îmi este indiferent.
Acestor bătrâni savanţi, acestor eruditi plini de interes pentru cultură, care discută la Academie despre definiţia unui cuvânt, Franţa le permite totuşi

să existe. Cultura franceză. Cunoaşterea,

.1 >

gândirea. E încă o carcasă zdravănă, Franţa, intelectual zdravănă. Vinul, erotismul pot fi ultimele ecrane care îmi ascund neantul. Ei însă au cultura care îi face să trăiască, şi lucrul acesta pare să le ajungă. Nu au nimic altceva pentru care să trăiască, nici alcool, nici amantă, nimic altceva decât austera stiintă. E ceva de-a dreptul monahal. Inclusiv prietenia. Cu doar câteva excepţii, Baudelaire, de exemplu, dar căruia îi era mai frică de putrezire decât de neant, în literatura franceză, de la 1850 până după ultimul război mondial, moartea, pentru a spune aşa, nu „exista”. Zola era totuşi obsedat de moarte, iar agonia lui Nana, printre altele, îi ilustrează obsesia. Toată lumea însă nu a văzut în el decât un scriitor social. Balzac, scriitor social. Şi dacă nu era vorba despre societate, literatura franceză era plină de psihologia iubirii. Se murea din dragoste, din cauza unui accident, a unei boli oarecare, a războiului, dar nu se murea de moarte. Intr-un fel, nu era urmărită decât latura socială a morţii, moartea rămânea exterioară. Abia spre 1945, moartea a început să fie interiorizată, să ajungă o evidenţă implacabilă,

esenţială, şi nu accidentală. Proust a reflectat asupra morţii, evident, toţi marii scriitori s-au gândit la ea, dar şi ei, şi Proust s-au lăsat prinşi de aspectul spectacular al existenţei, de caracterul ei fie somptuos, fie sordid, dacă erai scriitor socialist. Erotismul şi politica erau mult mai evidente, păreau mai adevărate decât moartea. Sigur că şi acum există o mulţime de oameni care fac politică şi se hrănesc din ea. Numai că sentimentul mortii, dar şi acela al sfârşitului istoriei şi al sfârşitului omenirii au pătruns în noi cu putere şi au redevenit ceea ce sunt, evidenţe reale, esenţiale.

R. şi cu mine: suntem fiecare refugiul şi angoasa celuilalt. Noaptea ne adăpostim unul lângă celălalt. Adăpostul.

în pofida a orice, dincolo de angoasa mea, câtă vreme sunt aici, voi continua, voi reîncepe în fiecare dimineaţă şi voi face totuşi ceea ce cred că e datoria mea.

Fiindcă sunt un ignorant, nu pot, nu ar trebui să judec nimic. Poate că am însă toate motivele să fiu vesel. Nu pot decât să am încredere.

La Nouvelle Revue Française
Ianuarie 1978

CATEVA NOI MOTIVE PENTRU DISPERARE

Acum ceva timp, Raymond Aron fusese bolnav. Odată vindecat, a spus: „De-acum sper că mi-au mai rămas câţiva ani pentru a lucra.” Pentru el, viaţa înseamnă muncă. Ce diferite ne sunt firile! Există oameni, ca Raymond Aron, care trăiesc pentru a munci, eu muncesc pentru a trăi. îmi vine şi aşa destul de greu să trăiesc, dar să mai şi muncesc! Deşi munca e plicticoasă, e încă şi mai plicticos să nu munceşti deloc. înţelegând că nu mai pot face nimic, indiferent cât de puţin, pentru a schimba cursul lucrurilor, ştiind că toate eforturile mele abia de adaugă o picătură de apă în ocean, am devenit conştient că eforturile mele sunt inutile. Poate că sunt prea ambiţios. Depun mărturie şi nimeni nu-mi ia în considerare mărturiile. Prin urmare, scriu doar pentru a mă exprima. Dar cine sunt eu pentru a avea dreptul de a mă exprima? De altfel, toată lumea

se exprimă. Un haos asurzitor, zadarnic, de neauzit, de neînţeles. Uneori, când mă trezesc, revenind în lume, lumea mi se dezvăluie în toată măreţia, în toată splendoarea ei. Un psihiatru îmi spunea că avea bolnavi cărora lumea li se părea urâtă şi murdară. Nici în cele mai teribile momente de disperare ale mele, lumea nu mi s-a părut aşa, ci, întotdeauna, un miracol al frumuseţii, unicul miracol. în acele momente, sufeream doar fiindcă eram prea detaşat, nu-l puteam atinge, îl simţeam inaccesibil. Dar, cel mai adesea, frumuseţea lumii a fost consolarea mea. Urâţenia e diavolul. Mi s-a întâmplat să muncesc într-o uzină, şi lucrul de care am suferit cel mai tare nu a fost oboseala, deşi era o muncă grea, ci urâţenia locului, cimitirul de fiare, cutiile de tinichea goale, îngrămădite unele peste altele, toate acele carcase. Numai că ieşeam din acea închisoare hidoasă şi, dincolo de marile porţi din fier, care se deschideau la sfârşitul zilei de lucru,

erau copacii şi Sena. Dumnezeu nu putea inventa o lume mai crudă. A inventat cea mai cruntă dintre lumile posibile. Ceea ce înseamnă că Dumnezeu nu e moralist. Frumuseţea lumii se lipseşte de fantasmele noastre, care sunt justiţia, caritatea, morala. Creaţia nu tine deloc cont de ele, fiindcă este minunată, nemiloasă. Nu este inumană, este aumană. Nu aş spune că nu ţine cont de dorinţele noastre, ci că nu le cunoaşte.

) > Dumnezeu este artistul amoral prin excelenţă. Totuşi, frumuseţea ne este indispensabilă. în Roma antică, oamenii puteau trăi în cocioabe, fiindcă, atunci când ieşeau din cocioabele lor, dădeau cu ochii de splendidele monumente, de pieţele uriaşe, de serbările somptuoase. Din acest motiv acceptau viaţa.

Toate sondajele electorale indică faptul că, în pofida disensiunilor interne, stânga va veni peste două luni la putere. Dacă actuala majoritate ar păstra puterea, cu siguranţă situaţia economică nu s-ar ameliora. Cu stânga

la putere, va fi şi mai rea. Francezii nu pot să nu o ştie. Ori, poate, cu-adevărat, n-o ştiu. La drept vorbind, nu ştiu nimic despre gândurile şi psihologia straturilor profunde ale societăţii franceze. Totuşi, s-a scris atât de mult despre teroarea care se exercită în toate ţările numite

J socialiste.

Ţările europene din Est au căzut unele după altele sub dictatură, fiecare dintre ele zicându-şi: „La noi nu se va întâmpla aşa, la noi se va întâmpla altfel.” Există însă în Franţa multi intelectuali, semiintelectuali care ştiu şi care totuşi se duc să voteze cu stânga. Certitudinile raţionale nu contează. Pasiunile câştigă în faţa oricărei analize. Ispita iraţionalului ori a subrationalului e mai

5 >

puternică decât orice. Raţiunile sau, mai degrabă, defectele de raţionament ale răsturnărilor sociale nu sunt economice, ci afective. Ca lucrurile să meargă foarte bine din punct de vedere financiar, de exemplu, pentru unii şi bine sau destul de bine pentru

alţii, e inacceptabil pentru psihologia francezilor. Mai bine să meargă rău pentru toată lumea. Sau chiar foarte rău. Ca scara salarială să se desfăşoare într-un raport de 1 la 5 în loc de 1 la 10 sau la 15, este argumentul cel mai puternic al socialiştilor pentru a atrage de partea lor mulţimile invidioase.
Ştim că în America, dacă cineva are salariati, în funcţie de salarii se deduc impozitele angajatorului. în Franţa, dacă ai angajaţi, impozitarea angajatorului creşte, fiindcă e semn de bogăţie. Şi fiindcă suntem invidioşi. Există şomeri. Ei, şi?
Astă-noapte, în vis, un tovarăş de vis mi-a spus că nu e uşor să te trezeşti din visul lui. Nu merge mereu. într-adevăr, am încercat să mă trezesc şi n-am reuşit. „Ai dreptate”, i-am spus, „fac eforturi, vreau să mă trezesc, dar nu reuşesc.” „Uneori te poţi trezi uşor din vis.”
„De data aceasta, nu reusesc. Oare asa se moare dormind?” Tovarăşul meu îmi

răspunde: „Da, asa se moare dormind!” Soţia mea mă scutură

> y

. v A Ci A*

şi ma trezeşte. „Era sa mor în somn , n spun. Filosoful Stephane Lupasco mă asigură că, într- o zi, i s-a întâmplat ceva extraordinar. O lingură i-a scăpat din mână şi n-a mai ajuns până pe podea. A dispărut. Afirmă că este evenimentul cel mai deosebit pe care l-a trăit vreodată. E convins că lingura a dispărut în lumea negativă. „Da”, îmi spune, „e o structură care s-a dezintegrat; ştiinţific, e de înţeles.” Nu era o singură structură, îi zic, erau două: mânerul şi lingura. Că asta s-a putut întâmpla cu o structură, evident, e de înţeles, dar fiind vorba despre două structuri, fie şi lipite una de alta, nu mai este la fel de uşor de acceptat. „Pesemne, una a tras-o pe cealaltă după ea”, îmi răspunde Lupasco. Visul de ieri-noapte. Mi-e greu să mi-l amintesc. Un bărbat din fata mea, foarte

y 7

politicos, foarte prietenos, îmi spune

cum se numeşte. „Vă spun numele meu, dar e inutil, nu vi-l veţi mai aminti. Numai dacă nu mă veţi *y* *y* visa din nou.” Intr-adevăr, nu-mi amintesc numele lui. începea cu El, dar mai departe? îmi caut un creion în buzunar. „Uitaţi unul”, îmi zice. „Am nevoie şi de un carnet de notiţe.” Se apleacă, găseşte unul pe jos şi mî-l dă. îmi continui drumul într-o maşină care este, mai degrabă, un tel de sanie care merge singură. Ajung acasă la tatăl meu. Acolo e petrecere mare, o nuntă. îi văd pe tata, pe soţia lui, pe unul dintre fraţii ei, care mă întâmpină prieteneşte. Actorul Marcel Cuvelier se află printre membrii familiei. Sunt un pic mirat, fiindcă nu ştiam că face parte din familia mea. Se apropie de mine şi murmură: „Nu mai sunt supăraţi pe tine. Nici tu pe ei, de altfel, totul sa terminat cu bine. Ţine de trecut.” Răspund că, într-adevăr, toate acestea sunt iertate, am iertat totul. Mama e mulţumită? în vis, au mai fost multe alte lucruri, nunta a tinut enorm. Nu mi-au mai rămas detalii în amintire. Sper să mi le

amintesc în alt vis, fiindcă, aşa e, visele se continuă. Este adevărat că avem două vieţi paralele.
Nu am mai visat însă vila aceea albă, de la munte, din azur. A trecut destul timp de când nu am mai visat nici câmpia aceea verde, care se întindea, oniric, dincolo de porţile Parisului. Treceam pe străzi murdare, cenuşii şi, dintr- odată, iarba şi lumina!
Cum se va putea trece din locul acesta în celălalt, din cosmosul acesta în celălalt cosmos? Suntem aici, nu foarte fericiţi, credem, însă nu

vrem să plecăm, suntem smulși cu forț

Mă felicit totuşi că am ales Franţa şi că m-am aşezat aici. Din când în când, îmi spun că e imposibil să locuiesc în altă parte. Aş vrea ca franceza să fie vorbită în lumea-ntreagă. Nu există limbă mai frumoasă. Sunt fericit că scriu în franceză. Frumuseţea locurilor şi a femeilor,

J > '

frumuseţea scriiturii.
Există francezi la care nu ţin. De exemplu, Marchais. E un Rinocer. Nu-

mi place. Nici Chirac. îi detest ambiţia, setea de putere. E o maşinărie doritoare de putere, de putere de dragul puterii. Cel puţin, Marchais se năpusteşte către un ţel care îl depăşeşte. Scopul lui Chirac e el însuşi. Ar fi putut la fel de bine să fie om de stat sovietic, american sau de oricare alt fel. Nu e francez, face cu adevărat parte din rasa internaţională a tehnocraţilor. Nu a existat niciodată un om politic francez atât de insensibil la cultură, deşi pretinde contrariul, fiindcă i s-a atras atenţia în acest sens. ENA--[2] este o instituţie care

>

dezumanizează, o fabrică de birocrati. Ar trebui

■) desfiinţată.

?

[12] *Ecole Nationale ¿'Administration* („Şcoala Naţională de Administraţie”) – unitate superioară de învăţământ, înfiinţata în 1945, la Strasbourg, pentru formarea înalţilor funcţionari publici ai Franţei (n. tr.).

François Mitterrand îmi displace la fel de mult. Cu acel rictus al lui. Şi el este împins tot de dorinţa de putere. Sunt totuşi mirat că ştie să scrie, chiar dacă

nu e prea tare în dispute. Ştie să scrie şi are simţul literaturii, asta fiindcă a urmat studii umaniste, nu pe cele de la ENA. Deşi Mairie de La Chapelle-Anthenaise, fermiera la care mi-am petrecut trei ani, în copilărie, scria mai bine decât François Mitterrand. îmi trimitea scrisori la fel de frumoase ca acelea ale Doamnei de Sévigné, în care îmi povestea ce se mai întâmplase prin sat. Voi dăinui oare o jumătate de veac sau poate chiar un veac prin ceea ce scriu? Apoi, după, şi asta se va duce încetişor, dar „asta” îşi va fi croit deja drumul, se va fi integrat şi ea. De fapt, nu vom dispărea niciodată, cine ştie? O mare dorinţă de a scrie. Ceva mai elaborat decât aceste pagini de note. O mare dorinţă şi, pentru moment, o neputinţă dezastruoasă, care ţine de patru sau cinci luni. Am mai avut astfel de perioade. Odată, am rămas doi ani fără puterea de a scrie măcar scrisori. Desenam, însă. Acum, nu mai am destul timp înainte. Va fi oare dorinţa mai puternică decât neputinţa? Vorbesc prea mult despre mine. Nu ar

trebui să fiu decât reflectarea gânditoare a celorlalţi, o reflectare critică.
Ieri-seară, m-am întâlnit cu G. Stângist învederat. Ne-a spus că a cunoscut o evreică rusoaică, abia sosită din Uniunea Sovietică. Aceasta părăsise URSS-ul, fiindcă acolo evreii sunt oprimaţi, supravegheaţi. Li se refuză accesul la funcţiile de stat, sunt insultaţi etc. „în afară de asta", spusese evreica rusoaică, conform lui G., „în Rusia, te simţi foarte bine." Nu ar fi părăsit Uniunea Sovietică, dacă nu ar fi existat acele persecuţii. „Viaţa e mai bună decât în Franţa." „Nu ştiam însă", adaugă G., „că evreii erau persecutaţi în Rusia sovietică." închipuiţi-vă, nu ştia! Dar bluzele albe 16, dar republica evreiască distrusă, cu tot cu a ei cultură? Şi de ce atâtia evrei ruşi doresc
să emigreze în Israel? Nu ştia! Candoarea stângii. Doar este vorba despre Rusia, şi intelectualii ei, şi gulagurile. în sfârşit, lucruri cunoscute

de toată lumea, cu excepţia candidei stângi. Mai sunt şi tătarii, cărora li se adresează tot atâtea injurii, batjocuri, insulte. G., care citeşte mult, din întâmplare, nu a citit şi cartea soţiei lui Amalrikl7, ea însăşi tătăroaică. în Rusia sovietică, tătarii constituie un subproletariat. Soţia lui Amalrik povesteşte despre mizeria în care şi-a petrecut copilăria. G. nu a citit nici cartea lui Pliouchtch, disident sovietic şi comunist, care ne descrie viata în Rusia: cel mai lamentabil conformism, cel mai mărginit spirit mic-burghez şi atâtea alte lucruri, care, de altfel, deja se ştiau.

— Referire la aşa-zisul „Complot al bluzelor albe”, acuzaţie de spionaj şi asasinat adusa în ianuarie 1953, la sugestia lui Stalin, unui grup de medici în majoritate evrei, în cadrul unei mai ample politici de antisemitism comunist, (n. tr.).

— Andrei Amalrik – istoric, scriitor şi disident rus, mort în condiţii suspecte în Spania, în 1980. Soţia lui, Giizel, pictoriţă, a semnat volumul *Souvenirs d'enfance et de misère* („Amintiri din copilărie şi din mizerie”) (n. tr.).

Acum aproape un an, parcă, sau poate puţin mai mult de un an, în vremea revoltei şi a încarcerării muncitorilor

polonezi, Jean Daniel, aflat într-o călătorie în Italia, declara comuniştilor italieni următoarele: „Grăbiti-vă să apăraţi muncitorii polonezi, altfel o va face dreapta.” Stângiştii încearcă să recupereze totul, printre altele şi pe disidenţii sovietici.
Motivaţiile le sunt partizane, politice, inumane, meschine. Nici măcar nu urăsc dreapta, urăsc oamenii de dreapta. Dacă s-ar pune problema să salveze omenirea alături de oamenii de dreapta, mai degrabă ar lăsa omenirea să piară, decât să întindă mâna duşmanilor lor temperamentali şi structurali. Tocmai a apărut un dicţionar al literaturii franceze contemporane. Câtă sărăcie! Niciun scriitor al vremii noastre, cu mine cu tot, bineînţeles, nu prezintă vreo valoare spirituală, cu excepţia unor negatori precum Cioran. Aragon se joacă abil cu vorbele. Poate că Malraux şi Michaux prezintă puţin interes, în măsura în care sunt metafizicieni, dar, oricum, nu sunt îndeajuns. Tot restul... literatură fără

rost. Totuşi, există Queneau, fiindcă nu ia literatura în serios şi fiindcă, pentru el, literatura nu este decât un joc liber, gratuit. în ceea ce îl priveşte pe Jean-Paul Sartre, acesta apare ca vetust îngâmfat, greoi, numai grafomanie şi confuzie. Cât timp a pierdut scriind mii şi mii de pagini, cuvinte peste cuvinte?! întreaga literatură contemporană: numai vorbe, idei de-a gata, clişee. Nu ni se propune nicio raţiune de a exista. Scâncete în tenebre ori în ceaţă. Numai disperare. Nu este vorba numai despre absenţa oricărei valori spirituale, ci a oricărui sens omenesc. Mă întreb, mă întreb împotriva propriei convingeri, dacă, până la urmă, statele autoritare nu au dreptate să nu le pese de literatură. Aseară, soţia mea şi cu mine ne uitam la

))

televizor. Ea a adormit cu capul pe umărul meu, cu gura întredeschisă. O mare oboseală i se citea pe trăsături, de care nu îţi puteai da seama în timpul zilei. Mai slabă ca niciodată, se

odihnea în angoasă. întreaga greutate de a trăi, întreaga duritate a existenţei erau exprimate pe chipul ei. Am simţit o imensă milă pentru ea şi, astfel, prin intermediul ei, pentru toate fiinţele care suferă fiindcă există. Am sărutat-o uşor, ca să n-o trezesc, întrebându-mă dacă într-adevăr faceam bine că n-o trezeam. Nu ştiu însă dacă acest coşmar al vieţii diurne nu este mai groaznic decât cel din vis.
Aş vrea să pot, dar nu-i pot uşura povara existenţială. Cum să uşurezi suferinţa tuturor
) >) fiinţelor care există? Suferinţa celorlalţi ne
> >) inspiră milă, adică dragoste adevărată. Oare am iubi oamenii care nu ar suferi?
Cred din ce în ce mai mult, la fel ca Swedenborg, că infernul aici se află, că acesta este infernul, această existentă. Un har totuşi ne-a fost acordat, cel de a nu o şti tot timpul. Nu ştiu dacă am mai scris-o. Mă trezesc pe la finalul după-amiezii. Nu pentru mult timp, fiindcă mă culc la

loc spre miezul nopţii. Dar de la ora şase până la miezul nopţii sunt destul de viteaz. Sunt plin de idei, de proiecte. Apoi, dimineaţa, totul se prăbuşeşte. Am senzaţia că nu am făcut nimic util, nimic valoros în viaţă, că nu am reuşit să spun nimic. Chestie de ficaţi. Credinţa depinde de ficaţi. Ce joc stupid de cuvinte! 18 Cu-atât mai rău! Am făcut eu altele încă mai proaste. Din când în când, îmi zic că trebuie să mă grăbesc pentru a povesti totul, pentru a exprima acel esenţial pe care nu am ştiut cum să-l exprim. Dar cum să exprim în puţinul timp care mi-a mai rămas ceea ce nu am putut exprima în zeci de ani? Şi-atunci: angoasă, agitaţie. Muncesc prea puţin şi muncesc prea mult. Scriu pentru mine un ceas, un ceas şi jumătate pe zi, iar în rest: interviuri, prefeţe, explicaţii legate de pictori, întâlniri, manifestări la radio, la televiziune. Nimic substanţial. Prezidez comitete, înfiinţez asociaţii, răspund la scrisori. Şi toate astea pătruns de oboseală.

— în 1b. franceză, *la foi* – „credinţă” şi *le fo ie* –

„ficat”; cel din urmă, folosit în 1b. franceză în anumite expresii, are sensul de furie, frică, lipsă de energie, acelaşi sens regăsindu-se şi în expresii româneşti, care utilizează pluralul substantivului *ficat* (n. tr.).

Ultimii ani ai vieţii ori ultima parte a vieţii înseamnă tot ce poate fi mai penibil, mai iritant. Ai făcut sau n-ai făcut ceva în timpul care ţi-a fost dat, oricum nu mai înţelegi ceea ce nu ai înţeles niciodată. Ştii tot ce-ai putut sti, adică nu ştii nimic. Şi n-ai să ştii mai mult.

E copleşitor, e inadmisibil şi încă mai eşti pe- aici şi nu vrei să pleci.

Nu e chiar adevărat. Din când în când, există surprize. Am văzut de curând *Ifigenia,* filmul lui Cacoyannis. Uităm de Shakespeare şi de Sofocle, uităm de Euripide, fiindcă citim şi comentăm tot ce se scrie zilnic. Există, desigur, noutate în stiintă. în filosofic, nu ştiu dacă e ceva nou. în literatură însă, câţiva uriaşi au spus totul. Cruzi mai sunt zeii, teribile şi nebuneşti, pasiunile, nefericiţi, oamenii. Totuşi, e şi ceva reconfortant: opera lui

Euripide ne vorbeşte de parcă ar fi fost scrisă ieri. Este reconfortant faptul că opera lui ne dovedeşte, de-a lungul şirului de veacuri, că există o identitate umană ce se perpetuează. Este dezesperant, întrucât condiţia umană rămâne emoţionantă, tragică de-a lungul istoriei, de-a lungul tuturor răsturnărilor sociale. Este reconfortant, deoarece aceasta dovedeşte că omul nu poate fi desfigurat şi că există o constanţă, că ne vom înţelege întotdeauna.

Regizorul Cacoyannis s-a depăşit pe sine. E cel mai frumos film pe care l-am văzut vreodată. îl voi reciti pe Euripide. O vreme, am făcut o pasiune pentru teatrul japonez, dar cred că teatrul grecesc e mai adevărat şi mai uman. Ne împacă pe noi cu tarele şi cu virtuţile omului.

Şi tot ce poate fi mai frumos sunt cuvintele. Eu şi-atâţia alţii care ne batem joc, în piesele noastre de teatru, de limbaj! Aceste cuvinte de o frumuseţe extravagantă, metaforele,

adjectivele!
în fiecare dimineaţă, mă mir că încă sunt aici. Cum se face că mai exist?
Lu Nouvelle Revue Française
Aprilie 1978

O LUNĂ MAI TÂRZIU îl visez pe tata. Din nou pe el. îmi zice că a trecut multă vreme de când nu m-a mai văzut: „Ai reuşit în viaţă, ai ajuns faimos. Ia arată-mi ce-ai făcut!” îl chem la mine în birou, deschid dosare, îi arăt la ce lucrez. Hârţogăraie vraişte, caiete îngrămădite unele peste altele, foi mâzgălite, caricaturi, figuri fără formă, nimic. îmi pare rău. De altfel, la asta mă gândesc întreaga zi. La tot ce-am făcut, o operă sau o tentativă de operă inutilă. De folos la nimic. Dar poate folosi ceva la orice-ar fi să fie? Shakespeare a spus-o demult: „zgomot şi furie”. Au aceştia o vitalitate oarbă. Cândva, beneficiam şi eu de una chioară. Fiindcă nu mă mai tem să spun adevăruri simple, adaug: Nimic nu e acceptabil în lipsa extazului. Sau dacă nu te bucuri de clipa prezentă. Eu n-o mai pot face.

După toate astea, ce s-ar mai putea scrie şi pentru cine, cui?
Soldaţi francezi în Libanul de Sud, în uniforme
> J
ale ONU, în încercarea lor de a despărţi
combatanţii şi de a stabili un armistiţiu, se lasă
J))
masacraţi curajos de ucigaşi în transă. Fapt divers tragic, printre nenumărate alte fapte diverse, de acelaşi fel.
Ideologii politici şi oamenii politici au înnebunit lumea întreagă. Toată lumea e bolnavă de politică, de revoluţie, de furie. Abia a reuşit o revoluţie să transforme o societate delabrată într-una infernală, că o altă revoluţie este gândită pentru a răsturna numita societate în momentul în care a ajuns cu mult mai puţin infernală, pentru a clădi o alta cu adevărat infernală, şi aşa mai departe. Jocul revoluţiilor. Monotonă manie şi acaparatoare pe deasupra. Oamenii nu se mai pot gândi la altceva, împotmoliţi cum sunt în politică. M-am săturat să spun tot timpul aceleaşi lucruri. Se pare că

moartea naturală nu mai este de ajuns, trebuie ucis pentru a împiedica suprapopularea. Dar nici asta nu ajunge. Ei sunt din ce în ce mai mulţi, din ce în ce mai monstruoşi, din ce în ce mai criminali. După cât se pare, rasa albă va dispărea cea dintâi. Dintre toate rasele, ar fi fost cea mai reuşită. Ştiu, abia de ai dreptul s-o spui. Poate că ultimii albi vor fi băgaţi în rezervaţii, unde vor putea degenera şi agoniza în pace.

Şi nu doar că se omoară unii pe alţii, dar se mai şi vorbeşte, se mai şi vorbeşte! Cât zgomot, câtă oboseală! De curând, am văzut nişte spectacole. Nici nu pot să spun în ce hal m-au plictisit şi m-au scârbit. Fie erau piese ideologice, pisălogind cu aceleaşi mituri idioate şi tocite, fie piese anarhiste, mai puţin stupide, dar aşa de evidente. Repetări ale unor adevăruri sceptice ori pesimiste, care nici măcar nu-ţi mai rămân în minte sau pe care le uiţi imediat, pentru a te arunca din nou în vehementa cotidiană. Trebuie să te refugiezi în

clipă, s-o trăieşti, mă sfătuiesc persoane pline de bun-simţ. Desigur, în interiorul unei clipe bine apărate. Dar ce să faci în clipa aceea, din moment ce nu mai poţi medita? Dragostea şi vinul. Genul acesta de clipe nu mai e pentru mine. Uşile sunt închise. Dac-aş putea deschide vreuna, aş da direct în neant.

Totuşi, atâta vreme cât voi exista şi voi fi conştient, mă voi bate şi voi combate. Uite-asa. Din obişnuinţă. Cât de puţin ar fi să fie. Nu sunt sigur decât de trei lucruri: m-am născut, încă exist, voi muri. Uneori, mă gândesc, în mod absurd, fără îndoială, că, pornind de la aceste trei elemente fundamentale ale certitudinii, ar putea fi clădite şi alte certitudini. Pe aceste temelii s-ar putea ridica pereţi, acoperiş. însă, în clipele de depresie, care mă copleşesc din ce în ce mai des, alt perete apare: acela care mă desparte de ceilalţi. Aproape că nu le mai pot spune nimic, fiindcă tot ce-a fost mai înainte a însemnat să spun că nu pot spune nimic şi că nici vorbele

lor nu mai ajung până la mine. Doar glasul angoasat al soţiei mele, care răspunde propriei mele angoase, încă îl mai aude inima mea. Aflăm de moartea lui Moro, preşedintele democraţiei creştine, asasinat după patruzeci şi patru de zile de tortură. Oamenii de stat şi oamenii politici au fost deseori ucişi în decursul istoriei, nu însă şi torturati. Această cruzime tine de modernitate.
De câteva zile, nu mă mai trezesc obosit sau abulic. Mă trezesc furios. Fac parte, ba chiar conduc asociaţii umanitare, pentru apărarea libertăţii, şi asta mă plictiseşte. X, romancierul, nu s-ar plictisi niciodată, fiindcă este interesat de ceilalţi şi plin de compasiune faţă de ei. Eu nu mai am acest har. Ucigaşii nu merită decât furie. Ura nu merită decât ură şi, acum, din ce în ce mai des, indiferentă. Posibilităţile iubirii se desprind de mine şi lasă un gol pe care-l umple un enorm plictis.
Şi, neîncetat, întrebarea, obsesia: mai interesează literatura pe cineva?

Vehemenţa vieţii o depăşeşte de departe, şi atâtea lucruri, cum ar fi autocenzura, îmi interzic s-o spun, dar, şi asta, la ce bun, de ce as continua? Am văzut totul, tot ce ochii mei au putut vedea, am cunoscut tot ce inteligenţa mea a putut cunoaşte. Nu mă mai interesează nimic, totul e uzat. Pentru a reacţiona la atacurile unora, dar şi

> > pentru a răspunde manifestărilor de simpatie ale altora, trebuie să fac un efort aproape supraomenesc. Nu ştiu ce veche obişnuinţă mă face să cred că a le răspunde este o îndatorire. Până la urmă, toate acestea nu ajung într-adevăr până la mine, şi-apoi e greu să ies din propria piele. Numai dragostea soţiei şi a fetei mele mai ajung până la mine. Nu ştiu dacă voi publica aceste pagini. Lupt împotriva dorinţei de a abandona totul, de a mă abandona pe mine însumi. Oare cum fac toţi pentru a exista? După cât se pare, trec prin ceea ce se cheamă o criză depresivă. Şi cât de cenuşii sunt cerul, şi oamenii,

şi peisajele, cât de feroce e viata! În realitate, revoluţionarii nu ar trebui să se revolte împotriva oamenilor, ci împotriva Creaţiei.

Când voi depăşi criza, dacă o voi depăşi vreodată, va trebui să învăţ din nou să râd. La fel ca unii mistici, ca unii gnostici, cred din ce în ce mai mult că acest univers a fost creat de un demon neîndemânatic. Că nu este decât o farsă sinistră, care-o să treacă. N-o să mai ţină mult.

Cu toate astea, mi s-a întâmplat să fiu orbit de ceea ce mi s-a părut atât de des a fi frumuseţea lumii. Acum doi ani, la tară, unde am stat

două luni după operaţie, lumea mi s-a părut transparentă şi luminoasă. Satana e prinţul acestei lumi. Din când în când, Dumnezeul cel bun ne face semn. Dar de atât de departe! De la un capăt la altul al planetei, oamenii se omoară-ntre ei de la un capăt la altul al planetei. îşi închipuie că au motive. Chiar să fiu singurul care nu a înnebunit? Camaraderiile au ucis

iubirea şi prietenia. Şi, cu cât realitatea asta merge mai departe, cu atât e mai înspăimântătoare. Nu mi-e chiar frică sau doar frică. Sila e cea care mă paralizează.
Asta-i preocupă. Ajung să înţeleg cât de cât exaltarea celor care omoară, deşi nu pricep ei cu adevărat pe ce sau pe cine sunt supărări. Alţii încă mai reusesc să trăiască în colţişorul lor, în infima lor clipă şi sunt aproape fericiţi, rară a şti ce îi aşteaptă.
Dacă am putut trăi, asta s-a întâmplat fiindcă am sperat. Dar ce? Oare ce am putut spera? Propria vitalitate este cea care m-a întreţinut, în curând, Africa va ajunge în mâinile sovieticilor. Deja scrieri clare şi vehemente îmi sunt refuzate de ziare cu care obisnuiam să colaborez regulat. Armata rusă de la graniţa Germaniei e gata să ocupe întreaga Europă, inclusiv Franţa, evident. America e indiferentă, nu se mai află în competiţia pentru *imperium mundi,* care, după cât se pare, va aparţine ruşilor. Unica mea bucurie este certitudinea că, de

câştigat, va câştiga China. Peste puţin timp, peste douăzeci de ani, spun unii experţi, chiar şi în armata rusă vor fi mai multi musulmani decât ruşi. Chiar şi în Rusia va scădea natalitatea. Astfel, totul va fi rezolvat. Adio, bătrână Europă! Pentru moment, ruşii au început să cenzureze serios piesele de teatru şi operele literare care nu le convin, iar asociaţiile autorilor francezi semnează contracte în acest sens cu guvernul sovietic. Am fost la Târgul de Carte de la Nisa şi nu am dat de nicio carte importantă. Literatura e moartă şi ea. Niciun scriitor francez de talent, niciunul italian, din ţările socialiste nici atât. Editions du Seuil, care a publicat operele lui Soljeniţîn, nu a îndrăznit să le prezinte la standul ei, fiindcă standul Republicii Democrate Germane era prea aproape. Nu mai foloseşte la nimic să vorbeşti. Ah, să învăţ să tac!

„Cine are Africa are Europa”, zicea Lenin. Zis şi făcut: o au. Zis şi făcut: ne au. S-a vorbit

>) mult despre imperialismul american, dar nimeni nu îndrăzneşte să spună că ruşii sunt imperialişti. îmi aduc aminte că, acum câţiva ani, Alain B. spunea că Rusia nu iese dincolo de frontierele ei şi că nu doreşte defel să îsi

5 > >

aproprieze alte teritorii. A uitat toată lumea de istorie şi că, de când e regimul ţarist, Rusia e imperialistă. Când naziştii au ocupat unele după altele toate ţările Europei, am trăit aceeaşi angoasă. Până la urmă, şandramaua s-a dărâmat. Şi-o să se dărâme şi de data asta. Poate. Regret nu atât retragerea armatelor şi a tehnicienilor francezi de peste tot din lume, cât retragerea superbei limbi şi culturi franceze. La ce bun s-a mai câştigat în 1945 războiul? Unde va ajunge omenirea peste o sută de ani? Vom vedea. Dar peste două luni? Atunci când va apărea acest text? Unde va ajunge omenirea mâine-dimineaţă? Totul se poate schimba de pe o zi pe alta.

Ne masacrăm din ce în ce mai aprig.

Pentru un colţ de pâine, pentru o bucată de pământ, pentru a spori un imperiu, pentru petrol, pentru fier sau aramă. Până la urmă, adevăratele motive ale războaielor nu sunt şi motivele masacrelor. Masacrul are adevărata şi

)

conţinuta sa raţiune de a fi.

>)

Totuşi, până în prezent am avut o viaţă privilegiată. Cea mai mare parte dintre oameni munceşte din greu. Până şi în ţările socialiste, această muncă proletară este considerată o pedeapsă. Oamenii politici sau intelectualii care se ridică împotriva partidului sunt expediaţi la muncă în uzină. în România, unii dintre protestatari sunt trimişi, cum se spune, „la munca de jos”. X, profesoară în învăţământul superior, vrea să emigreze. E dată afară din funcţie şi i se oferă postul de femeie de serviciu. Dură pedeapsă. Munca manuală este desconsiderată tocmai în tara celor care muncesc cu braţele. Intelectualii şi liderii

))

politici importanţi ai Primăverii de la Praga sunt folosiţi ca magazioneri sau chiar ca muncitori, dacă nu sunt băgaţi în închisori ori în azile psihiatrice. Opozanţii sunt degradaţi social. Ţările socialiste sunt cele mai elitiste dintre ţări. De mult nu mă mai miră acest gen de paradox, care nu a rost nicicând observat de partizanii socialismelor. Nimeni din respectivele ţări nu se plânge de existenţa unui popor de rând. Un călător mi-a povestit că într-una dintre aceste ţări a putut vedea oameni fericiţi. De pildă, un fost om bogat, redus initial la nivelul de mic funcţionar, care tocmai se pensionase. Era sărac, dar fericit. Nu protesta, nu cerea nimic, era fericit că putea, o dată sau de două ori pe săptămână, să meargă într-un local pentru a bea un pahar cu bere. Nu poţi fi fericit decât dacă nu te mai interesează nimic. Fericit sau, cel puţin, liniştit. Oricum, legea biologică te va pedepsi. Ce vor face cu toţii, dacă nu vor fi morţi până atunci, când vor avea şaptezeci de ani?

Pentru a putea suporta insuportabilul, mă agăţ cu disperare de ideea că tot ce mă înconjoară nu este adevărat, că lumea nu este adevărată. *Lu Nouvelle Revue Française*
August 1978

MONOLOGURILE SI REGIA UNOR ANUME VISE

Apare, urlă, se zvârcoleşte, merge, vorbeşte, şuşoteşte, se cafteşte, se înjură, se obişnuieşte, iar se-njură, are dorinţe, se invidiază, se fură, se torturează şi-apoi se şterge, dispare. Unii trag la preafrumoase hanuri. Alţii urlă la poarta hanului şi urcă pentru a-i alunga pe ceilalţi. Deseori, se lasă cu foc şi fum, totul arde. Reconstruiesc. Alţii iau la rândul lor locurile bune, stau pe-acolo pentru vreo două zile şi, după patru zile, tot acolo sunt. Sunt alungaţi, sunt smulşi de-acolo, trebuie tăiate funiile şi legăturile, apoi dispare şi asta.
„Nu suntem pe-aici decât în trecere...”, zic ei, dar, de fapt, nu se mai dau duşi. Cei fără adăpost se-nfig şi ei. Nimeni nu vrea să dispară prin

bună înţelegere, amiabil. Cei foarte bogaţi sunt la fel de cruzi ca săracii, şi tocmai acestora începe să le placă cel mai tare gustul sărăciei lor.
Sunt atâtea seisme, le spun, atâţia vulcani care îşi aruncă pentru noi flăcările, lava arzătoare. Sunt atâtea incendii în păduri şi prin oraşe. Atâtea furtuni şi cicloane. Şi-apoi, există atâtea epidemii mortale. Să le lăsăm să-şi facă treaba. Fiindcă oricum ardem, să nu ardem de nerăbdare.
Să dansăm, mai bine, într-o horă sau, şi mai bine, să ne ţinem cu toţii, iară de număr, cum suntem, de mână sau la braţ, privind către eternitatea nimicului, către paradisul tăcerii. Hai să ne grăbim, în loc să ne agăţăm, să fugim cu pas grăbit!
Vai, cine ne poate garanta că nu suntem decât abia în primul cerc? Cel de-al doilea poate că va fi mai rău.
Este pentru a doua oară în câteva zile când visez că mă însor. Astă-noapte, am visat că sunt îmbrăcat în smoching, dar nicio amintire despre mireasă. Tot ce-mi amintesc este că, pentru a mă

căsători, trebuia să trec un examen de latină şi engleză. Unul dintre examinatori îmi pune întrebări în latină şi în engleză pe care nu le înţeleg deloc. Se preface că mă crede că ştiu şi, până la urmă, îmi dă nota de trecere. Restul nu mi-l mai amintesc. Visul acesta e de acum două zile, două nopţi. Nu ştiu dacă mi-l voi mai aminti. De aproape doi ani, poate chiar de mai mult, dar de doi ani mai frecvent, îmi visez morţii. Pe mama, pe bunica, pe tata. Uneori, pe cea de-a doua soţie a tatălui meu şi pe fraţii ei, mai rar pe sora mea. S-ar zice că mă pregătesc pentru o întâlnire sau pentru un fel de reglare de conturi, dincolo de viaţă. De o jumătate de veac, procesul cu mama, cu tata, cu cea de-a doua soţie a tatei încă mai tine. Războaiele, exilurile, decesele nu ne-au lăsat timp să dezlegăm drama. Poate că aş fi putut obţine câteva lămuriri în 1968, când Nina, cumnata tatei, soţia unuia dintre fraţii celei de-a doua soţii a lui, a venit la Paris. Am avut o scurtă întâlnire, trebuia să ne revedem, dar revoltele

din mai au facut-o să se întoarcă la Bucureşti

J

mai devreme decât fusese prevăzut. Am putut doar să aflu că viaţa conjugală a tatei nu mergea foarte bine cu cea de-a doua soţie. Astfel, tata avea o amantă, o ţigancă, fostă bonă în casa lor. îi cumpărase o casă şi-i stabilise o rentă. S-a aflat totul şi a fost o dramă teribilă, se pare, despre care aş fi vrut să aflu mai multe amănunte. Cu toate astea, cea mai mare parte a averii tatălui meu a moştenit-o a doua lui soţie. Deşi ar fi trebuit să o moştenim sora mea şi cu mine, averea tatălui meu a fost pusă pe numele soţiei lui. A doua soţie a tatălui meu a murit la puţină vreme după el, lăsându-i totul nepoatei ei. Sora mea nu e în stare de nicio iniţiativă. Nici eu nu pot să iau vreuna şi nici să întreprind vreun lucru. Aş fi făcut oare ceva? De altfel, cea mai mare parte a averii, în definitiv chiar toată, a fost confiscată de guvernul comunist. V. însă, nepoata mamei mele

vitrege, a putut păstra un apartament în care locuieşte şi în ziua de azi. Când mama

$> y$

mea vitregă a dat-o afară din casă pe sora mea, iar aceasta a fost nevoită să plece doar cu o boccea, nepoata, V., a venit în locul ei. Mama mea vitregă pretindea că prezenţa surorii mele îi stânjenea relaţia cu tata, soţul ei. De fapt, nu putea s-o sufere. Iar V. dormea în patul cel mare, matrimonial, între tata şi nevasta lui. Ceea ce explică faptul că tata şi-a luat o amantă.

Bărbile bătrânilor acoperă străzile, se-afundă pe ulicioare, iar marchizele se lipesc de ele.

Ba nu. Asta nu are nimic de-a face cu ceea ce văd. Nu mai am felul meu de a folosi cuvintele. Voi mai avea oare buze? Buzele visurilor mele.

Iertati-mi nerăbdarea. Am zis nerăbdare? Am încurcat încuietorile. Cum se numea editorul acela francez, Michel, Claude şi Gaston? Cum oare, Pichard, Clovis şi Gerdrard? Numele

prietenilor mei? Au dispărut. Editorii mei? Ce era un editor, ce-nseamnă c-ar fi fost? Mi s-a spus că totul îţi revine. Ce mi s-a spus? Omul este un animal vorbitor. Eu nu, nu mai şi nu încă. Desfacerea e dificilă, ca a maţului de pe cârnat. încă există reminiscenţe, stiinte, scienţe, pacienţe, pestilenţe, carenţe, parenţe, paranţe, vacanţe, trăncăneli de trăncău şi-un nume de Nătărău. Cavalerii dispreţismului n-au gustat din creta umerilor. Ia să vedem: un efort. Să gândim. Să fi intrat oare la festilul rebuliştilor? Gata, intrarea va fi festivalul carnal, Hannibal al pandişpanului. Nu, nu arahida din stal va juca în culise? Gata, gătatul vede că se gată? Obisnuirea cu uşile de mătase. Aia freacă

pereţii din nelinişte. Uite, în sfârşit, o frază sacră. O plajă sidefată. O praţă tulidă. Tudidă, tudidă. Zic, vreau să zic că tudidă şi

thucididă nu fac decât un cuvânt, nu fac decât o punte, nu fac decât o

friptură. Ah, singurătăţile de la avanscenă! Vorbit-am? M-au îmburic? Mă hotărăsc să mă duc să o văd pe mama, care locuieşte încă în casa aceea din apropierea Porţii Saint-Cloud. Pe strada care seamănă, însă cu totul deformat, cu strada Claude-Terrasse. Nu sunt departe de casă, iar prin cartier încă mai există minunate şi vechi clădiri, cu micile lor grădini. Ca de obicei, ajung destul de greu. Strada pare absolut normală, apoi, dintr-odată, apare o casă în capul străzii, care barează trecerea. Ocolesc, ajung într-o altă stradă şi îmi dau seama că şi aceasta e o fundătură. La un moment dat, mă trezesc într-o altă stradă, care, încă o dată, e tot o fundătură. Atâta doar că, de data aceasta, există o poartă mare, cu două canaturi şi un pasaj care dă firesc în strada Claude-Terrasse. Ajung cu teamă acasă: o s-o mai găsesc pe mama în viată? Usa mi-o deschide bunica din partea mamei. Mă lasă să intru, dar îmi reproşează că am ajuns atât de târziu. Mama, care e la Paris

de optsprezece luni, nu se mai bazează pe mine. „Din ce trăiţi?”, o întreb pe bunica. „Munceşte ea.” în sfârşit, apare şi mama, iar eu par a-i fi destul de indiferent: nu se mai baza pe mine. „Totuşi”, zice bunica, „mama ta e aici, în acelaşi oraş cu tine, aproape în acelaşi cartier, dar nu ai dat pe-aici, te-a aşteptat ea, te-a aşteptat, după care s-a resemnat.” Mă uit la mama, s-a schimbat mult, a slăbit, e ca o scândură. îi explic că nu am putut veni mai devreme, fiindcă a trebuit să îmi închei studiile. Am douăzeci şi nouă de ani, tot nu mi-am luat licenţa şi doar ce am avut un conflict cu tata, care este tare dezamăgit de lipsurile mele. Se înfuriase. Intr- adevăr, trecusem primele examene pentru licenţă şi pe cele finale, dar nu şi pe cele de la mijloc. Asta era lipsa. îmi dau seama că e şi sora mea aici. Mama le întreţine pe bunica şi pe sora mea. Mama îmi spune că, dacă nu mă înţeleg cu tata, pot veni să locuiesc la ea. Cunosc apartamentul, l-am văzut deja (în vis). Există o cameră pentru

mine la primul etaj. Trebuie urcată scara de lemn şi e acolo o
)
încăpere pe care o ştiu foarte bine, foarte lungă şi întunecată. Nu are decât o ferestruică, în fund. Nu e prea confortabilă. Sunt însă fericit că am unde să locuiesc.
Am mustrări de conştiinţă, nu mi-am făcut
>)
datoria. La vârsta mea, la douăzeci şi nouă de
7)
ani, încă să nu-mi fi luat licenţa! Sigur că-mi trecusem anumite examene, dar nu pe cele de la mijloc, cele mai grele. Pentru mine, nu există decât teatrul, nu cred că voi putea ajunge să-mi închei studiile. Nu-mi mai stă mintea la asta. Tata nu-mi mai dă bani, iar mama trebuie să se spetească muncind. N-o să poată face asta toată viaţa, iar eu nu-i pot fi de nici un ajutor. Şi ştiu că nu-i voi putea fi nici de cel mai mic ajutor.

Mă trezesc cu această stare de rău.

încercare de punere în scenă a visului.

Decor. Cameră modestă, încăpere

destul de întunecoasă. Pe peretele din fund se văd două ferestre care dau spre stradă. Siluete trecând. în cameră, sunt două somiere puse direct pe jos, un scaun, o masă, un fotoliu vechi, un balansoar, o femeie foarte bătrână în balansoar, care cârpeşte ciorapi. Prin fundal, se vede trecând personajul. După o clipă, este auzit bătând la uşă. BĂTRÂNA: Cine e?
PERSONAJUL: Eu, Jean, fiul tău.
BĂTRÂNA: Numai pe-ăsta nu-l mai aşteptam. Intră. *(Jean deschide uşa.)* Ţi-a luat ceva timp până te-ai hotărât să vii.
JEAN: Bună ziua, mamă!
BĂTRÂNA: Tare de mult nu ne-am mai văzut. Nu sunt maică-ta, sunt bunică-ta din partea mamei.
JEAN: Mai trăieşte mama?
BĂTRÂNA: Da. E la muncă. De doi ani neam întors la Paris. Maică-ta şi cu mine nu mai speram să te vedem, iar ea a renunţat la tine. JEAN: Tot mai sunt case bune şi vechi, cu grădiniţe, pe la voi prin cartier, am circumstanţe atenuante, am încercat de mai multe

ori s-o fac, coborâsem deja în stradă ca să vin să vă văd, dar, în realitate, strada era o fundătură şi am fost nevoit să fac cale-ntoarsă.

)

Ocoleam, treceam pe alte străzi, care, de fiecare dată, tot fundături erau. Am încercat de cel puţin douăzeci de ori să vin. întotdeauna o casă ori o palisadă îmi bloca trecerea, şi-atunci renunţam, după care o luam de la capăt a doua zi, şi tot aşa se-ntâmpla: fundături, îngrădituri, palisade foarte înalte. De data asta am reuşit să vă găsesc, am trecut printr-o poartă mare, cu două canaturi, după ce am ocolit ceva. Şi uite- aşa am găsit poarta cu două canaturi şi pasajul care dă absolut natural la voi pe stradă, nu ştiu dacă voi mai putea găsi iar trecerea prin poarta aceea, care să mă ducă înapoi acasă. Oare aş putea să dorm aici? Mereu mi-a fost teamă că nu îmi voi mai putea vedea mama în viaţă, acum te recunosc, eşti bunica.

BĂTRÂNA: Mult te-am aşteptat.

JEAN: Da. Din ce trăiţi? V-am adus de-

ale gurii. Uite, sacul e plin ochi. *(Saltă sacul pe care-l ţinea-n spate şi-l lasă jos.)* După cum vezi, am fructe, am legume, am flori.
BĂTRÂNA: Maică-ta a găsit de lucru într-o uzină. Şi eu sunt portăreasă aici, în clădirea asta. După cum vezi, ne-am descurcat şi iară tine.
Intră mama.
JEAN: Mamă, mamă, de ce pari aşa de nepăsătoare când mă vezi?
MAMA: Tu eşti? Nu mă mai bazam pe tine.
BATRANA: Totuşi, mama ta locuieşte în acelaşi oraş cu tine de, în curând, doi ani, aproape în acelaşi cartier, şi n-ai venit pe-aici, deşi te anunţasem printr-o telegramă. MAMA: Am aşteptat, şi-am tot aşteptat, şi- apoi m-am resemnat.
JEAN *(mamei)'.* Cât te-ai schimbat, ce tare-ai slăbit, eşti ca o scândură, dacă n-am venit mai devreme este fiindcă a trebuit să-mi termin studiile. Am douăzeci şi nouă de ani şi tot nu mi-am luat licenţa. Tare-as mai fi vrut să vin la

tine, ca să-ţi arăt dipl orna, dar pe urmă m-am hotărât să vin iară diplomă, însă, după cum ţi- am spus, nu găseam strada.
MAMA: Totuşi, aici ai locuit când erai mic. *Trece o siluetă şi, aproape instantaneu, se aude cineva bătând la usă.*
JEAN: Trebuie să fie tata.
BUNICA: Nu a venit niciodată pe-aici.
MAMA: De când s-a recăsătorit, nu vine să ne vadă. Nici el. îi e frică de nevastă-sa.
Usa se deschide şi intră un bărbat de cincizeci şi
cinci de ani.
TATĂL *(adresându-se celor două femei):* E vina voastră că nu şi-a terminat studiile. Se gândea tot timpul la voi. Numai la voi se gândea.
BUNICA *(adresându-i-se bărbatului):* Tu l-ai împiedicat să vină.
MAMA: Nu suntem noi de vină că încă mai trăim. De-acum, poţi să-ţi păstrezi fiul. BĂRBATUL: E nebun, are nişte lipsuri ciudate, şi-a trecut primele

examene de licenţă şi ultimele. Dar nu şi pe cele de la mijloc, asta-i marea lipsă.
Pe o altă uşă, în dreapta spectatorilor, intră sora care pare
de aceeaşi vârstă cu mama.
MAMA *(zdresându-i-se lui Jean):* E sora ta.
SORA: Mama ne întreţine şi pe mine, şi pe bunica. *(Adresându-i-se tatălui)* Nici tu, nici Jean un ban nu ne-aţi trimis.
TATĂL: Fiindcă sunt foarte dezamăgit de lipsurile lui Jean.
MAMA *(adresându-i-se lui Jean):* Bunică-ta ar fi trebuit să-ţi spună. Poţi locui aici, dacă nu mai poţi trăi la taică-tău, apartamentul îl ştii. JEAN: L-am văzut în vis.
MAMA *(adresându-i-se lui Jean):* E o cameră pentru tine la primul etaj.
SORA: Trebuie să urci pe scara de lemn, e o încăpere pe care o ştii atât de bine, foarte lungă şi întunecoasă, alături de a mea, şi nu e prea confortabilă.
JEAN: Ştiu, nu are decât o lucarnă

mică în fund, dar sunt fericit totuşi că am unde să locuiesc.
BUNICA: Până când îti vei încheia studiile, te vei putea căsători şi vei avea o casă mai bună. TATĂL: De nimic nu e bun, n-o să facă niciodată o carieră minunată, nu va fi niciodată avocat ca mine.
JEAN: E vina mea, e vina mea, ştiu că la vârsta asta, în curând treizeci de ani, ar fi trebuit să- mi fi încheiat studiile, dar nu cred c-am să pot să le termin, nu-mi stă mintea la asta. Numai teatrul mă interesează.
TATĂL: Un ban nu-ti mai dau.
BUNICA *(adresându-i-se lui Jean)'.* Maică-ta va trebui să muncească în continuare, să se spetească, dar n-o va putea face toată viaţa.
JEAN: Iar eu, pentru moment, nu-i pot fi de niciun ajutor.
BUNICA *(adresându-i-se lui Jean):* Niciodată nu vei putea fi nici de cel mai mic ajutor. JEAN: Ce-i de făcut, ce-i de făcut?
Isi frânge mâinile.
BUNICA: Se simte el vinovat, dar asta

nu schimbă cu nimic lucrurile.
SORA: Eşti făcut să trăieşti pe spinarea altora.
TATĂL: Păstraţi -vi-l dacă vreţi.
CORTINA.
La Nouvelle Revue Française
Martie 1979

MYRIAM SI ALŢII

Myriam s-a aruncat pe fereastra de la etajul sase. S-a zdrobit într-o curte interioară mică. Acolo a descoperit-o femeia care face curăţenie. O cunoşteam de douăzeci şi cinci de ani.

) ?

Hans-Rudi a murit în somn din cauza unui stop cardiac. Şi pe el îl cunoşteam de douăzeci şi doi de ani. Ce-au cu toţii de mor unii după alţii? Acum douăzeci de ani, Myriam ne-a fost de mare ajutor. A condus până la moarte Galerie de France. Gratie ei, am cunoscut noua pictură. Ne primea deseori la ea, împreună cu pictorii şi prietenii ei. Nu o mai văzusem de mai multe săptămâni. Nimic nu te facea să-i presimţi acest sfârşit. Avea multe datorii şi necazuri fiscale. Soţul o părăsise şi o sunase cu patruzeci şi opt de ore înainte de sinucidere, anunţând-o că nu va mai pleca din America de Sud, unde se afla şi unde încă se mai află. Pus la curent telefonic cu moartea soţiei, pur şi

simplu răspunsese că nu va veni la înmormântare, rugându-i pe toţi să fie atenţi ca lucrurile lui să nu se piardă. Se pare că Myriam văzuse, intr-un ziar sud-american, o fotografie cu el, la braţ cu „soţia lui”. Acum ceva vreme, Hans-Rudi mi-a mărturisit că îsi făcuse bilanţul vieţii, iar acel bilanţ era negativ. Acum vreo zece ani, îşi propusese să ia totul de la capăt. O părăsise pe fermecătoarea Sylvie, soţia lui, pentru a trăi cu o altă femeie, mult mai puţin delicată. La începutul noii relaţii, încetase să mai bea, apoi, după un timp, se apucase din nou. Ca agent literar nu reuşise. Cu vreo cincisprezece zile înainte de a muri, îi spusese secretarei că-l durea inima. Era bolnav psihosomatic. A murit de tristeţe. Edda, cu care până la urmă se căsătorise, îşi deschisese un restaurant. Acolo, Hans-Rudi îşi petrecea cea mai mare parte a timpului, întrucât agenţia aproape că o abandonase. Chiar înainte să moară, plecase din restaurant ca să se culce. Când s-a întors din restaurant în

apartamentul ce se afla chiar deasupra localului, nevasta îl găsise mort în pat. A murit nemulţumit de propria viaţă. Din punct de vedere social, eu ar trebui să fiu mulţumit de a mea. Dar ce înseamnă a-ti rata
> î
viata sau a reuşi, a fi făcut o carieră sau a nu o fi făcut nicidecum? în realitate, un singur lucru e insuportabil: acela de a trăi fără har. Numai harul ne poate susţine în îngrozitorul nostru purgatoriu. Dimineaţa încă mai merge, deşi lucrez foarte greu de câteva luni. După-amiaza este insuportabilă, sunt împărţit între agitaţie şi plictis. Dacă ele nu ar fi aici, ce s-ar alege de mine? Fumez ţigară de la ţigară.
Abia ce am tras un fum sau două, că-mi şi doresc să aprind o alta. Ca şi cum mi-aş dori ca fumul să umple acest vid interior.
Am evitat cele mai groaznice catastrofe care nu i-au ocolit pe cei din generaţia mea. Războiul nu l-am făcut, mulţumită combinării incredibile a

unor circumstanţe. Nu am ajuns în lagăr, nu am murit în închisoare, pentru moment, nu sunt măcinat de vreo maladie gravă. Totuşi, viaţa mi se pare de nesuportat. Totuşi, mă tem de moarte. Cred, cum am mai spus-o, că această condiţie existenţială este inadmisibilă.
I-am visat întotdeauna pe mama, pe tata, pe bunica. Noaptea trecută, am visat că doream să mă duc în vizită la mama, care era la Paris de luni, de ani buni, şi care locuia dintotdeauna
>) pe strada Claude-Terrasse, în apropiere de Poarta Saint-Cloud. Am plecat de acasă de la tata, pentru a mă duce să o văd. Mereu se întâmplau aceleaşi lucruri în visul meu: nici vorbă de autobuze, de taxiuri, de trăsuri. De data aceasta, am reuşit totuşi să ajung până la ea. îmi văd bunica, iar aceasta seamănă cu o Tsilla Chelton extrem de bătrână, cu obrajii scofâlciţi, aproape cadaverică. Bunica ori Tsilla Chelton îmi spune: „Mama ta e aici, dar în ce stare! Pare moartă, dar e tot vie.” O văd pe mama, într-adevăr, un schelet într-un sasiu.

Un mic schelet cu oasele frânte. Figura s-ar zice că mai are ceva carne. îi spun: „Mămico, dacă mă auzi, fa-mi un semn.” Şi văd scheletul întorcându-se spre mine. Deci, încă trăieşte. Soseşte un medic care-mi spune: „Vom tăia curentul, e inutil să mai prelungim starea asta.” îi răspund doctorului: „N-o faceţi, nu tăiaţi curentul, vedeţi bine că este conştientă încă, mi-a răspuns...” Restul nu mi-l mai amintesc, dar se pare că doream să mă întorc la tata, ca să-mi dea nişte bani pentru a plăti „curentul”, în sfârşit, cerul e albastru după acest iulie ploios, însă în inima mea e cenuşiu. Un deşert cenuşiu. Nu mai fac noi achiziţii. Nu mai am răbdare să citesc, nici să visez, nici să meditez. Plăcerea de a scrie, de a crea universuri cu personaje a dispărut pentru moment. E
singurul lucru care mă mai ţine în viaţă. Nici vorbă de cheful unor noi activităţi. Aceasta este
>
depresia, langoarea. Ce peisaj din această lume m-ar putea uimi, surprinde? Nu mai sunt interesat de

nimic, cu excepţia hranei pământeşti. Am o natură păgână. Nu cumva, din pesimism, nu sunt decât un hedonist? Ce inhibiţie! Nu ştiu ce impuls mi-ar trebui pentru a mă repune în mişcare. Plictiseala. Prea obişnuit cu lucruri tari: războaie, răzmerite, cataclisme, seisme. Când nu se întâmplă asta, mă plictisesc. Am pierdut gustul lucrurilor simple, subtile ori delicate.
Sunt cuprins de nerăbdare imediat ce ajung în faţa paginii albe, de dorinţa de a o lua la fugă, de precipitare, de agitaţie. Nenorocirea nu înseamnă a nu putea rămâne în cameră, nenorocirea înseamnă a nu putea rămâne aşezat.
Şi, neîncetat, acest impuls al unei fericiri interioare, care vrea să se avânte şi care cade. De ce nu pot da la o parte dorinţa şi aşteptarea? De ce nu pot da la o parte anxietatea, care este frica de ceea ce s-ar putea întâmpla? De ce nici vorbă de bucurie liniştită, lipsită de vreun plan? Iată planul care mă- mpiedică să trăiesc. în fond, totul e frică de moarte. Frica de moarte e o

sminteală, întrucât moartea, la fel ca eternitatea, sunt în afara timpului. Când m-am operat, operaţia a ţinut un pic mai mult de un ceas. Trezindu-mă, aveam impresia că nu durase decât câteva clipe, înainte de a fi fost adormit, mi se părea că va fi ca o ameţeală, o cădere în abis. Nu a fost deloc aşa. A fost doar o pauză din viaţă. Că durează o oră, că durează luni sau ani, e acelaşi lucru, fiindcă timpul nu mai există.
Se iscă un soi de plăcere anticipată când îmi zic că voi fuma o ţigară. Şi-apoi, din nou angoasa. Ce voi face atunci când ţigara se va fi stins? Când încep lectura unei cărţi sau a unui eseu, aceeaşi nerăbdare de a ajunge la final. Ce voi face apoi? Alerg citind, în loc ca fiecare cuvânt să fie o odihnă. Obosit de alergat. Obosit de a fi înăuntrul proiectului.
Ea tine tot în micile ei mâini. Retine tot. Fără ea, totul s-ar mişca în derivă. E centrul a tot. Ataşează, construieşte, leagă, ne ţine pe toţi şi totul pe buza prăpastiei. Este şi adăpostul, refugiul.

Mă întreb cum de poate avea această putere. Nimic nu-i scapă. Simt că uneori e obosită. Efortul ei e imens. E cuprinsă de oboseală, îşi revine, nu se lasă niciodată.
Până şi masa mă agită. Abia aştept să fi mâncat. Mereu precipitarea. După-amiezile sunt lungi şi ele, şi agitate. Aşteptarea a nu ştiu ce. Seara soseşte în sfârşit, îmi este permis să mă întind, să mă bag în pat, să adorm. Singura pauză de la agitaţie.
Nu mai ştiu cine se întreba cum, în aceeaşi epocă, poate exista amestecul acesta de iraţional (răscoale, mulţimi dezlănţuite, pasiuni revoluţionare) şi de raţionalitate extremă. Ştiinţa. Cucerirea spaţiului, printre zeci de mii de alte lucruri, ar trebui să le deschidă oamenilor ochii asupra posibilităţilor şi imensei lor puteri, imensei puteri a inteligenţei. Cum de pot coexista în aceeaşi epocă savanţi atât de mari şi un Amin Dada, cum pot coexista Raymond Aron şi Bokassa, cum au putut coexista Einstein, Stalin şi Hitler? Cum, în vremea noastră, au

putut fi revelate atâtea adevăruri obiective, odată cu cei şaizeci de ani de pasiuni şi minciuni care au permis ascunderea realităţilor sovietice? Cum de pasiunea politică nu a putut fi pulverizată prin spiritul ştiinţific? Cum de un savant poate fi, de altfel, chiar el un pasionat al puterii, un pasionat al politicii, un om care acceptă orbirea? Da, cum de poţi fi, în acelaşi timp, clarvăzător şi orb? Totuşi, ştim bine, şi cred că şi politicienii o ştiu, că socialismul nu poate rezolva problemele economice ale omenirii, continuând să se prefacă a crede în programul său politic. Cum de poţi fi victimă conştientă a pasiunii puterii, a mizerabilei pasiuni a puterii? Individualismul este o cucerire a Occidentului prin comparaţie cu societăţile colectiviste mesopotamiene, egiptene, africane. Ceea ce se întâmplă în ţările din Est, în Vietnam şi în Cambodgia înseamnă o întoarcere pasională şi instinctuală, iraţională la forme ancestrale de organizare. Utopicii urăsc fericirea, pe

care o consideră un fel de viciu. Nu raţionalitatea, ci afectivitatea îi conduce. O afectivitate tulbure. Prin urmare, nu suntem stăpânii propriei afectivităţi. Literatura şi arta, dar, mai ales,

literatura, sunt domeniul afectivităţii. înţeleg dispreţul pe care Platon şi alţi filosofi îl au pentru poeţi. Evident, literatura e un debuşeu al afectivităţii mai puţin grav decât politica. Prin comparaţie cu biologii, fizicienii sau matematicienii, literatorii sunt, poate, cu toţii un fel de imbecili. Cam ca sportivii.

Ştiu însă bine că afectivitatea este inseparabilă de om, că intră în constituţia lui spirituală şi că, fără dorinţa pasionată de a cunoaşte, nu ar exista nici stiintă, nici cunoaştere.

(Inedit)

DOCTORUL I. V. SOSESTEÎN FRANŢA

Doctorul I. V. şi familia lui au sosit în Franţa din România. Lupta a fost îndelungată şi grea. I. V. este unul dintre psihiatrii cei mai renumiţi din tara lui. Poate cel mai renumit. Iscălise împreună cu Paul Goma şi cu alte şaptezeci de alte persoane o scrisoare către şeful Guvernului român, Ceauşescu, pentru a cere aplicarea, în tara lor, a acordurilor internaţionale semnate recent la Helsinki, pentru respectarea drepturilor omului şi pentru libera circulaţie a ideilor şi a persoanelor. îşi dorea de multă vreme să emigreze, însă nu i se acorda viza. Ca urmare a semnării cererii adresate şefului guvernului, a fost pus sub supraveghere, interogat timp de două săptămâni la miliţie, dat afară din serviciul de la spitalul de psihiatrie, dar pus totuşi la dispoziţia unei uzine, ca medic. A fost acuzat, făcut tâlhar, ameninţat cu un proces pentru înaltă

trădare, însă torturat nu a fost. Ca urmare a articolelor apărute în presa internaţională şi a intervenţiei Colegiului Medicilor Psihiatri Francezi, autorităţile române au renunţat la proces şi,
până la urmă, l-au lăsat să plece. Dacă s-a dovedit vinovat de „înaltă trădare”, cum de a putut fi lăsat în libertate un asemenea trădător? A vrut să-i ducă nişte alimente prietenului său, romancierul Paul Goma, publicat la Gallimard, nu însă şi în tara lui, căruia îi era interzis să iasă din casă. A fost împiedicat. Nişte zbiri care se găseau în faţa uşii romancierului l-au făcut hoţ, bandit. La ieşirea din scoală, fiul lui a fost pălmuit de un miliţian. În timpul lungilor interogatorii însă, i se spunea ,,domnule doctor”. I s-a cerut să scrie o scrisoare în care să adreseze scuze şefului statului, un adevărat Amin Dada al Balcanilor. A refuzat să scrie scrisoarea. Până la urmă, excedat, a acceptat totuşi să semneze o declaraţie în care spunea „că nu avusese intenţia de a-l calomnia pe

şeful statului”. Ceea ce îl mirase cel mai tare pe anchetator, un colonel de la Securitate, era faptul că semnase laolaltă cu nişte derbedei. Chiar asa, La întrebat miliţianul, cum de dumneavoastră, un doctor cunoscut, un „savant”, v-aţi pus semnătura alături de cea a unor oameni de nimic? Intr-adevăr, printre cosemnatari se aflau meşteşugari necunoscuţi, şomeri, muncitori necalificati. Cert e că toti ceilalţi semnatari fuseseră chemaţi la miliţie, bătuţi, torturaţi şi obligaţi să iscălească scrisori în care declarau că se desolidarizează de Paul Goma şi că îşi retrag semnăturile. Menajamentele relative cu care a rost tratat I. V. se datorau faptului că acesta, fiu al unui mare om de cultură al tării sale, fost ambasador al regimului, facea parte din clasa sus-pusă. Fiindcă, în această tară asa-zis socialistă, ierarhia claselor este foarte serioasă. Să ne imaginăm că, în Franţa, lui Jean-Paul Sartre i sar reproşa că a semnat un manifest împreună cu nişte muncitori şi alţi

„golani”! Da, încă o dată ne uluieşte să constatăm în ce măsură

y

Occidentul s-a putut înşela, până nu cu mulţi ani mai-nainte. în România, de fapt, a existat întotdeauna o semidictatură, o dictatură burgheză, numai că dictatura aşa-zis socialistă este de o mie de ori mai dură.

Paul Goma nu a avut norocul lui V. Deşi

y

romancier, nu aparţinea clasei sus-puse. După semnarea manifestului pentru libertate, a fost dus la miliţie, bătut, torturat, i s-a smuls barba. A fost zdrobit. A semnat scrisoarea de scuze adresată şefului statului. Nici pe vremea regelui nu şi-ar fi putut închipui cineva un Thierry le Luronl9. în ţările fasciste, până şi umorul este imposibil. Paul Goma lucrează acum, de dimineaţa până seara, la o bibliotecă publică, într-o încăpere ticsită de microfoane. E neutralizat, nu mai e nici revoltat, nici deprimat, nu mai acţionează, e resemnat, e un mort

viu. Rezistenta românească e aneantizată *y*
pentru mai mulţi ani. Acest lucru se datorează în mare parte apatiei, inconştienţei, laşităţii ţărilor libere din Occident.
y

— Thierry le Luron (1952-1986) – umorist francez (n. tr.). (Inedit)

FRICA DE UTOPIE

Mă tem de împlinirea generalizată a utopiei. Trebuie să dezvolt această idee. Mi-e frică de o transformare a omului, de o mutaţie a omenirii. Ideea egalitară este una dintre expresiile acestui pericol. Generalitatea nu este universalul. Ar fi convenabil dacă s-ar rămâne la psiho-sociologie. De temut ar fi socio- biologia. Poate că suntem împinşi, inconştient, către realizarea unor fiinţe omeneşti ajunse şi biologic, nu doar socialmente, funcţionari sociali. Ar trebui să avem ca scop nu egalitatea, ci diferenţierea, particularitatea. Poate că evoluţia se realizează, în pofida noastră, în direcţia perfecţionării instinctului şi nu a inteligenţei. Inteligenţa ezită, tatonează, alege. Instinctul nu alege. Poate că albinele şi furnicile au fost cândva inteligente, până când comportamentul lor s-a oprit şi a încremenit. Nu mai există eroare în lumea albinelor şi în a furnicilor. Dacă

evoluţia merge în sensul egalităţii, eu sunt reacţionar. O carte recentă a profesorului Hamburger pare să demonstreze că scopul evoluţiei ar fi diferenţierea. Mie această teză mi se pare reconfortantă. Scopul evoluţiei ar fi, aşadar, realizarea unor

structuri) >

individuale infinite ca număr. Justificarea ştiinţifică a individualismului ne-ar putea ajuta să ne apărăm împotriva concepţiilor sociologice colectiviste şi totalitare. De fapt, tendinţa generalizării şi tendinţa particularizării ar fi ambele posibile, de putere egală, şi poate că încă mai avem libertatea de a ne îndrepta către unul sau către celălalt scop. Poate că asta nu depinde decât de noi. Tentaţia egalitară este foarte veche, o regăsim chiar în *Republica* lui Platon, care admite totuşi în acelaşi timp diferenţierea în cadrul elitelor. Ar fi bine ca noi filosofii antisocialiste să se opună curentului egalitar utopic care ne vine, amplificându-se, din

secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. De fapt, ambele tendinţe ar trebui să se echilibreze. Utopiile egalitare îndreptate, la început, către desfiinţarea diferenţei dintre ce este al tău şi ce este al meu, au devenit, până la urmă, împotrivirea faţă de diferenţa dintre ce eşti tu şi ce sunt eu. S-a dovedit deci, finalmente, că nu diferenţa dintre cele avute o urau utopiile, ci diferenţa dintre fiinţe. Utopiile nu urau clerul, ci pe Dumnezeu. Utopiile sunt demoniace. Un dictator se adresează colectivităţii, Dumnezeu se adresează fiecăruia dintre noi. Are drept interlocutor nu toţi indivizii odată, ci fiecare individ în parte. Poetul Robert Desnos, la întoarcerea din Rusia, se plângea că angoasa morţii nu reuşise să fie distrusă de comunism. Eu nu mă plâng din această cauză, mă bucur, căci, desfiinţând angoasa, se desfiinţează şi speranţa. Şi psihologia. Ceea ce caracterizează un suflet, un suflet individual, este faptul de a fi împărţit

între angoasă şi speranţă. Pe asta e bazat întregul comportament al omului. Acest lucru diferenţiază omul de toate celelalte creaturi. A schimba omul înseamnă a-l desfiinţa ca fiinţă în acelaşi timp temătoare şi plină de speranţă. Utopiile au ţinut să schimbe omul, însă nu au reuşit nici măcar în China. Poate că nu vor reuşi niciodată. Poate. În realitate, se vrea

> [7] denaturalizarea, despiritualizarea omului. Am greşi dacă am crede că omul nou, nădăjduit de socialism, e acelaşi om nou dorit de utopici. Omul nou al socialismului nu este un om uniformizat, ci un om sanctificat. Duşman al creştinismului, Nietzsche poate că nu a înţeles prea bine că omul sanctificat nu e departe de supraomul lui. Omul utopic ar ucide angoasa şi speranţa. Omul sanctificat trece mai departe de angoasă, în speranţă. *(Inedit)*

EVENIMENTE INEXPLICABILE ARE MI S-AU ÎNTÂMPLAT

Mai întâi, naşterea mea. Apoi, existenţa, adică faptul de a fi aici sau, pe scurt, de a fi. Existenta universală. Lumea care mă

> nconjoară. Misterul morţii. în definitiv, totul e mister: astfel, viata de zi cu zi, tot ce ni se întâmplă. Existenţa celorlalţi. Ceilalţi: faptul că eu nu sunt ei sau că ei nu sunt eu. Suferinţa,

bucuria, binele şi răul. E surprinzător faptul de a te obişnui cu existenta în asemenea măsură, încât să ţi se pară absolut normală. E surprinzător faptul de a găsi în acest haos puncte de reper: să poţi să te deplasezi dintr-un loc într-altul; să poţi face previziuni pe termen mai lung ori mai scurt. Să vorbeşti, să gândeşti. Să fii mai mult sau mai puţin înţeles de ceilalţi. Să-i înţelegi mai mult sau mai puţin pe ceilalţi. Nu am crezut niciodată în imposibilitatea comunicării cu ceilalţi. Incomunicabilitatea ar

, putea părea mai logică, dacă îmi este permis să întrebuinţez acest cuvânt. Toată lumea înţelege pe toată lumea, dacă se vrea cu adevărat, făcând un mic efort, dând lămuriri, vorbind. Uimitor este tocmai că ne putem înţelege. S-a considerat că una dintre temele principale ale scrierilor mele era cea a incomunicabilităţii. E
> o greşeală. Nu am căutat să ilustrez ideea imposibilităţii de a comunica. în acest domeniu este vorba, uneori, despre neînţelegeri minore între oameni, care se pot rezolva. Cu toate astea, trăim într-o ignoranţă fundamentală între pereţii existenţei. într-o ignoranţă majoră, fundamentală, esenţială. în neînţelegere absolută. în interiorul acesteia, înţelegerea relativă este absolut posibilă. E surprinzător faptul că, ştiind că nu vom şti niciodată nimic, cea mai mare parte dintre oameni nu este surprinsă. Sunt răbdători, acceptă, nici măcar nu aşteaptă, nu aşteaptă nimic sau atât

de puţin. „De ce”-ul şi „Cum”- ul, Originea şi Ţelul nu-i tulburǎ. Nici „ce mai e şi cu toate astea: , „ce mai e: , „ce: . Problemele lui „de ce” şi ale lui „cum” în cadrul istoriei umane sunt întrebări la care se pot aduce răspunsuri corecte ori nu. De exemplu, de ce războaiele, de ce revoluţiile, cum vin bolile, ce putem face pentru a îngriji, a vindeca, a agrava? De ce ploaia, de ce furtunile, de ce secetele? Oamenii ştiu cum să procedeze, ce le trebuie pentru a obţine recolte, pentru a face să crească plantele. Ştiu cum să facă şi de ce să facă mijloace de transport, construcţii. Şi multe, multe alte lucruri. Bineînţeles, toate astea nu ne pot ajuta să trecem dincolo de zidurile Ignoranţei fundamentale. înţelegerea lucrurilor mici, a lucrurilor din interior, a explicaţiei lor ţine loc de o explicaţie a inexplicabilului.
Ceea ce precedă nu are nicio legătură cu ceea ce urmează.
Atunci când se va ajunge, şi deja se ajunge la a explica evenimentele care urmează, tot nu vom avea vreuna

dintre cheile Enigmelor absolute.
Erau, unul lângă altul, doi copaci mari într-un parc pe unde mă plimbam, chiulind de la orele de liceu, alături de prietenul meu, V. Dintr- odată, zgomot de cădere amortizată de frunzele şi de crengile care-mi mângâiau spatele. Un copac căzuse la un pas, la o secundă în urma mea.
Câţiva ani mai târziu, mă plimbam prin acelaşi loc cu viitoarea mea soţie, când, brusc, a căzut cel de-al doilea copac, la picioarele noastre, însă, de data aceasta, în faţă. La nici măcar o secundă...
Mă aflam, împreună cu soţia mea, într-un orăşel românesc de provincie. Ajunseserăm în Ajun, seara târziu. Luaserăm o cameră la unicul hotel al oraşului. Cu greu fuseserăm primiţi. În sfârsit, am fost conduşi în camera aceea. Pentru
>>
a ajunge până acolo, a trebuit să trecem printrun soi de hol sau de salon plin cu liceeni, cu tineri ofiţeri şi cu prostituate care se uitau cu uimire

la noi. A doua zi dimineaţă, după ce am dormit pe jumătate îmbrăcaţi din cauza aşternuturilor murdare, acoperite cu tot felul de pete suspecte, mă duc spre fereastră, o deschid. Era acolo un balcon vechi, din lemn, spre care păşesc. Mă uit în jos, în dreapta şi în stânga, la strada principală a oraşului, plină de praf, căci nu era pavată, şi mărginită de case urâte şi joase. în depărtare, strada se pierdea în câmp, după ce traversase oraşul. Totuşi, în oraşul acela era un liceu. Chiar două. Un liceu de fete şi un liceu de băieţi. Soţia mea venise

>>)

pentru a ocupa catedra de filosofic şi de drept a liceului de fete. Era imposibil de acceptat, mă gândeam. Dau să mă întorc în cameră. Fac un pas. Abia când ridic celălalt picior, balconul se prăbuşeşte cu un zgomot infernal. Din fericire, nu trecea nimeni pe trotuar.

Accidentul nici nu m-a înspăimântat, nici nu m-a mirat. Ceea ce gândeam, şi i-am şi spus soţiei mele, era că ar fi

fost imposibil să accepte postul acela. Era şi ea hotărâtă să îşi dea demisia. La Bucureşti. Nu aveam paisprezece ani. Sosisem de la Paris de două sau de trei luni. După masa de prânz, mama, sora mea şi cu mine ne instalaserăm în mica încăpere care servea drept salon, în jurul mesei rotunde, destul de joase. Pe faţa de masă brodată, era aşezat un vas mare, în stil „chinezesc”, cu imagini pictate ce reprezentau, evident, chinezi şi chinezoaice în costume tradiţionale. Brusc, fără a-l fi atins cineva, vasul se sparge în mii de cioburi mici. Mama se ridică, duce mâna la gură şi ţipă: „A murit mămica!” Bunica se afla la Paris. „Nu are nicio legătură”, zic. Mama s-a liniştit. Nu eram foarte miraţi că vasul se spărsese în atât de multe şi de mici bucăţi. Totuşi, chiar dacă vasul ar fi fost crăpat, nu s-ar fi spart în felul acela. Nimeni nu-l împinsese. Nu fusese nicio zdruncinătură, niciun cutremur. Şi chiar de-ar fi fost un cutremur!

Am adunat miile de ciobulete fără a

căuta să ne explicăm fenomenul. Spre seară, am primit o telegramă de la Paris: într-adevăr, bunica murise chiar în clipa în care se spărsese vasul.
În 1936, pe la început de octombrie. La Bucureşti. Eram căsătorit de puţin timp şi am visat că mama era cuprinsă de flăcări. Mă privea, săraca de ea, cu ochi înspăimântaţi. Mă ruga s-o salvez. Am încercat s-o fac în mai multe rânduri. Nu reuşeam să o iau în braţe, să o ating din cauza focului. Mi-era ciudă pe mine. Mă simţeam infinit de vinovat. Nu era nimic de făcut. Şi ochii ei înfricoşaţi, părul zburlit, amestecându-se cu flăcările! A doua zi dimineaţă, o întâlnesc la o expoziţie de pictură, unde venise împreună cu sora mea. Se apropie de mine, plângându-se că îi e prea cald. Intr- adevăr, chipul i se înroşise. l-l ating. Ardea. I-am răspuns, uşor enervat, că nu era nimic, nu avea de ce să îşi facă griji. Eu şi soţia mea o lăsăm acolo şi ne întoarcem acasă. S-au întors
)
la ele acasă şi mama împreună cu sora

mea. După prânz, sora mea vine să ne anunţe (nu aveam telefon) că mama se simţea rău. Ne-am dus într-un suflet la ea. Mama se plângea că nu-şi putea mişca un braţ. „Asta fiindcă sunt atât de obosită”, mi-a zis. Sora mea a spus că, întrucât mama nu îşi putea mişca braţul, chiar ea, sora mea, i-a dat să mănânce felul preferat, pe care îl pregătise pentru ziua respectivă. Apoi, în faţa noastră, chipul i s-a crispat. Am întins-o pe pat şi partea dreaptă îi era paralizată, cu tot cu picior. Prietenul surorii mele, doctorul S., care fusese chemat, ne-a spus că mama avea hemiplegie. A plecat rapid, iară a încerca să facă ceva. Am alergat în căutarea unui medic, greu de găsit, căci era duminică. Cât am lipsit, se pare că a întrebat unde eram. I s-a răspuns că urma să vin repede, că plecasem să caut un medic. Până Ia urmă, am găsit unul. I s-a luat sânge. Inutil: intrase în comă şi a murit în timpul nopţii. îmi reproşez mereu că nu m-am gândit să-l chem pe doctorul Lieblich, un prieten devotat. Sigur ar fi

putut fi salvată. Mi-am reamintit visul doar când a murit.
Ştiu. Visele premonitorii, care ţin de clarviziune, sunt cunoscute dintotdeauna de către psihologi. Nu se poate crede în ele în Occident, fiindcă, pentru noi, evenimentele se petrec în timp. Avem o gândire cauzală. Există un înainte şi un după, acesta din urmă fiind efectul celuilalt. înainte, după, cauzalitate, timp. Orientalii nu sunt înţeleşi de occidentali, fiindcă orientalii văd lucrurile într-un ansamblu de corelaţii, de semnificaţii. Evident, este o altă modalitate de a explica lumea, oricare adevăr nefiind decât explicaţia pe care o putem oferi unui lucru şi tuturor lucrurilor. Explicaţie subiectivă, valabilă în interiorul unui sistem, unui complex cultural. Pentru a admite aceste fenomene, de neînţeles pentru mentalitatea noastră, pentru logica noastră, ar trebui, aşadar, substituite gândirii noastre istorice, cauzale, o gândire şi o imaginaţie spaţiale, o figurare spaţială, nontemporală. Dacă

am putea să nu istoricizăm, am avea o altă imagine a lumii, fiecare figură existând în spaţiu: o explicaţie noncauzală a lumii. Sunt singur cu P. B. în atelierul lui. Nici televizor, nici radio în încăpere. Dintr-odată, auzim câteva fraze muzicale, sunetele unui instrument cu coarde. Reperăm rapid locul din care vin, dintr-un colţ din spatele canapelei. Zgomotul sau muzica încetează: „Radio era şi, fără îndoială, nişte unde rătăcite au ajuns până aici.” „Da”, zic, „trebuie să fi fost o perturbare în transmiterea undelor, iar colţul de lângă canapea a servit drept receptor accidental.” După care am coborât cele opt etaje, ca să ne ducem la restaurantul unde ne aştepta soţia lui. Nu voi vorbi despre anumite întâmplări absolut banale, care li s-au întâmplat tuturor: să ridici receptorul telefonului pentru a suna pe cineva; numărul apelat e ocupat. închizi şi suni din nou. Persoana de la celălalt capăt al firului este exact aceea care încerca să te apeleze adineauri. Se mai întâmplă şi ca, la o persoană

anume, să se gândească mai multe altele timp de un sfert de ceas, un ceas, până în momentul în care acea persoană te sună sau vine, ca din întâmplare, pe la tine. Acesta aproape că este un joc de societate.
Foarte adesea se întâmplă ca, atunci când eşti împreună cu cineva din intimitate, să îi adresezi mental o întrebare la care să-ti

>

răspundă cu voce tare.
La Bucureşti, era un restaurant cu orchestră. Mă aflam acolo cu doi prieteni: I., care avea anumite puteri mentale, celălalt, Z., care era un personaj foarte sensibil. I. mă întreabă care este muzica pe care vreau să o ascult, pentru a comanda orchestrei să o cânte. I. îmi spune să mă gândesc la asta. îmi zice: „îţi va răspunde Z.” z. se gândeşte, se concentrează. îmi spune care este partitura pe care vreau s-o ascult. Şi asta se şi apucă de cântat orchestra câteva clipe mai târziu. în acea seară, repetăm de trei ori experienţa cu succes.

A mai fost şi acest vis, cu urmările lui, pe care deja le-am povestit. Iată-l! Acum mai mulţi ani, îmi petreceam vacanţa în Anglia, împreună cu soţia şi cu fiica mea. Locuiam circa o lună la o prietenă englezoaică, D. Aceasta avea o casă frumoasă, o parte din secolul al XVIIlea, o altă parte modernă. Casa era situată în mijlocul unei grădini mari. Evident, o grădină cu magnifice peluze englezeşti. Prietena noastră rezerva, pentru invitaţii ei, o întreagă aripă a clădirii. Personal, locuia la celălalt capăt, împreună cu cei doi copii ai ei. Lângă camera cu două paturi, care ne fusese oferită, se afla camera fetei mele, mai mică, separată de a noastră printr-un perete. La o săptămână după sosire, am avut un vis înfricoşător. Eram undeva, într-un loc neprecizat, înconjurat de un întreg cerc de medici în halate albe. Unul dintre ei îmi spune: „Domnule, trebuie să vă operăm pe creier.” „Nu e o plăcere, dar, dacă trebuie, faceti-o.” Dintr-odată, medicii au dispărut. Unul singur s-a întors pentru a-mi spune că

el şi colegii lui discutaseră mult şi că, până la urmă, ajunseseră la concluzia că se înşelaseră cu totii, că nu aveam nimic şi că mă puteam întoarce acasă. Lucrul mi s-a părut suspect şi i-am rugat pe medici să îmi spună adevărul: „Am o tumoră canceroasă la creier, neoperabilă, incurabilă, acesta este motivul pentru care vreţi să plec. Chirurgul nu mai
poate face nimic pentru mine. Vă conjur, spuneţi-mi adevărul.” „Pentru că ţineţi neapărat să cunoaşteţi adevărul”, îmi spune medicul, „aşa e, aveţi cancer la creier şi nu mai putem face nimic.”
Pe această replică m-am trezit, cuprins de angoasă. Era în zori. O lumină palidă venea prin ferestre. îmi aduc aminte de un prieten care a murit de mult, din cauza unei tumori la creier. Printre simptomele maladiei, era şi pierderea simţului direcţiei. Dacă voia să o ia la dreapta, se trezea mergând spre stânga. Dacă voia să se îndrepte spre uşă, se trezea în apropierea ferestrei. Prin urmare, m-am sculat din

pat transpirat tot. Pentru a mă linişti, am tinut să văd dacă mai aveam simţul direcţiei. Mi-am propus, aşadar, să mă duc spre fereastră şi am reuşit. Mi-am zis: Acum, hai spre uşă! Am ajuns fără probleme. M-am simţit uşurat, însă doar pe jumătate, întrucât, sub imperiul groazei, continuam să umblu prin încăpere pentru a ajunge la anumite obiective pe care singur le stabileam, unele după altele: noptiera, cealaltă fereastră, şifonierul, celălalt perete, apoi iarăşi primul perete şi aşa mai departe. Soţia, trezită de vânzoleala mea, a deschis un ochi şi, uluită, m-a întrebat dacă nu cumva înnebunisem. I-am răspuns că nu credeam şi i- am oferit explicaţia călătoriei mele în jurul camerei. Mi-a răspuns că era ridicol să iau în serios un coşmar. Urmându-i sfatul, m-am

) 7

băgat la loc în pat, dar nu am mai putut să adorm. Pe la nouă, ne-am dus să luăm micul- dejun în sufragerie, la celălalt capăt al imobilului. Stăpâna casei şi fiica mea erau deja acolo.

Aceasta din urmă mi-a spus: „Te-am auzit prin perete cum sforăiai. Foarte tare sforăi.” „Nu puteam să sforăi, în primul rând, fiindcă eu nu sforăi şi, în al doilea, fiindcă deja mă trezisem.” „Ba da, sforăiai, şi încă foarte tare, un sforăit caraghios.” Am dat să protestez, când D., prietena noastră, i-a spus fetei mele: „Da, micuţo, desigur, tatăl tău sforăia.” Am amuţit, cam mirat. Imediat ce fiica mea a plecat, D. mi s-a adresat: „Scuzaţi-mă, nu dumneavoastră sforăiati, ci bunicul meu. Nu

era sforăit, ci un soi de horcăit de agonie. Bunicul a murit acum şapte ani, pe 8 august. Astăzi e comemorarea mortii lui. La fiecare comemorare, dimineaţa, la ora la care a murit, se aude acest horcăit. Fiţi liniştit, altceva nu face.” „Ştiu din ce cauză v-a murit bunicul”, i- am spus. „Din cauza unei tumori la creier, a fost trimis la spital pentru a fi operat, apoi medicii au renunţat, fiindcă, asa cum unul dintre doctori i-a comunicat, la

cererea lui, tumora era inoperabilă. Şi aşa a murit acasă.” „Exact. Cum de ştiţi?” a întrebat D. „Fiindcă am visat toate astea azi-noapte , am răspuns. De la acel eveniment, horcăitul nu s-a mai auzit. De parcă l-aş fi luat asupra mea. Nici pe 8 august anul următor, nici în anii care au venit, mortul nu s-a mai manifestat, iar părinţii lui D., adică fiica şi ginerele defunctului, s-au stabilit din nou în acea aripă a casei, pe care o părăsiseră din cauza prezenţei mortului, ducându-se astfel să locuiască într-o casă pe care şi-o construiseră o sută cincizeci de metri mai departe. Leonor Fini, căreia i-am povestit visul, a strigat: „Nefericitule, ai fost posedat de moarte!”

Nu acord acestor evenimente o semnificaţie supranaturală. Cred, ca atâţia alţii, că toate astea se întâmplă în lumea noastră. O explicaţie a acestui gen de evenimente, o explicaţie „ştiinţifică” va fi dată, într-o zi sau alta. Un singur lucru este absolut stupefiant, inexplicabil: existenţa, existenţa noastră. Cu

această excepţie, nu mă miră nimic din tot ce se întâmplă. Povestea pe care tocmai am relatat-o, poveste adevărată, este un fenomen care nu se mai poate produce în Europa, în Franţa. Acum douăzeci şi cinci de ani, se pare, încă mai existau fantome în vestul Bretaniei, în apropierea litoralului. Acum nu mai sunt. Faptul de a nu se mai crede în ele cu siguranţă le-a vexat. Or mai fi umblând prin Anglia? Acum cincisprezece ani erau, visul meu e dovada. De-atunci, partidul laburist trebuie să le fi alungat. în Irlanda, trebuie să mai fie câteva. O să mă duc să văd.

Am avut şi false premoniţii, avertismente stângace, întâlniri ratate cu fantomele. Astfel, într-o noapte, am visat numerele de la Loteria Naţională. Când m-am trezit, nu mi- am mai amintit decât ultimele două cifre: 78. Am dat fuga la tutungerie, unde se vindeau biletele, şi am găsit unul care se termina cu 78. La extragere, niciun bilet câştigător nu se termina cu 78. Trebuia să plec la Londra. Soţia mea

îşi vede mama în vis. Nu am mai făcut de mult vreun parastas pentru ea. îngrijorată, soţia mă roagă să nu iau avionul. „De ce?”, întreb. „Mama te sfătuieşte să nu iei avionul. A repetat: «Cade, atenţie, cade!»„ Nu iau avionul, iau un bilet la vagonul de dormit. Plec la data stabilită. Intru în compartiment. Iau un somnifer. Mă trezesc dimineaţa, pe la ora unsprezece, afară e frumos şi suntem pe mare, deşi ar fi trebuit să ajungem la Londra de la ora opt. Cer lămuriri însoţitorului de vagon. Expresul Bruxelles – Zürich deraiase în timpul nopţii. Erau multe victime. Trenul nostru se putuse opri la doar două sute de metri de vagoanele răsturnate ale trenului care tocmai deraiase. „A fost zgomot mare”, spune însoţitorul. Nu aţi auzit nimic? Ce somn greu aveţi!”

Mama soţiei mele dăduse o informaţie

> > inexactă. Nu avionul nu trebuia să-l iau, ci trenul. Am scăpat însă şi de catastrofa feroviară. Probabil s-a lăsat cu ceva rumoare

confuză prin lumea morţilor. Cu ceva „bârfe”, încurcături, suflete prost informate. Eram la Oxford, la Maison Française. Venisem pentru a susţine o conferinţă. Seara, la cină, Fluchères, directorul Maison Française, mă anunţă că încăperea în care urmează să îmi petrec noaptea e bântuită. O fantomă, fantoma unei bătrâne doamne îmbrăcate în rochie violet, apărea, la două noaptea, în oglindă, o dată pe săptămână, în noaptea de joi spre vineri. Era exact joi seara. Mă duc să mă culc, îmi e prea somn pentru a mai rămâne treaz. Pun ceasul să sune la două fără un sfert. Odată trezit, sar din pat, mă învelesc într-o pătură, pun un scaun în faţa oglinzii şi mă aşez. Aştept. Sună de două, apoi de două şi un sfert, apoi de două şi jumătate. Nimeni. Totuşi, directorul Maison Française însuşi văzuse vizitatoarea. Şi multi alţii, de asemenea. Poate

î ?)

că nu ţinusem cont de ora englezească. Noiembrie 1941, la Bucureşti, sosit din Franţa pentru

câteva săptămâni, şi cu doar câteva zile înainte de întoarcere, în plină noapte, mă trezesc tresărind. Strig: „Cutremur!” Soţia mea se trezeşte şi ea şi se dă jos din pat. Toate lucrurile sunt la locul lor, nu fusese niciun cutremur.
Noaptea următoare, s-a mişcat toată casa. Mă trezesc, sar din pat până în mijlocul camerei şi strig din nou: „Cutremur!” Soţia mea se trezeşte. „Iar nebunia aia a ta”, îmi zice. Nici nu termină bine începutul de frază, că se şi ridică, înspăimântată. De data asta, casa se zgâlţâia teribil, era cu adevărat cutremur, şi încă ce cutremur: unul dintre cele mai grave care au avut loc vreodată în ţară. S-au prăbuşit imobile mari. Două sate de la munte au fost înghiţite de pământ. Nimic nu lăsa să se prevadă cutremurul. De ani întregi, nu mai fusese nicio zguduire. Am aflat din ziare că vacile, în ajun, începuseră să mugească şi reuşiseră să fugă din grajduri. Caii, cuprinşi de panică, ieşiseră din boxele lor.

Ceilalţi au râs de mine: eram singurul care avusese această premoniţie, alături de vaci. Mai târziu, am aflat că, de fapt, nu fusesem singurul. Cu o jumătate de oră înainte de seism, soţia lui G. se trezise şi reusise să îsi convingă soţul să se îmbrace şi să coboare din cauza, spunea ea, unui pericol iminent. Erau în stradă de câteva minute când a început să se cutremure pământul.
Se spune că poetul T. voia să se întoarcă acasă, după numeroase libaţii. Tocmai ajunsese cu maşina personală pe trotuar, în faţa blocului înalt în care locuia. A văzut clădirea miscându- se foarte puternic. „Sunt groaznic de beat!”, şi- a zis. A ieşit din maşină şi a văzut imobilul

> > > prăbuşindu-se cu un zgomot infernal. La sfârşitul lui august 1944, mă aflam la Marsilia. Debarcarea aliatilor în sudul Franţei tocmai avusese loc. Oraşul Marsilia nu fusese

)

încă eliberat. Totuşi, insurecţia

izbucnise. Locuiam la nişte prieteni, poetul Leon-Gabriel Gros şi soţia sa, Mickey. Aveau un mic apartament, la etajul nouă al unui imobil de pe bulevardul Pasteur, între Fortul Saint-Jean şi
Fortul Saint-Nicolas, tinute cu dinţii de nemţii retraşi în acele fortăreţe. Tunurile de pe vasele englezeşti şi americane trăgeau către Marsilia. Auzeam canonada. Puţin panicaţi, dar, mai ales, fericiţi, Gabriel Gros şi cu mine stăteam
[7]) [7] > de vorbă într-o cămăruţă care ţinea loc de
>)
salon. Beam pastis, evident, în aşteptarea prânzului. Soţia lui gătea în bucătărie. A venit să ne anunţe că masa era gata. Ne-am ridicat. Am făcut câţiva paşi pentru a o lua către bucătărie. Nici nu am intrat bine, că am şi auzit zgomot de geamuri sparte. Ne-am întors să vedem ce se întâmplase. Nu mai erau ferestre. Pe fotoliul de pe care de-abia ce mă ridicasem de câteva secunde, stătea o

magnifică schijă de obuz. Trecusem la un pas de moarte, însă portretul poetului Voronca, al cărui geam se făcuse ţăndări, avea o crăpătură lungă, de la tâmplă până la bărbie. Câteva luni mai târziu, poetul avea să se sinucidă la Paris.
Tot la Marsilia, câteva zile mai târziu. Oraşul era eliberat, cu excepţia colţului în care locuiam noi, încă în mâinile nemţilor, pe care nu reuşiseră să-i alunge din cele două forturi. Urmau să se predea peste câteva zile. Fără îndoială, tratativele deja începuseră. Focurile de armă încetaseră, dar germanii tot acolo erau. Băcănia din coltul străzii încă mai avea oblonul de fier coborât. Totuşi, se putea intra, trecând prin curtea imobilului, întrucât încăperea din spate avea uşa deschisă. în sfârşit, ne puteam aproviziona. Am cumpărat, printre altele, două sticle cu vin de Corsica, de 14 grade. Mai mulţi locatari ai imobilului se aflau, împreună cu noi, la familia Gros. După ce am băut o cantitate apreciabilă de

vin, am deschis fereastra. Sub ea era o bordură care dădea ocol întregii clădiri. Bordura avea o lăţime între patruzeci şi cincizeci de centimetri. Evident, stinsesem lumina din cauza celor din fata geamului. Mi-a venit ideea să mă urc pe bordura aceea. în pofida împotrivirii persoanelor de lângă mine, am urcat şi am dat ocol casei, la etajul nouă, lipindu-mă de perete, apoi m-am întors. Fereastra se închide, se trag draperiile, se aprinde lumina şi văd în jurul meu chipuri înspăimântate. Mă simţeam cu totul în largul meu. Am spus că era foarte simplu să faci ce făcusem eu, fiindcă o lăţime de patruzeci de centimetri era suficientă pentru a permite plimbarea. A doua zi dimineaţă, mi se reaminteşte ce făcusem, fereastra a fost deschisă şi m-am uitat la bordură, apoi în jos, şi am fost cuprins de o uriaşă ameţeală retrospectivă: „Cum de-am putut să fac aşa ceva?” Se înserează, bem din nou din vinul corsican. Mă simt din nou foarte sigur pe echilibrul meu, ceea ce făcusem era extrem de simplu,

o puteam lua de la capăt. Ceea ce şi fac, în pofida opoziţiei unanime. Refac drumul sigur pe mine şi cu plăcere. Ziua următoare mi s-a amintit iarăşi ce făcusem. Mă uit la
bordură, mă uit în jos şi, din nou, ameţeala şi panica retrospective. în a treia seară, după câteva pahare de vin, mi-am zis că nu exista niciun motiv să-mi fie frică, asa că am vrut să- mi reîncep isprava. Au reuşit să mă împiedice. Poate că şi eu simţisem nevoia de a face un act de eroism.

Soţia mea avea şase ani. Avea jucării în podul unde urca adesea. într-o zi, a avut surpriza să vadă, în fundul podului, în locul zidului, o grădină mare şi lungă, scăldată de soare, sub un cer cenuşiu, cu mulţi copaci şi flori. Nu mai văzuse niciodată o grădină atât de frumoasă. A coborât în fugă şi şi-a chemat mama şi bunica pentru a le arăta grădina. Când acestea au ajuns în pod, nu mai era nici urmă de grădină, ci doar zidul. Era sigură, este şi acum, că văzuse acea grădină

luminoasă.
Drept care, soţia mea a nădăjduit mereu, în copilărie, că, într-o zi sau alta, peretele avea să dispară, iar în locul lui va apărea din nou acel paradis. Mi-a povestit de mai multe ori întâmplarea a cărei nostalgie o resimte încă. Descrierea ei m-a impresionat enorm. Acum câţiva ani, locuiam într-un apartament aflat la parter, destul de întunecos, cu un culoar încă şi mai întunecat, care ducea către camera din spate. Intr-o noapte, visez că mă plâng de faptul că locuinţa noastră e atât de întunecoasă, atât de tristă. „Asta fiindcă nu ştii, casa noastră poate fi frumoasă şi luminoasă, habar nu ai ce e în spatele camerei din capătul coridorului. Hai să vezi!” A dat la o parte şifonierul cel mare, care ascundea ceea ce credeam a fi peretele. Era intrarea într-o grădină asemănătoare celei pe care mi-o descrisese, asa cum o văzuse când era mică. O grădină plină de copaci şi de lumină, care se întindea până departe. Luminoasă în lumină,

coborând din cerul albastru, în stânga mea se afla o scară de argint şi, alături, un tufiş, în piesa mea, *Setea şi foamea,* despre această grădină vorbesc, grădina pe care o vede Marie Madeleine la finalul primului act, atunci când, dintr-odată, în disperarea ei, zăreşte un paradis deschizându'Se în lumină.

Am încercat să îi descriu grădina lui Jacques Noel, creatorul de decoruri, pentru a fi cât mai aproape cu putinţă de grădina pe care mi-o descrisese soţia mea.

Cahiers de l’Est, nr. 1

Ianuarie 1975

J ACCUSE...

Am citit o carte care abia a apărut: *La littérature soviétique2Q_,* de Alain Préchac. Am aflat din lucrare că acei câţiva mari scriitori ruşi contemporani, precum Soljeniţîn, Pilniac, Amalrik, Pasternak, Pliouchtch, Brodski, Maldeştam, Ahamatova, Maximov, Nekrasov, Babei, nu au fost singurii care au suferit, care au murit în lagărele sovietice ori care au fost obligaţi să se exileze.

— „Literatura sovietică” (n. tr.).

Au mai fost şi Serebriakova, condamnată la douăzeci de ani de lagăr; Vesiolîi, arestat şi dispărut; Nikolai Punin, condamnat la mai mulţi ani de lagăr; Buharin, exilat în Urali, eliberat şi din nou arestat, mort într-un lagăr de trecere; Kliuiev şi Klicikov, dispăruţi în Siberia; Anatoli Kaminski, Marina Ţvetaeva, al cărei bărbat a fost împuşcat, iar ei i s-a interzis să

publice; Zabolevski, deportat în Siberia; Daniil Harms, interzis; Erdman, refugiat în provincie, nu a putut scrie decât scenarii de music-hall; Kirşon, deşi pe linie, a dispărut în 1937; alţii, foarte numeroşi, nu au mai scris decât literatură pentru copii sau nu au mai semnat decât traduceri; Meyerhold, Kataiev,

Vesiolîi, Klicikov şi alţii, cu sutele, au fost obligaţi să dispară, în timp ceŢvetaeva, Vedienski s-au sufocat în lagăre şi în teroare, Zoşcenko a fost atacat violent pentru subiectivism, iar publicarea operelor sale a fost interzisă, Spasski a fost dezavuat oficial, Pasternak a fost atacat ca „străin de realitatea sovietică”, *Simfonia a IX-a* a lui Ceaikovski a fost considerată de către Saharov şi Hrenikov (actualii secretari ai Uniunii compozitorilor) ca fiind dăunătoare maselor. Schneerson, Weinkop, Jitomirski, Mazel, G. Kogan, Yampolski au fost declaraţi apatrizi şi cosmopoliţi.

Aceşti artişti erau acuzaţi că ilustrează

„umorile antipatriotice ale criticii şi ale stiintei muzicale”. Un scurt moment de dezgheţ a avut loc în vremea lui Hruşciov. Dar spiritul lui Jdanov şi neostalinismul au avut câştig de cauză: *La Nouvelle Affectation^-* (1965), romanul lui Alexander Bek nu a putut fi publicat decât în străinătate. Grossman, prost văzut, moare în 1964. Apartamentul îi este cotrobăit de miliţie. Norocul face ca manuscrisul celei mai bune cărţi ale sale să scape de percheziţie. Scriitori contestatari precum Andrei Voznesenski şi Evtuşenko sunt obligaţi să se ralieze, să se supună.

— „Noua numire” (n. tr.).

Mişcarea literară modernistă Smog, al cărei teoretician era Batchev, iar principalii reprezentanţi, Gubanov, Veliceanski, Aleinikov, Lion, susţinuţi de prozatorul Tarsis, este interzisă în 1966, iar conducătorii ei, arestaţi de miliţie.

La Gazette littéraire officielle^- îi reproşează lui Zoscenko, autorul cărţii

Les aventures d’un singe[23], că nu zugrăveşte Rusia în culori idilice; *Pravda* îi reproşează că deformează „realitatea” tocmai fiindcă refuză să idealizeze realul. Peste puţin timp, Ahmatova şi Zoşcenko sunt excluşi din Uniunea scriitorilor. Platonov, exclus şi el din Uniunea scriitorilor, moare măturător. Scriitori ca luzovski, Borceagovski, Gurvici, Subotski, Altman sunt acuzaţi că au răspândit influenţe ale Occidentului capitalist şi idei cosmopolite. Se manifestă o mişcare antisemită şi este atacat Raskin, scriitor rus, de origine evreiască. Schneerson, Weinkop, Jitomirski, Mazel, Kogan, Yampolski sunt declaraţi apatrizi şi cosmopoliţi. Siniavski, acuzat că şi-a tipărit ilegal operele în străinătate, este condamnat la şase ani de închisoare. Inii Marcovici Daniel va fi condamnat la cinci ani de închisoare pentru propagandă antisovietică. Ca urmare a acestui proces, apărătorii celor doi scriitori sunt şi ei

condamnaţi, apoi apărătorii apărătorilor. în 1966, Batchev e trimis în Siberia. Gubanov trece pe la sanatoriu. Literatura oficială e muribundă, lipsită astfel de elementele ei cele mai vii, iar singura literatură interesantă este cea samizdat. Grossman, autorul volumului *Panta rhei,* e publicat în samizdat; Grossman petrecuse treizeci de ani într-un lagăr de concentrare. Se ridicase împotriva proletarilor îmburgheziti născuti de socialism. Şi alte nume ale altor persecutaţi, ale altor martiri pot fi adăugate listei de mai sus: Galanskov a murit într-un lagăr. Bogatyriov a murit ucis la el acasă. Lista nu este completă. Tot ce are talent, tot ce are curaj e oprimat, respins, închis, exterminat. După un dezgheţ superficial şi scurt, începe un nou îngheţ, iar acest nou îngheţ e în plină desfăşurare.

— „Gazeta literară oficială” (n. tr.).

— „Aventurile unei maimuţe” (n. tr.).

Şi, în acest timp, guvernele occidentale se pleacă în faţa

guvernului sovietic. Occidentalii nu mai au nici onoare, nici independenţă. Cine poate apăra scriitorii şi artiştii sovietici, cărora li se poate adăuga o întreagă listă de scriitori germani, cehoslovaci, români, polonezi, de artişti, de pictori, de muzicieni, de gânditori? Tot ce e spiritualitate e zdrobit sub cizma ajutoarelor grosolane ale politicului. Ce face UNESCO, aşa-zisul apărător al culturii? L-am rugat pe un prieten, funcţionar al acestei instituţii, să-mi spună ce părere are. Mi-a răspuns: „Facem şi noi ce putem, evident, sunt puternici, dar suntem şi noi buni la ceva, încercăm să evităm ce e mai rău, intervenim cu blândeţe, persuasiv, pentru a salva câte un scriitor, câte un intelectual, pentru a-l scoate din închisoare sau pentru a obţine un paşaport. Facem şi noi ce putem mai bine. Mai salvăm unul ici, altul colo, şi atenuăm, da, atenuăm. Ştiţi că nu sunt nici comunist, nici prosovietic, e mai bine să fiu eu în această funcţie decât un altul, vreun partizan de-ai lor.”

Funcţionarii de la UNESCO nu ştiu că nu e cazul să-i implore deloc pe sovietici, trebuie să le ceară imperativ: nu utilizezi vicleşuguri cu o lege nedreaptă, ci o combaţi.
Secretarul Institutului Internaţional de Teatru, al cărui preşedinte este un om de teatru oficial al unei ţări din Est, m-a rugat, anul trecut, să scriu un mesaj pentru oamenii de teatru din lumea întreagă, mesaj care se obişnuieşte să fie adresat în fiecare an autorilor, publicului, actorilor lumii. Spuneam, în acel mesaj, că nu poate exista viaţă culturală fără libertate şi că niciun creator nu are ce face cu ordinele diferitelor guverne. Mesajul a produs un adevărat scandal în ţările din Est. A fost

>

refuzată transmiterea lui. Darcante, secretarul Institutului Internaţional de Teatru, a alăturat publicării mesajului o notiţă în care spunea că respinge conţinutul acestuia. Acum câţiva ani, în Monaco, la o întâlnire internaţională a autorilor şi a compozitorilor

dramatici, am propus ca un mesaj similar să fie adresat tuturor guvernelor lumii. Jean Valmy, asistat de un anume Ziegler, secretar al comisiei, a refuzat transmiterea mesajului.
Societatea autorilor dramatici de la Paris a acceptat să devină mandatarul Societăţii autorilor sovietici. Conform acordului stabilit între oficialii sovietici şi Societatea autorilor
>
dramatici, aceasta poate refuza punerea în scenă a unei opere semnate de un cetăţean sovietic, dacă Ministerul sovietic al Culturii se opune. Nu doar autorii sovietici care vor să fie jucaţi nu o pot face, întrucât societatea noastră nu discută decât cu oficialii sovietici, ci oricare alt cetăţean al ţărilor din Est, care se află în străinătate, riscă aceeaşi interdicţie. Autorii dramatici francezi nu au niciun avantaj în urma acestei aserviri: operele lor nu sunt, cu toate acestea, jucate în Rusia sovietică. Din contră, ca rezultat al acestui acord,

am putut vedea revărsându-se pe marile noastre ecrane, pe canalele de televiziune, pe scenele teatrelor, o cantitate enormă de produse ruseşti. Editorii francezi rezistă mai bine. Acesta este motivul pentru care atâtea opere ale disidenţilor sovietici au putut fi publicate în Franţa. însă apărarea lor începe să slăbească. Un editor parizian, romancier şi el, a hotărât să publice cartea unui scriitor din Est. Era vorba despre amintiri din închisoare, scrise cu un umor tragic, umor negru. Numai că respectivul editor a făcut o călătorie în capitala acelei ţări din Est, unde a fost acceptată publicarea unui roman al său. Drept care, editorul francez a revenit asupra deciziei de a publica volumul fostului prizonier.
în timp ce talentaţi scriitori disidenţi sovietici se găseau în închisoare, le era interzis dreptul la exprimare sau erau alungaţi din ţările lor, Societatea oamenilor de litere organiza recent o mare recepţie în onoarea unor scriitori sovietici oficiali,

aflaţi în trecere prin Paris. Cu excepţia lui Evtusenko şi Voznesenski, toti ceilalţi scriitori erau doar nişte scribi pe linie, funcţionari oficiali, academisti, obedienti,

) 7 >) 7 profitori, submediocri. Cel puţin, dacă Societatea autorilor şi Societatea oamenilor de litere tot sunt în relaţii

>

atât de bune cu oficialităţile sovietice, le-ar

) 7 putea da prin cap gândul de a interveni pe lângă acestea pentru a-şi scoate din închisori şi din lagăre confraţii mai curajoşi. însă nici că se gândesc la aşa ceva, nici că îndrăznesc, nici că vor. Din contră, organizează călătorii şi vizite oficiale în ţările care au inventat gulagurile. Şi- apoi, trăiască vodca de la recepţiile moscovite! *Le Figaro*
24 decembrie 1977

ACEŞTI AMERICANI ANTIAMERICANI

Uimitoare America, uimitoare California! În pofida ultimelor cutremure, oricând posibile, californienii trăiesc într-o anume inconştientă, voită ori nu, faţă de tot ce se petrece mai la est de ei. Marea majoritate a populaţiei habar nu are ce se întâmplă la New York şi, mai ales, ce se întâmplă în Europa, în Rusia, în Liban, în Vietnam, în Cambodgia. O singură persoană cu care am stat de vorbă despre invadarea progresivă, de către sovietici, a Africii, a Orientului Mijlociu, a Europei şi, eventual şi nu peste mult, a Americii de Sud, unde revoltele „spontane” şî abil teleghidate pot face în orice clipă să sară învelişul protector american şi să încheie încercuirea Statelor

i

Unite, o singură persoană mi-a spus că Statele Unite constituie ultima fortăreaţă a libertăţii

J î

noastre.
Vedem bine că, pe măsură ce sovieticii înaintează, americanii se retrag. Deşi Cuba e un pumn înfipt în coastele americane, americanii nu ştiu, nu vor să ştie nimic. Dintr-o sută de studenti, nouăzeci şi cinci sunt depolitizaţi, iar cinci sunt marxişti: aceştia însă sunt activi, răzbătători. Cei care se cheamă intelectualii americani, adică jurnaliştii, romancierii, actorii, editorii, avocaţii, sunt de stânga, în ciuda tuturor greşelilor istorice, care pot fi imputate, de cincizeci de ani încoace, stângii. Această stare de spirit există şi la New York.
„Dumnezeu a murit, Marx a murit şi nici eu nu mă simt prea bine”, spunea un slogan în 1968.
Americanii de stânga nu se simt nici ei foarte bine în propria piele, dar, pentru ei, pentru intelectualii de mâna a doua, Marx rămâne viu. Nici la Los Angeles, nici la New York nu sunt cunoscute crizele de conştiinţă ale partidelor comuniste de mai peste tot în lume. Cărţile noilor filosofi, cum ar

fi Glucksmann, Bernard- Henri Lévy, Jean-Marie Benoist, Besançon etc., se află la editori americani, care îi au în vedere ca opţiune, *fără a se decide să îi publice.* Ca să nu mai vorbim despre Thierry Maulnier, Raymond Aron, Jean-François Revel şi despre mine însumi, printre alţii, care sunt în carantină, în birourile editorului meu american.

Cât priveşte noii mari autori sovietici, aceştia nu prea sunt iubiţi. Soljeniţîn le pare „prea orgolios” şi dă bine să zici, de pildă, despre înaltul funcţionar sovietic de la ONU, care nu s-a mai întors acasă, ci s-a refugiat în Statele Unite, că e plătit de CIA. Unul dintre editorii mei americani afirma, fără să glumească, faptul că CIA chiar îi făcuse cadou o amantă funcţionarului refugiat.

Ah, ce şmecher e editorul meu, cât de bine informat şi cum nu poate fi el păcălit! în realitate, e victimă a tuturor şarlataniilor, clasice de acum, care au copleşit mai bine de o jumătate de veac conştiinţele europene. Acestor

oameni nu trebuie să le spui, mai ales, că America are şi latura ei bună, că Planul Marshall ajutase o bună parte a lumii să supravieţuiască şi că hegemonia ei nu avea nimic de-a face cu imperialismul totalitar şi cinic al ruşilor. Numai că americanii vor să se simtă vinovati, au nevoie să fie vinovati, masochism pe care l-a cunoscut şi Franţa acum nu mult timp. Simţeam continuu nevoia de a le ridica moralul. încercam s-o fac. Le spuneam că antiamericanismul american nu era decât produsul antiamericanismului de la
Cafe de Flore şi Les Deux Magots24, dar că, în Europa, antiamericanismul era de-a binelea demodat.

— Cafe de Flore şi Les Deux Magots sunt două cafenele pariziene celebre, din Saint-Gerniain-des-Pres, centre ale vieţii artistice, frecventate, într-o anumită perioadă, de personalităţi ale stângii radicale, de Sartre, Simone de Beauvoir etc. (n. tr.).

E ciudat că acest antiamericanism a început în Franţa, în 1945, chiar după eliberarea ţării de către americani sau cu ajutorul serios al americanilor. încă din 1945, într-adevăr, piesele de

teatru ale lui Sartre, romane precum *Ora 252^_* dovedeau o ură deplasată la adresa americanilor, dar nu suflau un cuvintel împotriva ruşilor care semnaseră pactul cu Hitler, în 1939, permiţând acestuia să se arunce asupra Occidentului. Când oameni precum Kravcenko sau uimitorul Arthur Koestler şi mulţi alţii încercau să pună lucrurile la punct, afirmând că Statele Unite nu erau nici duşmanul Franţei, nici al Europei, erau înjuraţi.

Cartea lui Constantin Virgil Gheorghiu, apărută în 1949 (n. tr.).

Noi, ceilalţi, o ştim deja. Americanii nu vor s-o ştie. Ei nu recunosc că noi nu suntem antiamericani. Nu pricep nici cum europenii cred că greşelile lui Nixon nu erau chiar atât de grave. Pe de altă parte, în pofida oricărei evidenţe, nu vor să fie cu niciun chip de acord că regimul proamerican de la Saigon era infinit mai puţin groaznic decât actualul regim de la Hanoi. Pentru antiamericanii stângişti, nici în ziua de azi nu poate veni nimic bun din America. Trebuie să se spună că sunt

nazişti, că sunt toţi rasisti şi că societatea de consum e mai rea decât toate societăţile sărăciei. Ii uşurează să fie

J)

calomniaţi, înjuraţi.

Acum sunt bântuiţi de răul pe care li l-au făcut indienilor, pieilor roşii. Mai exact, nu este vorba de răul pe care l-au putut face, ci de răul pe care continuă să li-l facă. Am auzit, la New York, trei mărturii despre situaţia actuală a pieilor roşii, despre rezervaţii. Cea mai mare parte dintre pieile roşii nu vrea să muncească. „Este dreptul lor", îmi zice un avocat. Mărturia francezului mă încredinţa că indienii erau plătiţi cu minimul pe economie, având, bineînţeles, maşină şi televiziune la dispoziţie. Minimul respectiv e confortabil. „Nu este adevărat", afirmă avocatul, „trăiesc în nişte magherniţe, în mizerie, trăiesc în ghetouri." întreb: „Este interzis să îşi părăsească ghetourile şi să fie asimilaţi de societatea americană? „Asta nu vor, întrucât ţin să îşi

păstreze tradiţiile culturale.” „Dacă vreuna dintre fetele lor se mărită cu un alb american, e oare respinsă de comunitate?” „Da, dar numai din cauză că sunt condiţionaţi astfel”, îmi răspunde avocatul, „După ce au trăit în rezervaţie pana la unsprezece ani şi jumătate (de ce nu până la unsprezece sau până la doisprezece?) „nu se mai pot integra într-o altă societate şi-atunci trăiesc în maghernițele acelea, marginalizaţi.” „Deci este vina lor”, spun, „dacă poate fi vorba despre o vină, fiindcă vor să îşi păstreze, după cum mi-aţi spus că au dreptul, cultura ancestrală.” „Da, au dreptul”, zice avocatul, „să îşi păstreze cultura ancestrală, dar trăiesc într-un ghetou mizerabil.” „Atunci, să plece din rezervaţie.” „Nu trebuie obligaţi!” „Dacă vor continua să se căsătorească între ei, se vor stinge, sau îşi vor păstra cultura şi se vor stinge, sau vor ieşi din ghetouri şi se vor integra în societatea americană.” „Nu e

adevărat”, îmi răspunde avocatul, „suntem rasişti şi-i persecutăm.” „Atunci, şi ei sunt rasişti, chiar admiţând că este vorba despre un rasism justificat.” „Nu vor să iasă din ghetourile lor şi nu are nimeni dreptul să îi oblige.” „Drept care, vor pieri, iar dumneavoastră sunteti într-o contradicţie >) absolută: ori trebuie să iasă, ori nu trebuie, nu e altă ieşire. Ce soluţie propuneţi?”, îl mai întreb pe avocat. „Suntem vinovaţi, suntem vinovaţi”, repetă avocatul, în loc să propună o soluţie, imposibilă de altfel!

Suntem cu totii vinovaţi de crime unii fată de alţii, dar toate ţările care au comis genocide, masacre, care au oprimat popoare, categorii sociale întregi sunt acum în afara oricărei vinovăţii. Americanii ar trebui să privească spre viitor, este unica modalitate de a-şi depăşi vinovăţia. Această autopedepsire pe care şi-o aplică, acest masochism care continuă să-i bântuie vor face încă şi mai mult

rău, vor fi mai periculoase pentru omenire decât tot ce a făcut omenirea împotriva ei înseşi, de atâtea secole la rând.
Da, spun, America a făcut mult rău, toată lumea a făcut mult rău întregii lumi, însă americanii au făcut mai puţin rău decât alte naţii.
Trăiască America totuşi, cea care ne-a salvat de nazism!
Interlocutorii se uită urât la mine.
Pentru a fi apreciat în America, nu trebuie, mai ales, să spui că americanii nu sunt cei mai mari criminali ai omenirii.
Le Figaro
25 decembrie 1978

CONTRA REGIZORILOR CENZORI

Regizorul la modă nu mai este interesat de altceva în afară de propriile toane. Sau de propria ideologie. Ce devine autorul? Dar publicul? Unde merge, de altfel, teatrul aflat în plină criză?

Maurice Chevalier îmi spunea, într-o zi, că actorii sunt călugării vremii noastre. Tocmai îmi văzuse cele două mici piese, *Cântăreaţa chelă* şi *Lecţia,* care încă se mai joacă la Théâtre de la Huchette. Un teatru vechi, murdar, delabrat şi mic-micut: între

J) > optzeci şi optzeci şi cinci de locuri. Eram la cafeneaua din faţa teatrului, împreună cu un prieten, când au început să iasă actorii. Una dintre actriţe, radiind, s-a apropiat de mine pentru a-mi spune: „Am avut un public bun în seara asta, foarte bun.” în timp ce actorii munceau pentru mine, am stat să beau liniştit. Simţeam o anume vinovăţie. Cu ce drept încărcăm actorii cu angoasele ori cu

farsele mele?
Pentru că asa este, actorul îsi asumă fantasmele, visele, coşmarurile altuia. Şi le şi apără. Le încarnează. Fără îndoială, se şi regăseşte în crizele altuia. Totuşi, autorul e cel care rămâne îndatorat. Cu siguranţă, actorii vorbesc şi despre ei prin intermediul meu, dar tot eu sunt cel care, încă mai mult, vorbesc prin el, prin ei, graţie lor.
Prima dată când am asistat la o repetiţie pentru prima mea comedie, am fost cuprins de un sentiment straniu, un amestec de fericire şi de stare de rău. Aveam oare dreptul să imit Creatorul? Aveam oare dreptul să dau naştere unor fiinţe? Spectacolul de teatru se sfârşeşte noaptea. Spectacolul lumii va sfârşi la fel. O nouă manifestare divină o va înlocui pe cea de acum, tot aşa cum un nou spectacol va veni să ia locul celui vechi, în teatru. Dar poţi să te joci de-a Dumnezeu? Cândva, Bisericile nu o permiteau nicidecum şi excomunicau actorii, nu şi autorul, deşi acesta era

cu mult mai vinovat şi mai răspunzător. între autor şi interpreţi există o înrudire spirituală, care se stabileşte în mod intim, sunt uniţi de legături
spirituale foarte profunde.
Ce vine să facă regizorul care se interpune între autor şi actori? Nu cumva este un intrus? Pe
vremuri, autorul era cel care, împreună cu *capo comico-,* cel mai bătrân dintre actori, facea regulile spectacolului.
Ereziile moderne tin să aşeze, în ziua de azi, regizorul mai presus de autor. Se încearcă să fie considerat ca adevărat autor al operei. Ca şi când s-ar spune că antreprenorul sau zidarul sunt adevăratii creatori ai clădirii.
Inventarea
regizorului datează, cred, de la André Antoine, de la finalul secolului trecut. De fapt, Antoine era un maestru al actorilor, îi învăţa să joace, le era profesor. Regizorul poate fi văzut ca un dirijor. Ceea ce nu-l împiedică să

fie genial, însă geniul este altul. Există foarte mari dirijori care nu s-au dat niciodată drept autorii operei. Aceştia imprimă orchestrei mişcarea, ritmul, respiraţia lor, dar sufletul operei rămâne intact. Regizorul modern are alte pretenţii. L-am avut pe Piscator. în ziua de azi, îl avem pe Peter Brook, principalul răufăcător al spectacolelor noastre. Există regizori care trunchiază o operă sau, dimpotrivă, o augmentează, adăugându-i fragmente dintr-o altă sau din alte piese ale autorului.

Un tânăr regizor francez îl cenzura pe Molière, declarând că una sau alta dintre scene era prost scrisă. în ziua de azi, e la modă să mergi să vezi *Mizantropul,* dar nu de Molière, ci de Planchon, *Regele Lear,* dar nu de Shakespeare, ci de acelaşi Peter Brook, pe care l-am amintit mai sus. Da, chiar asa se şi intitulau, deseori, anumite cronici teatrale din ziare.

Al ţi regizori încep cu finalul piesei de teatru şi încheie cu începutul. De parcă autorul nu ar fi ştiut ce face.

Trebuie spus că nu s-a auzit niciodată de vreun dirijor care să intercaleze într-o simfonie a lui Beethoven pasaje dintr-o altă simfonie a lui Beethoven. Asa s-ar

>

întâmpla însă, dacă dirijorul ar deveni regizor muzical.
Chiar şi în cinematografie, ar trebui reconsiderată concepţia conform căreia regizorul este autorul filmului: autorul filmului sau al spectacolului de teatru, autorul adevărat este acela care dă sensul, linia conceptuală a unei lucrări anume. Iar aceştia sunt scenaristul sau autorul dramatic. Este adevărat că există regizori de film şi, poate, şi de teatru care modifică ori vor să modifice scenarii ori piese de teatru comandate.
Jean Vilar mi-a cerut să vadă manuscrisul uneia dintre piesele mele. „Schimbaţi actul al treilea”, mi-a spus, „întrucât cutare personaj, care se găseşte în primul act, nu mai apare şi în al treilea, or eu îl vreau şi în al treilea act.” N-am vrut cu niciun chip.

Un alt regizor atent, exact, Jose Quaglio, a montat atunci *Ucigaş fârâ simbrie,* al cărui monolog final, pe care Vilar dorea să-l schimbe, se învaţă acum în şcolile de teatru. Regizorul la modă nu vrea să ştie decât de propriul lui chef. De propriul capriciu. Ori de bunul-plac al ideologiei pe care vrea să o scoată în evidentă. Deja Stanislavski şi multi alti regizori din ziua de azi se iau drept maeştri ai gândirii. Atâta doar că nu sunt deloc maeştri ai gândirii, ci ideologia manevrează gândirea în locul lor, iar ei nu sunt decât uneltele acestui mod de a gândi.
Regizorul ar trebui să fie caracterizat de fidelitate şi obiectivitate. Bineînţeles, totul este
)) subiectiv, dar este vorba despre a fi obiectiv în subiectivitate. Şi, când zic „fidelitate”, înţeleg că orice fidelitate este impregnată de personalitatea regizorului în aşa fel încât este vorba despre o fidelitate absolut subiectivă. Lucrul nu este grav decât atunci când infidelitatea este

profesiunea lui de credinţă. Regizorul trebuie să releve, să descifreze ceea ce e sau ceea ce se poate descoperi mai adevărat ori mai profund în opera pe care o alege. Nu am avut de-a face decât o singură dată, de curând, cu un regizor conştient şi deliberat infidel. Pentru el, între autor şi regizor era competiţie. în realitate, trebuie să fie colaborare, fiecare fiind complicele celuilalt. Primele mele piese de teatru se numeau, eu le numeam, „antipiese”, „farse tragice”, „drame comice” etc. Unul dintre defectele regiei, principalul, este de a fi „teatrală”, tot aşa cum se spune despre o carte că e livrescă. Cel mai mare defect al literaturii este acela de a fi „literară”.

Aş vrea să sucesc gâtul teatralităţii, la fel cum Verlaine sucea gâtul elocinţei. *Cântăreaţa chelă* însă, prima mea piesă, care îşi dorea să arunce în aer teatralitatea, a ajuns, până la urmă, să se conformeze.

„Este ceva mai bun decât colaborarea dintre autor şi regizor, ei trebuie să

coabiteze”, îmi spune Simone Ben Mussa26.

— Simone Ben Mussa (1931-2001) – regizor, dramaturg, scenograf, scriitor francez, născuta la Tunis (n. tr.).

După cum am mai spus, actorii se lasă locuiţi de text. Nu voi fi niciodată îndeajuns de recunoscător actorilor care au binevoit să mă primească în ei. Am avut norocul de a avea drept interpreţi cei mai buni actori ai Parisului, chiar dacă nu cei mai cunoscuti: Rosette Zucchelli, Claude Mansard, Chauffard.

Dar şi în ziua de azi, minunăţii Jacques Mauclair şi Tsilla Chelton, Nicolas Bataille şi prietenii lor. Dacă văd o punere în scenă a lui Strehler, sunt uluit de perfecţiunea lui. Totuşi, dau înapoi în fata acestei dovezi de abilitate, de artă excesivă.

Perfecţionismul, excesul de teatralitate sunt moartea teatrului. În numele vieţii, în numele pasiunilor vii, în numele inspiraţiei, în numele dreptului la stângăcie, cred că trebuie să combat perfecţiunea sau, mai

degrabă, perfecţionismul. Combaterea artei nu era oare pariul dadaiştilor?

Le Figaro
10 februarie 1979

S1ALIN: ARHETIPUL TIRANULUI

Guy Lardreau publică la Grasset *La Mort de Joseph Staline27* sub titlul „Bouffonnerie philosophique28 „. Cred că este pentru întâia oară când se îndrăzneşte, în Franţa, atacarea nu doar a mitului puterii burgheze, dar şi a mitului puterii revoluţionare. Şi a tuturor puterilor. Am un prieten care a încercat să facă o piesă de teatru despre Stalin, vreau să spun, una de critică negativă. Numai că, în această piesă, în care crimele lui Stalin şi tirania lui erau denunţate, se găsea, în final, şi o ezitare a denunţului: „Istoria" îi dă dreptate lui Stalin, care, din crimă în crimă, din masacru în masacru, din viclenii şi minciuni în viclenii şi

J >

minciuni, a făcut din Rusia primul sau al doilea Imperiu al lumii. De parcă Istoria avea sens! De parcă spiritualul ar putea fi sacrificat pentru Istorie! De parcă Istoria politică nu ar fi ameninţarea care apasă în permanenţă

asupra valorilor culturii şi ale spiritului. Istoria e vulgară. Nu cel mai puternic e cel ce are dreptate.

—„Moartea lui Iosif Stalin” (n. tr.).

—„Bufonierie filosofică” (n. tr.).

De fapt, piesa acestui prieten nu a putut fi jucată, căci i s-a refuzat autorizaţia tinerei trupe olandeze. A fost doar o repetiţie generală. După care, ambasadorul URSS a făcut demersurile necesare pe lângă autorităţile olandeze, ca spectacolul să nu fie jucat. *La Mort de Joseph Staline,* de Guy Lardreau, a fost şi ea prezentată unui animator de avangardă, care nu a îndrăznit să monteze spectacolul. Totuşi, ce piesă puternică! Autorul a făcut din Stalin arhetipul tiranului. Astfel, Stalin scapă Istoriei imediate, e supraistoric, este o funcţie diabolică insinuându-se în Istorie, este o funcţie şi un funcţionar pe care Istoria îi utilizează intermitent, ba chiar foarte des. Un funcţionar, într-adevăr. E grotesc şi derizoriu, cum a fost şi Hitler, dar, de asemenea, tragic: moartea lui Hitler nu a fost şi

ea la fel? Guy Lardreau face din Stalin un soi de Ubu şi de rege Lear. Bizar amestec, totuşi corect, fiindcă sfârşitul tiranului, părăsit de ai lui, devine jalnic.

Cine e Stalin, dincolo de aparenţa lui grotescă ori tragică? După cum tocmai am spus, un funcţionar. Şi un om ca toti ceilalţi. Prins în angrenajul maşinăriei marxiste, dus până la vârful statului, face exact ceea ce ar fi făcut oricine altcineva în locul lui: birocraţie.

Semnează un ordin ici, o reglementare colo, refuză ori îsi dă acordul cerut de colaboratori,

semnează un tratat de „prietenie cu reprezentanţii unei ţări străine, semnează şi iar semnează, mai semnează şi rapoartele care-i sunt prezentate, ordine de misiune, de fapt, migăleşte ca să se afle -n treabă. Nici nu ştie, ori abia de ştie, la modul abstract, că toate semnăturile lui sunt ucigaşe, genocidare. E prizonierul Partidului, al imensei carcase a

Administraţiei. E prins în capcană. Prin urmare, dictatorul Stalin este, pe de o parte, încarnarea răului esenţial, care e aici de la începutul Istoriei şi care se insinuează în aceasta. Pe de altă parte, e rodul, e produsul unei serii de evenimente concrete (care au dus până la bolşevism). Bineînţeles, Stalin este un monstru, la fel ca Hitler. însă Stalin este şi expresia a ceea ce este monstruos în noi toţi. Latura aceasta monstruoasă a omului se dezvoltă violent, vertiginos în favoarea anumitor situaţii istorice: revoluţii, reprimarea revoluţiilor, războaie etc. Au fost multi mici Hitler: paznicii lagărelor de concentrare, şefii SS. Au fost multi mici Stalin şi mai sunt încă, aceia care conduc lagărele sau doar colhozurile, fără a mai pune la socoteală atâţia alţii din atâtea alte ţări. Daţi-i un strop de putere unui om şi deja tinde să se dezvolte în el ispita abuzului. Daţi-i puteri depline şi iată tiranul. Şi asta, în numele celor mai generoase, în aparenţă, ideologii. În aparenţă, fiindcă, în spatele ecranului

ideologic, se naşte, trăieşte, se dezvoltă iraţionalitatea crimei. Mă gândesc la o scriere a lui Siniavski, o poveste, operă de ficţiune, dar cu atât mai adevărată, în care autorul îşi imaginează că, timp de douăzeci şi patru de ore, cetăţenii au dreptul să omoare pe toată lumea. Ce amestec de tentatie şi de

•> ?

angoasă pentru toţi aceia! Dar ce tentaţie, cu atât mai mare, pentru cel căruia i se dă dreptul de a ucide, asigurându-i impunitatea. Şi, în spatele celui mai mare, numeroasa trupă a celor care pot omorî ori pot pune să se omoare în numele ideologiei triumfătoare.

Statul e pavăza crimei. Statul împinge la crimă, justifică crimă. Revoluţia se race împotriva Statului. Statul institutionalizează revoluţia.

) > Revoluţia ajunge să se identifice cu Statul. Nicio filosofie, nicio ideologie nu mai frământă dictatorul. Acesta nu mai este altceva decât o natură tiranică, ce nu mai tine cont decât de natura

umană pe care o cunoaşte perfect şi, cunoscând-o, o domină. Spaţiul rezervat revoluţiei devine un imperiu care tinde să se mărească, impietând asupra celorlalţi, conform unor legi care sunt, pur şi simplu, ilogice, biologice. Cultura care, singura, ar putea lăsa omul să respire, şi care i-ar putea oferi puţină libertate este înghiţită de Stat. Trebuie ca totul să devină Stat, trebuie ca fiecare individ să nu se mai mobilizeze decât pentru Stat, ca demersul lui să fie un demers al Statului, să se hrănească pentru Stat, visurile lui să fie visurile Statului şi, în acel moment, proclamă *Staline* al lui Lardreau, Statul fiind toţi, să nu mai existe Stat.

Dar cartea lui Lardreau este mult mai bogată de atât. Lucrurile nu sunt atât de simple. Când Stalin ajunge în pragul morţii, îşi închipuie că a făcut bine ce a făcut. După cum o spune în prefaţă, autorul ne arată că adevărul are numeroase fatete şi contradicţii. Iată motivul pentru care trebuie citită această carte teribilă. Iată de ce trebuie să fie încarnată pe o scenă. *Le*

Figaro 4 martie 1978

SCRISOARE PENTRU M

Paris, 4 ianuarie 1979

Dragă M.,

La mulţi ani şi cele mai bune urări pentru noul an! Nu ţi-am putut citi încă, în întregime, cartea, dar am parcurs câteva pasaje. Fireşte, am dat de paginile privitoare la mine. După cum spui, a rost evident imposibil să tipăreşti toate textele pe care le-ai putut citi ori scrie dea lungul anilor. Mi-ar fi plăcut totuşi să te fi referit cel puţin o dată la articolele mele politice, care sunt numeroase şi care constituie o parte importantă a activităţii mele. Dar, desigur, chiar şi asa cum este, cartea ta va constitui o mărturie importantă, care va fi citită şi în România de azi, şi în aceea, liberă, de mâine. În ceea ce priveşte articolele mele politice, ţin mult la ele, întrucât erau totuşi în bună măsură insolite în anii în care au început să apară. Nu prea sunt de acord nici cu textul tău critic referitor la *Setea şi foamea.* Desigur, aş fi preferat să publici

cronica ta la *Regele moare.*

În afara lui Bob Wilson, nu există, deocamdată, în ziua de azi, nici autori care să ne înlocuiască, nici care, cu atât mai mult, să se revolte împotriva noastră.

în privinţa pieselor din cea de-a doua mea perioadă de creaţie, mă întreb dacă nu cumva, fără voia ta, nu te-ai lăsat influenţată de critica pariziană stângistă. într-adevăr, şi o ştii cu siguranţă, aceşti critici s-au apucat să mă atace şi să nege valoarea pieselor mele într-o nouă manieră, de ciudă. Unii au făcut presiuni asupra mea spre a deveni un autor „angajat", adică marxist şi brechtian. După care am luat poziţiile pe care le ştii. Departe de a mă angaja în sensul pe care mi-l spuseseră, am scris piese ne-„angajate", dar de un cu totul alt fel de angajare.

în primele mele piese de teatru, am distrus personajul, după care l-am reintrodus pentru ami încarna, dându-le chip, fantasmele: astfel, au apărut

Béranger, Ucigaşul fără simbrie, Rinocerii, Regele, din *Regele moare,* şi Jean, din *Setea şi foamea.*
Spui că nu ştiam prea bine, în legătură cu *Cântăreaţa chealâ,* dacă am realizat ori nu o piesă de teatru. în orice caz, am fost sigur că aveam o antipiesă. Nu eram nici un naiv, nici
un novice. Aveam, în urmă, un întreg trecut literar: zeci şi zeci de articole publicate în periodice româneşti, o culegere mică de poeme care nu erau bune şi, mai ales, o carte, *Nu,* în care încercam să arunc în aer critica.
Doream să repet o experienţă similară, aruncând în aer teatrul. încă o dată, ştiam foarte bine ce faceam, adică, dacă nu o piesă de teatru, atunci o antipiesă, şi aşa se şi subintitula piesa pe care ti-o dădusem şi care ştiam foarte bine ce era, *)* >
i '
chiar întrebându-mă dacă s-ar fi putut juca în condiţiile de atunci. Eram atât de sigur că era cu adevărat „ceva", încât am prezentat-o mai întâi lui Bernard Grasset, în 1949, iar verdictul a fost: Nu va trece niciodată rampa.

Departe de a mă descuraja, i-am prezentat piesa lui P.A. Touchard, care pe atunci era administratorul Comediei Franceze, nu în speranţa de a fi preluată de Teatrul Francez, ci în aceea de a fi trimisă, după cum solicitasem, Companiei Grenier-Hussenot. Nu a facut-o, nu a vrut să o facă. Apoi am încercat a treia oară, încredinţând piesa unei prietene, prin intermediul unui alt prieten, o prietenă a soţiei lui Michel Vitold. îmi închipui că Michel Vitold nu a citit niciodată manuscrisul. în orice caz, nu a reacţionat în niciun fel.

Tu ai fost şansa mea, arătându-i piesa lui Nicolas Bataille. Există câteva mici erori, din cauza modificării, în timp, a amintirilor tale despre *Cântăreaţa chealã.*

1. Manuscrisul prezentat nu se numea „Plouă cu câini şi cu pisici”, traducere literală a dictonului englezesc. Titlul era: „L’anglais sans peine”. Piesa, zice Nicolas Bataille, a citit-o singur în metrou. Cei din jur îl priveau cu mirare cum râdea, citind de unul

singur. Ulterior, i-a arătat piesa lui Paulette Frantz, care l-a sfătui pe Bataille să o monteze negreşit. Lectura cu voce tare, în faţa actorilor trupei, sa întâmplat mai târziu. Cu tine de faţă. Şi te-ai explicat.
Versiunea românească se chema *Englezeşte fără profesor.* Manuscrisul trebuie să se găsească la Petru Comarnescu, în arhivele acestui prieten care a murit. Lam trimis un text şi lui Oscar Lemnaru, dar nu ştiu ce a făcut cu acel manuscris.
Aşadar, Nicolas Bataille dorea ca piesa să se intituleze „Plouă cu câini şi cu pisici”, ceea ce nu am acceptat. Titlul „Englezeşte fură profesor” nu-i convenea lui Bataille, din cauza confuziei care s-ar fi putut face. Am un exemplar al textului românesc printre hârtiile mele. Bataille nu. dorea ca piesa să se cheme „Englezeşte fără profesor” *(L’anglais sans peine)* din cauza confuziei care s-ar fi putut crea cu piesa lui Tristan Bernard, „Engleza aşa cum se vorbeşte ea” *(L’anglais tel qu’on leparle).* I-am mai propus

„Ţicnelile bing ben” *(Bing ben follies),* apoi „O oră de engleză” *(Une heure d’anglais),* apoi „Ora de engleză” *(L’heure d’anglais).* Membrii trupei preferau un alt titlu. Titlu dat de Henri-Jacques Huet, involuntar, din cauza unui lapsus. Repetându-şi monologul cu „guturaiul”, pe care îl spune pompierul, Henri-Jacques Huet a pronunţat în loc de „o cântăreaţă blondă”, „o cântăreaţă cheală”. N -am lăsat să-mi scape ocazia şi am cerut ca titlul piesei să fie „Cântăreaţa cheală”. După o uşoară ezitare, titlul a fost acceptat. Şi, astfel, „cântăreaţa cheală” a devenit *Cântăreaţa cheală.* (Am înlocuit, astfel, în monolog, „cântăreaţa blondă” cu „învăţătoarea blondă”.) Piesa fusese scrisă după cum văzusem textele pieselor de teatru de până atunci: cu decupaj pe scene. Astfel: Scena I: Familia Smith; Scena II: Familia Smith, Bona; Scena III: Familia Martin; Scena V sau VI: Familia Martin şi Familia Smith etc. Existau indicaţii regizorale destul de numeroase. Astfel, notasem bătăile

pendulei, după care am uitat de pendulă, care nu a mai sunat deloc în a doua parte a piesei, în privinţa regiei: la început, ne doream să jucăm spectacolul în cheie comică, cu gaguri, dar asta nu satisfăcea pe nimeni. (Acum, Daniel Benoin a înscenat piesa cu gaguri şi noi referinţe. Trebuie să iasă, cred, în februarie, pe *France 3.)*
Atunci, Nicolas Bataille s-a adresat lui Akakia- Viala, care a sugerat montarea ca pe o dramă de Ibsen. Repetiţiile au avut loc fără tine, cu Akakia-Viala, timp de o săptămână. După acea săptămână, ai venit la Nicolas Bataille, şi piesa a fost repetată în prezenţa ta, fără gaguri. La sfârşitul repetiţiei, ai spus: „Copii, dar chiar că m-am plictisit.” S-a pus atunci în discuţie rostul acelei modalităţi de interpretare. După o ezitare, ai fost de acord. Acum, piesa nu se mai joacă dramatic la Huchette, ci aproape bulevardier. Această punere în scenă, publicul a făcut-o.
Nicolas Bataille a suprimat o anecdotă spusă de Mr. Smith, pe care am

reintrodus-o eu în text. Se scosese finalul care prevedea masacrarea publicului, fiindcă era „imposibil de montat”.
Nu cred asta, ar fi fost de ajuns să ai nişte oameni ai tăi în sală. Scena a fost reintrodusă în cartea *Cântăreaţa, chealã,* publicată de Massin, cu fotografii de Cohen, la Gallimard. Mai era un final posibil, şi acesta publicat în ediţia Massin: la sfârşitul spectacolului, actorii anunţau „iată autorul”, apoi, aşezându-se de o parte şi de alta a scenei, aplaudau autorul, lăsându-l să înainteze către avanscenă. Autorul trebuia să îşi arate pumnul publicului şi să-i spună: „Gaşcă de ticăloşi, vă pun eu pielea pe bãt!” Ar fi fost suficient şi să arate doar

> > pumnul. în textul românesc, jocurile de cuvinte sunt altele, cărora le-am găsit echivalente franţuzeşti: în loc de „cocu, cocarde cochon” şi în loc de „quelle cascade de

cascades , în romana era „casa, cacasa, casa, căcasă, casă, căcasă”, în trei rânduri, şi „mariţo tato cur de

cratită”.

) >)

După părerea mea, Akakia-Viala a diminuat mult forţa explozivă a piesei, lucru regretabil. Cu acei actori atât de tineri la vremea respectivă, spectacolul ar fi putut fi mult mai plin de energie.

La primăvară, plec în California, unde intenţionez să fac o punere în scenă care să ţină cont de primele cerinţe.

Scena familiei Martin trebuia să fie jucată pe ton monocord, inexpresiv, static, or Nicolas Bataille, apoi toată lumea au jucat-o pe ton dramatic. în concepţia mea, anecdotele ar trebui spuse aşezat, pe ton neutru şi inexpresiv. La sfârsit însă, ar trebui să se declanşeze scandalul. Cam pe acest ton, monocord şi monoton, joacă personajele din *La chevauchée fantastique sur le lac de Constance^-* a lui Peter Handke.

— „Cavalcada fantastică pe lacul Constanţa” (n. tr.). în ceea ce priveşte cuvântul „cheval” sau „cal”, pe care îl pronunţam de zeci de ori la rând, era

un exerciţiu mental, pe care mi se mai întâmplă să îl practic şi în ziua de azi, ca să golesc cuvintele de orice conţinut, de orice sens. Piesa însăsi era un exerciţiu de „desemnificare” a oricărui limbaj. Dacă deseori am repetat că piesa *Cântăreaţa chealã* nu voia să însemne nimic, este, pe de o parte, pentru a evita interpretările politice sau lingvistico-politice, care, de exemplu, se doreau a fi puse pe seama mea la vremea respectivă. Că piesa era o parodie a teatrului şi a limbajului burghez, pe de altă parte, şi asta era adevărat, fiindcă îmi doream să realizez vidul ontologic aşa cum, de pildă, am făcut în *Scaunele.*

Mai este şi explozia finală, care a fost escamotată şi pe care vreau să o refac primăvara aceasta, deşi e puţin cam târziu.

în orice caz, aşa cum e jucată, mulţumită ţie e jucată această piesă.

Cred că nu aş fi scris o a doua piesă de teatru – *Lecţia,* la câteva săptămâni după *Cântăreaţă –,* dacă aceasta din

urmă nu ar fi văzut lumina rampei, lucru pentru care îţi sunt recunoscător. Tu şi Nicolas, apoi Paulette, apoi trupa, voi aţi ales şi sunteţi cei care, ulterior, v-aţi angajat în această aventură, în această bătălie. Te îmbrăţişez, Eugène Ionesco

JOS POLITICIENII!

Cum de poate fi dată pe mâna politicienilor conducerea lumii? Cum de nu este oferită conducerea lumii savantilor şi moraliştilor? Savantii se transformă în servitorii politicienilor, aceşti primitivi ai vitalităţii, apoi fac tot ce le cer oamenii politici, în numele unor noţiuni atât de perimate şi de dubioase, precum raţiunea de stat, naţionalismul, pseudo-revoluţia şi pseudo-progresismul. Numai că politicile imperialismelor, hegemonia sunt nu doar acelea care întârzie evoluţia şi progresul, dar şi cele care ameninţă omul în viaţa, supravieţuirea, identitatea lui. Uitaţi-vă în jur, la ce fac în întreaga lume oamenii înnebuniţi de politică: se masacrează individual şi colectiv cu lovituri de cutit, de ciocan, de cizmă, de pistol, de mitralieră, de bombă de mică, mare ori enormă forţă explozivă. Ascultaţi, uitaţi-vă la ce se întâmplă:

cei mai mari savanti ai lumii inventează şi construiesc computere şi nu vor ca acestea să fie trimise nici celor care le utilizează pentru nenorocirea oamenilor, nici duşmanilor libertăţii. După o ezitare, le trimit totuşi celor mai teribili duşmani ai omenirii prin mijlocirea unor state intermediare, care joacă rolul de intermediar, în ţările în care libertatea de gândire şi de cunoaştere ştiinţifică este oprimată, asasinată, oamenii, singurii oameni care ar putea gândi, fiindcă sunt savanţi şi intelectuali, singurii oameni care într-adevăr ar trebui să fie unicii care să conducă lumea, sunt împiedicaţi să gândească de către subalterni prizonieri ai unor mituri defuncte sau de către oameni de afaceri, în lumea noastră, întreaga gândire e prizonieră, încă din vremea ultimilor tari, nu mai exista cenzură şi, dacă Dostoïevski a fost trimis la ocnă, asta s-a întâmplat din cauza unui complot, nu a vreunui delict de opinie. Au fost multe alte momente în istorie în care gândirea a

fost făcută prizonieră, dar, până la urmă, a sfârşit prin a fi victorioasă, iar Galileii au triumfat întotdeauna. Congrese internaţionale de fizică şi de matematică au loc în ţări care împiedică gândirea şi arestează fizicienii şi matematicienii. Cinste fizicienilor din lumea- ntreagă, cinste oamenilor de ştiinţă care refuză să participe la aceste congrese corupte! Mai mulţi psihiatri protestează împotriva ţării (sau a ţărilor, căci acum sunt mai multe) în care psihiatrii sunt arestaţi, fiindcă nu vor să închidă în azile oameni care nu sunt bolnavi, poate şi fiindcă aceşti psihiatri ar dori, pe bună dreptate, să-i închidă acolo pe nevropaţii şi psihopatii care sunt la putere şi care ne conduc. Trei sferturi din lume sunt conduse de nebuni. Imaginaţi-vă numai un preşedinte al unui stat puternic, care, dintr-odată, descoperă latura morală a politicii. Acest preşedinte are toate defectele unui ins slab şi nehotărât, dar şi toate calităţile unui umanist şi ale unui

moralist, şi
care nu vrea ca tehnica americană cea mai avansată şi computerele să fie expediate acolo unde spionii industriali le pot exploata în detrimentul celor care le-au trimis. Savanţii din lumea întreagă, lucizi, cu mintea şi cu morala sănătoase, nu vor ca aceste maşinării să fie trimise sovieticilor. Preşedintele american nu vrea nici el, fiindcă a fost bine sfătuit de savanţi. Nu o poate face însă, nu poate face deloc ce vrea, întrucât oamenii de afaceri ai ţării banilor sunt mai puternici decât el, fiindcă oamenii de stat din ţările care intermediază între Rusia şi America se tem să nu displacă Rusiei.

Trebuie să vină vremea în care oamenii de stiintă, în care savanţii să fie ei cei care decid.

Trebuie să vină vremea în care oamenii politici să fie la dispoziţia fizicienilor, a biologilor, a medicilor şi chiar a filosofilor, deşi aceştia sunt cei mai suspecţi şi mai dubioşi dintre

intelectuali.
Dar situaţia trebuie să se schimbe.
Trebuie ca
>
actuala stare de lucruri să fie răsturnată.
Trebuie ca oamenii de ştiinţă şi de spirit să comande ei brutelor, dictatorilor ori simplilor manipulatori neîndemânatici ai teoriilor pe care nu reuşesc să le înţeleagă şi empiriştilor de prea scurtă anvergură.
L'Express
9 ianuarie 1978

CÂNTĂREAŢA DUPĂ DOUĂZECI DE ANI

Am scris *Cântăreaţa cheală* imediat după război. Nu avea încă titlu, se chema „Anti- Piesă”, termen pe care l-am păstrat ca subtitlu, fiindcă, într-adevăr, trebuia să fie negarea unei piese de teatru. Munceam pe atunci cu înverşunare la o teză de doctorat în Litere, pe temele păcatului şi ale morţii în poezia franceză, lucrare pe care nu am terminat-o niciodată. Asta oare fiindcă mi-am dat seama că subiectul se găsea la Villon, se găsea la Baudelaire, la Verlaine, la rigoare şi la foarte puţini alţii? Rimbaud însă respingea păcatul originar, iar celor mai mulţi dintre poeţii francezi nu le păsa de temă. încercasem să mai scriu teatru cu foarte multă vreme înainte, dar nu reuşisem niciodată cu adevărat. De fapt, eram, în primul rând, preocupat de critică şi de estetica literară.

Uitasem că primele mele încercări din tinereţe fuseseră teatrale. Nu-mi

plăcea teatrul sau credeam că nu-mi place. Nici acum nu am cine ştie ce încredere în el. Mi-ar fi plăcut un teatru liturgic, ceremonial, dar nu dădeam decât de convenţie, mai ales de convenţia bulevardieră. Iată de ce prima mea piesă de teatru, cea care se joacă acum la Théâtre de la Huchette împreună cu *Lecţia, Cântăreaţa chealã,* era o parodie a teatrului de bulevard.
însă nu doar asta îsi dorea să fie. Intenţia mea era să golesc cuvintele de conţinut, să desemnific limbajul, adică să îl abolesc. Scriind piesa, care acum se cheamă *Cântăreaţa cheală* (anti-piesă), spectacol care pare publicului ciudat şi comic, pur şi simplu, îmi era greaţă, încercam să găsesc clişeele cele mai tocite, încercam să exprim absenţa ontologică, vidul, încercam, adică să exprim inexprimabilul. Ce pariu! De fapt, rezultatul a fost un pur exerciţiu de stil, rară conţinut, iară ideologie. *Exerciţiile de stil* ale lui Raymond Queneau, pe care le-am descoperit după ce am scris piesa,

mergeau în sensul demersului meu. M-am simtit confirmat.
Prezentasem deja manuscrisul lui Pierre-Aimé Touchard, administrator, pe atunci, la Comedia Franceză, dar şi altora, apoi lui Bernard Grasset, care m-a asigurat că „asta nu va trece niciodată rampa”. Dacă le punem la socoteală şi pe cele din Franţa, şi pe cele din străinătate, putem număra, începând din 1950, zeci de mii de reprezentaţii cu această piesă.
Aveam o prietenă, Monica Lovinescu, iar ea îl cunoştea pe Nicolas Bataille. Acesta înfiinţase o nouă companie teatrală şi, sub direcţia cuplului părinţilor Autant-Lara, animatori ai mişcării *Art et Action^O,* atât de celebră între cele două războaie mondiale, şi a lui Akakia-Viala, pusese în scenă *Un anotimp în infern,* al lui Arthur Rimbaud, şi *Eseurile* lui Montaigne. Monica ia transmis piesa lui Nicolas, care s-a hotărât să o monteze.

— „Artă şi acţiune” (n. tr.).

Textul era chiar o operă dramatică:

nici vorbă de acţiune, da, nici vorbă de intrigă, da, nici vorbă de personaje, însă un limbaj care se prefăcea în persoane, în mişcare, în ritmuri. Piesa avea deci osatură, structuri abstracte, progresie. După cum observasem în operele dramatice pe care le citisem şi pe care le predasem, textul era împărţit în scene numerotate, ieşirile şi intrările erau notate, indicam cum eroii piesei trebuiau să se aşeze (pompierul, de exemplu, spunând că nu dădea să se aşeze în timp ce se aşeza, că îşi scotea casca în timp ce nici vorbă să şi-o scoată etc.) şi aşa mai departe.
Lui Nicolas Bataille nu i-a venit greu să regizeze piesa, textul entuziasmându-1. N. Bataille era abil, precis, inventiv, ingenios. La dat piesei respiraţia sa, ritmul personal, ceea ce, deci, se aşteaptă de la un regizor bun. Era o falsă piesă de teatru, o piesă negativă, dar construită ca o piesă adevărată, ca basoreliefurile îngropate în carnea pietrei. Totuşi, din motive de facilizare, Nicolas a fost de părere să

suprimăm ultimele două scene, dintre care una, din punctul meu de vedere, putea fi jucată: încadrat de personajele sale, la final, autorul trebuia să înainteze spre public şi să-l insulte. (Nicolas Bataille a suprimat şi o „anecdotă” absurdă, spusă de Domnul Smith, pe care am reluat-o în volum.) într-o montare recentă a *Cântăreţei chele,* Daniel Benoin s-a gândit la un moment dat să reia epilogul în care spectatorii sunt insultaţi.

în ziua de azi, sunt confundate regia şi interpretarea. Tocmai cu *interpretarea generală* a piesei a avut dificultăţi Nicolas. La început, a vrut să răspândească gaguri. Cam ca Daniel Benoin. Am inventat cu toţii gaguri: Nicolas, eu şi actorii. După care, Bataille a avut îndoieli. Akakia-Viala l-a sfătuit să joace piesa serios, ca pe o dramă, şi aşa a şi fost construit spectacolul în 1950, care s-a dovedit a fi una dintre cele mai bune „interpretări” ale piesei, în ziua de azi, *Cântăreaţa* se joacă un pic altfel. Piesa

este scrisă de public. Actorii ştiu în care momente, la ce replici va reacţiona publicul, şi asta îi conduce în pofida voinţei lor, îi condiţionează.

în 1950, spectacolul, găzduit de Pierre Leurisse, a fost jucat timp de şase săptămâni în faţa unor săli goale, la Théâtre des Noctambules.

în august, în trei săptămâni, am scris cea de-a doua mea piesă de teatru, *Lecţia,* pe care Marcel Cuvelier a montat-o în februarie 1951. Pentru a o pune în scenă, Marcel şi-a vândut mobila.

Iar eu, pentru a trata problemele limbajului şi ale sensului, care mă preocupau dintotdeauna, găsisem instrumentul teatrului.

L'Express Magazine

Ianuarie 1978

JOB ET L'EXCÈS DU MAL, DE PHILIPPE NEMO

Cartea lui Philippe Nemo pur şi simplu m-a scos afară din mine sau din ceea ce consideram a fi propriul înlăuntru. Primele cincizeci sau şaizeci de pagini ale cărţii constituie o descriere

fenomenologică extraordinară a angoasei, în asemenea măsură, încât şi citatele din textul biblic şi comentariile lui Philippe Nemo au trezit în mine, într-un chip înfiorător de ascuţit şi de nesuportat, propria angoasă. M-am simţit iarăşi, am fost din nou pus în prezenţa acestei falii sau, mai degrabă, am fost aruncat în acest „altunde” al angoasei fundamentale. A trebuit să mă opresc din citit, fiindcă fiecare pagină a cărţii şi fiecare frază mă aduceau din ce în ce

mai aproape de neant, faceau să se prăbuşească peretele dincolo de care nu mai e altceva decât nimicul fundamental în care lumea noastră este îmbăiată. Şi fiecare frază poate fi, la fel, punctul de plecare al unui întreg solilocviu angoasat. Dacă aş putea avea calmul pe care această carte nu mi-l oferă, dacă aş putea avea o stăpânire de sine pe care această carte mi-o ia, aş putea scrie zece cărţi despre această carte.

Aceste întrebări fundamentale le

cunoaştem, lată-le: de ce este ceva mai degrabă decât nimic? Este bine-cunoscuta formulare a lui Heidegger, întrebarea pe care ţi-o adresezi ţie însuti din când în când, care te aruncă într-o stare de vertij şi pe care o uiţi pentru a putea continua să trăieşti, dar care rămâne, pentru mine şi pentru alţii, în planul doi al comportamentului, al conştiinţei, al vieţii noastre.

Este adevărat că acest vertij generat de întrebare poate fi anulat prin uimirea în faţa a ceea ce este, „care nu cere răspuns” şi care duce la contemplare prin interesul faţă de „acest ceva[cc] .

A doua întrebare fundamentală în fata acestui „ceva” este următoarea: Dacă este ceva, atunci, de ce este rău mai degrabă decât bine?

Nu constructorului lumii i se adresează Iov, punând această întrebare, ci dincolo de lume, cuiva pe care Iov îl numeşte Tu şi care se

ascunde.
Fiinţa este o slăbiciune a Dumnezeului ascuns? S-ar putea găsi şi aici o soluţie, iar aceasta ar fi să nu îţi pui amintita întrebare. Să trăieşti în deplină nepăsare. În indiferenţă. Uşor de spus. Această atitudine se poate totuşi obţine prîntr-o îndelungată şi grea tehnică, pe care călugării sectei zen o practică. Cel care a construit lumea e ca un om, ne spune Nemo, ca un om rău şi rău intenţionat. Acela e Cel

>)

care face ca, în această lume fără legi şi a cărei lege e fărădelegea, toate acţiunile, până şi cele mai bine intenţionate, să fie deturnate de rău, iar politica să nu ţină cont de suflete, ci de colectivitate. Dar cine tine cont de sufletul

y

fiecăruia? Philippe Nemo a citit mult mai mult decât mine şi cunoaşte cu siguranţă foarte bine

? > o >

gnosticii şi misticii, care şi ei, la fel ca Iov, îşi căutau identitatea

fundamentală dincolo de istorie, dincolo de lume, şi nu comunicau, dincolo şi de religiile vinovate de a fi pactizat cu lumea, de a fi pactizat cu ea, de a fi făcut compromisuri, decât cu acest Tu căruia i se adresa Iov. Degeaba am citit textele despre gnostici, tot nu ştim care sunt mijloacele pe care aceia le-au folosit pentru a reuşi. Aparent, angoasa trebuie să fie cea exprimată de autorul textului Cărţii lui Iov, cea care îndepărtează ecranul care-l ascunde pe cel ce se ascunde. Nemo, după cum o afirma şi Jung, ne spune că şi angoasa, şi nevroza sunt revelatoare. Astfel, nevroticul e bolnav de adevăr. Cartea lui Iov este un text biblic, zice Nemo, un pic în afara Bibliei, dincolo de Biblie: „Ne dorim să citim Cartea lui Iov fără Biblie,

A u • Ct

pentru ea însăşi.

Teologii, chiar şi Sfântul Augustin, mai degrabă ne-au camuflat Cartea lui Iov. „în orice caz, Cartea lui Iov nu este citită decât prin prisma unei tradiţii a

comentariului biblic.” Discursurile lui Elifaz, Bildad şi Tofar

* y y

reprezintă, într-adevăr, atitudinea tuturor doctorilor Bisericii.

însă nu ne putem sustrage angoasei, sursei adevărului, şi nimic nu poate împiedica un suflet să se gândească la întrebare, la frontiera inefabilei „imposibilităţi de a uita adevărul, care e cea dintâi caracteristică a angoasei”. Cu certitudine, există două categorii de oameni: cei care trăiesc conform metafizicii şi cei care trăiesc conform politicii. Cei din urmă nu sunt oripilaţi de rău. Trăiesc în această lume şi asta îi mulţumeşte. Cei care trăiesc conform *y y y*

metafizicii ştiu că răul ne-a fost dat ca enigmă, înşişi teologii trăiesc conform politicii. Iată de ce religiilor le vine greu să explice cum de-a pătruns răul în lume. în realitate, nici măcar nu îsi dau seama că această lume e un scandal

y

şi că legile nu sunt legi, iar ordinea e dezordine. Pânã la urmă, nu fac decât să augmenteze zgomotul şi furia. Au

griji, dar nu şi angoasă revelatoare.
Citind cartea lui Nemo, am spus că m-am simţit ca proiectat dincolo de lume şi am trăit în plină spaimă. Nu mai eram nicăieri, am încercat să mă întorc în acest mine care nu este un adevărat acasă, fiindcă lumea este un văl. Acceptând să pătrund mai adânc în angoasă, poate că întâlnirea ar fi avut totuşi loc? Poate aşa aş fi putut avea „dialogul intenţionat al sufletului meu cu celălalt suflet”.
Iov înţelege că lumea îi va fi pe veci de neînţeles şi că e o nebunie să vrei să pătrunzi într-o bună zi misterul ultim al lumii, „uitând de perspectiva jocului liber, în care lumea nu doar că va fi dezvăluită, dar şi de-jucată în viitorul unei beatitudini limitate la nicio lume, conform infinitei măreţii a originii noastre, în sfârşit regăsită în armonie cu sine însăşi”. Realitatea lumii „e semnul planului lui Dumnezeu”. E încă o enigmă pe care Iov o acceptă ca enigmă. Nu cere vreo explicaţie, ci, în dialogul lui cu Dumnezeu, e în aşteptare, e parte a dialogului.

Fenomenologia angoasei atât de arzătoare, atât de teribile, atât de înfricoşătoare de la începutul cărţii m-a făcut să rămân prins de această evidenţă şi să fiu mai puţin convins de finalul lucrării. Am recitit aceste pasaje cam dificile şi, după părerea mea, teologice, totuşi. Nu am înţeles cum de transformarea radicală a lui Iov[3] nu a fost, fără îndoială, înţeleasă nici de Elie Wiesel. Fiindcă de ce oare ne face să trecem pe acolo, prin acel infern şi prin moarte? întrucât mi-e frică de moarte, m-am obişnuit, chiar respingând-o, cu lumea aceasta de netrăit. De ce trebuie să trecem pe-acolo? Am rămas la „Ce se vrea de la mine?" Ştiu că nu trebuie pusă această întrebare[3] şi că, mai ales, nu trebuie adresată teologilor, ştiu că misterul este opac şi că trebuie acceptat tocmai pentru ca, în aşteptare, jocul dialogului să se desfăşoare. Pentru ce a trebuit să trecem pe acolo şi să ne subjuge

oroarea? Ştiu că nu există răspuns posibil, dar Iov pare să se consoleze şi, astfel, chiar şi în pofida a orice, se alătură teologilor. De ce sunt condiţionat, determinat „să nu înţeleg”? De ce numai răul ne dezvăluie inalterabilitatea sufletului? în opinia lui Jakob Bohme, lumea ar fi părăsită în braţele propriei libertăţi, în care nu se mai amestecă. După alte tradiţii, cosmosul este o insulă a creaţiei, despre care nu se ştie dacă va fi recuperată la sfârşitul vremurilor. Astfel, jocul ar fi încă mai tragic şi, pentru noi, nesigur. În ceea ce mă priveşte, în pofida imposibilei ispite a nepăsării, a jemanfişismului metafizic zen, răbdare nu am. Posibilităţile mele omeneşti mă fac să nu pot înţelege nimic şi, în fata liniştii şi a mortii, să nu nădăjduiesc nici să obţin resemnarea ori calmul, nici să îmi tin oroarea sub control. De când m-am aruncat în angoasă, nu mai am decât o singură dorinţă: să mă întorc cât mai repede în această lume a răului, în confortul inconfortabilului, să substitui

grijile şi politica angoasei insuportabile.
în această lume, care este departe de a fi un refugiu, îmi caut eu refugiul. Această lume mi se pare copleşitoare, prea reală, grea şi grosolană. Mă încovoi sub această povară. Or, dintr-odată, mi se pare ireală, „neadevărată”. Şi-atunci, brusc, mă trezesc în gol, nu mai ştiu pe unde sunt, e panică. Vreau să reintegrez această lume, ştiind că este pândită de moartea inevitabilă.
Când mă găsesc ca dincolo de lume, în plină angoasă, nici măcar nu-mi mai pot exprima angoasa. Ştiu că nu este exprimată de cuvinte. Acestea doar se apropie de ea. Textul lui Iov şi cartea lui Nemo nu sunt, aşadar, nici ele decât
forme de apropiere de angoasă. Atunci când autorul lui *Job et l’excès du mal* vorbeşte despre acest subiect, şi atunci când autorul Cărţii lui Iov o face şi el, ambii vorbesc cu o logică şi într-un limbaj care nu pot fi decât lumeşti. Angoasa autentică nu are limbaj, nu ştie să îşi formuleze

problemele, nu le gândeşte, ci le suferă. Angoasa mea nu are nicio explicaţie posibilă, nicio logică, întrucât este dincolo de cuvânt. Imediat ce vorbesc despre ea, nu mai sunt chiar în angoasă, ci în literatura angoasei. Dacă înţeleg bine, Creatorul nu-i oferă lui Iov, adică nouă, cheia misterului Creaţiei sale. Şi, mai ales, nu ne explică sau, mai degrabă, nu ne dezvăluie sensul „excesului răului”, pentru a prelua formularea lui Nemo, în Creaţie. Creatorul, care ne-a dăruit o putere de înţelegere mai mult decât limitată, cere, pentru moment, adică pentru întreaga durată a lumii, să avem încredere şi să aşteptăm. Totul va fi ştiut. Poate, dacă nu ar exista Dumnezeu, totul ar fi mai simplu. Mă simt încă mai tare ispitit să cred în diavol, decât în Dumnezeu. Dar, dacă cred în diavol, cred şi în Dumnezeu.

Istoria oamenilor nu poate fi înţeleasă fără demonologie.

O iubire imensă îl lega pe Charles Peguy de Univers şi de existenta

omului. Credea că totul
va fi răscumpărat şi că va urca la cer: şi câmpiile, şi grâul, şi catedralele, şi învingătorii, şi învinşii.
y *y*
îmi este mai uşor să cred că Dumnezeu este, decât să cred că nu este. Acest univers şi noi, care facem parte din el, ar exista, deci, pentru a ne întoarce la ce deja am spus, o farsă enormă. Să-i fim actorii şi să intrăm în jocul lui Dumnezeu. Şi să vorbim despre faptele noastre, să ne aducem propriile laude, să ne glorificăm prin monumentele şi capodoperele noastre efemere, să râdem de el şi de noi înşine,
y *y*
să intrăm în jocul lui, să acceptăm toată cruzimea acestei lumi, nici nu contează, întrucât toate acestea sunt efemere. Nepăsarea, mai spuneam. Da, sau sublima noastră rezistenţă. Să râdem, deci, să intrăm în jocul lui Dumnezeu, să râdem şi de toate prostiile criminale pe care le comitem şi, în acelaşi timp, să ne admirăm

faptele nobile, în clipa aceasta, libanezii, după ce s-au masacrat între ei, sunt masacraţi de sirienii pe care totuşi îi chemaseră în ajutor împotriva palestinienilor. Acest lucru nu ţine oare de cel mai crud comic, de cea mai sângeroasă absurditate? Să râdem până la moarte. Să râdem până dincolo de suferinţă. Omenirea nu are viitor.
Planetele care ne înconjoară sunt goale. Omenirea vie e singură pe lume. Poate că asta infirmă ce spuneam mai devreme. De fapt, poate că nu suntem aici degeaba, poate că suntem o experienţă unică? Poate cu noi s-a dorit să se facă o experienţă unică. Poate că suntem o mizã. în acest caz, dacă nu avem un destin lumesc, istoric, avem un destin metafizic? Ceea ce ar fi cu mult mai glorios, caz în care ar trebui să acceptăm cu demnitate că existăm. Să nu ne plângem de nimic. Să acceptăm şi faptul că existenţa ne este scurtă, îmi ofer persoana acestui joc. Nu avem nimic de pierdut. Omul este, în acelaşi

timp, absurd, idiot şi genial, însă minunile ştiinţei, mai mult decât politica şi arta, sunt cele care scot mai mult la lumină inteligenţa omului.
Aşa să fie? Totuşi, cât de sclipitor se manifestă supraumanitatea omului în arhitectura catedralelor!
Le Quotidien de Paris
8 iunie 1978

MIRO, SINGURUL PICTOR CARE ÎNDRĂZNEŞTE SĂ ÎI DEMONSTREZE LUI DUMNEZEU CĂ S-A ÎNŞELAT

Picturi, sculpturi, ceramică: opera lui Miro este prea numeroasă, prea vastă pentru a se putea vorbi despre ea în câteva cuvinte. Ar fi necesare mai multe cărţi pentru a o putea descrie. E prea diversă. Aşadar, despre această operă nu ar trebui să se vorbească, fiindcă pictura, sculptura, ceramica sunt, la fel ca muzica, limbaje autonome, care îşi sunt de ajuns lor însele, iar a vorbi despre ele este ca şi cum ai încerca să explici ori să traduci poezia într-o altă limbă. Ce s-ar putea face ar fi descrierea lor, lucru aproape

imposibil, sau să se vorbească despre „cum face” artistul. Dar, şi aici, ar trebui să i se analizeze tehnica, ceea ce nu este deloc mai uşor. Mai întâi, pentru că, personal, nu sunt un specialist al tehnicii, apoi, fiindcă tehnica nu îşi dezvăluie secretul, calitatea tehnicii fiind o condiţie necesară, dar nu suficientă pentru a explica o operă, opera lui. După sau dincolo de tehnică se manifestă personalitatea, sufletul unei opere. Să le enumeri, să stabileşti catalogul operelor este maximul posibil de făcut: „incitare” la a privi opera. Pentru a spune ce ai înţeles, mai bine ar fi să faci tabloul unui tablou, de exemplu. Chiar dacă tabloul tabloului este foarte stângaci, are avantajul de a fi tăcut şi de a exprima, în tăcerea lui, ce ai înţeles ori ce ai crezut că înţelegi. Restul e vorbărie goală. Mă gândesc la tăcerea picturii, însă în această tăcere există pantomimă, balet, cânt şi formă, bineînţeles. Pentru Miró, acestea sunt evenimente la care se asistă. Pictura care „mişcă” este mai rară decât s-ar

crede, lucru caracteristic calităţii picturale a lui Miró. Ceea ce ne prezintă Miró, în special în sculpturi, întrucât actualmente expune sculpturi, este faţa ascunsă a lucrurilor, şi-ţi spui privindu-le: „Aşa e, lucrurile aşa sunt, numi dădusem eu seama, ceea ce luasem drept nepotrivit este chiar natural.”

Aş zice că Miró este un sculptor şi un pictor al fantasticului. La alţi pictori, sau la alţi scriitori, sau la compozitorii de muzică, aspectul fantastic al realităţii este cel mai adesea coşmarul. Pentru Miró, fantasticul e umoristic. Coşmarurile sunt grele, Miró e uşor, vreau să zic aerian. Intră în lumea lui Dumnezeu. Ne face să credem sau să pricepem cum Creaţia a fost şi continuă să fie un joc pentru Dumnezeu. Miró intră în acest joc, îl acceptă şi se joacă cu obiectele care sunt jucăriile Creatorului.

Nu există urmă de pesimism la Miró. Există umor, există ironie. Miró subliniază neverosimilul ori irealitatea realităţii. Aş spune că Miró este un

pictor al realului. Din fericire, nu este vorba despre „realismul” socialist ori de alt fel, sau despre naturalism, fiindcă realismul (realitatea nu este realistă) este o şcoală, o convenţie, realismul nu este adevărat. Adevărat e subiacentul sau ceea ce se găseşte în spatele realismului. Miró ar face, mai degrabă, o caricatură binevoitoare a Creaţiei, părând, în acelaşi timp, că încearcă o alta. Că ar fi influenţat de suprarealîsm, da, este posibil, însă a mers mult dincolo de suprarealismul care a devenit banal, dramatic sau academic, la fel ca realismul. Suprarealismul nu mai este liber, are stilul şi reţetele sale, în timp ce Miró este însăşi libertatea. Jocul, după cum am spus, iată arta lui Miró, dar este vorba despre un joc metafizic. De ce oare un ou aşezat pe un taburet, de ce o furcă ţâşnind dintr-o masă, de ce o pată albastră subliniată de un semicerc negru şi de ceva ce-mi pare a fi un robinet nu ar fi mai adevărate decât natura, decât natura naturalistă?

Miró ne dezvăluie un câmp fără limite al posibilităţilor, or şi din acest motiv ne ia cu el într-o lume în care relaţiile dintre obiecte şi

>) forme ne par absolut verosimile ori mai verosimile decât natura naturalistă, realitatea realistă, simbolismul greu şi logic simbolic, decât misterul explicat şi, întrucât explicat, devenit inexplicabil. Inexplicabilul lui Miró este cel care ni se pare că „explică” cel mai bine lumea sau, mai repede, cel care ni se pare cel mai corect şi mai normal în plină anormalitate universală. Miró ne face să înţelegem că normalul nu e normal, că lumea ar fi putut fi cu totul altfel.

Da, asa e, alte manifestări ale Forţei creatoare sunt cu putinţă. Numărul lor este nelimitat. Miró ne invită să concepem altele, să ne pregătim pentru şi să acceptăm altele. Rivalizează cu Dumnezeu în invenţie sau, mai degrabă, îl invită să creeze noi forme, noi raporturi între noi lucruri, să folosească alte elemente

sau alte materiale pentru alte universuri.
Toate acestea, mereu în cea mai mare libertate. Există, în opera lui Miró, un amestec de umor, de maliţiozitate, de zburdălnicie, de graţie. După chipul şi asemănarea lui Dumnezeu, Miró creează din plăcere, pentru plăcerea sa şi pentru plăcerea noastră. Nouă ne oferă această lecţie, dar, şi mai mult, lui Dumnezeu. *Paris-Match*
10 noiembrie 1978

LUMEA E DE NETRÂIT

Sunt departe de a fi singurul care spune că lumea a ajuns de netrăit. Popoarele sunt în delir. Oamenii au depăşit până şi limitele josniciei. Nu mai e loc de alegere între o cauză sau alta. Teroarea generalizată în care trăim îi race pe cei mai sensibili incapabili să suporte această enormă povară, aducându-i în pragul sinuciderii, dacă nu cumva sunt ucişi. Alţii, cei mai puternici, trăiesc în teroare ca în elementul lor natural, care, de fapt, e chiar firescul, normalitatea. Pacea şi blândeţea sunt anormale.

Dar, dintre cei mai puternici, se recrutează şi politicienii, fanaticii, ucigaşii, masacratorii. Va veni vremea asasinilor, prevestea Arthur Rimbaud. Asasinul, ucigaşul este idealul mărturisit ori nu al multora dintre noi. S-a vorbit atât despre, s-a justificat atât de mult violenţa, încât iat-o aici, acum, atotputernică, invincibilă. S-a

criticat mult violenţa represivă, violenţa puterii. în ziua de azi, ni se pare că violenţa puterii, chiar hidoasă, este cea mai blândă dintre violente. Nu mai pot citi ziarele, nu mai pot asculta ştirile, toate mă umplu de oroare. Avem însă o natură dublă, fiindcă, totodată, sunt uluit observând în ce măsură sunt atras de filmele cu violenţă. Există, fără îndoială, şi în mine, ca în fiecare dintre noi, spaima şi dragostea de teroare. Totuşi, în mine predomină sila faţă de violentă, sila fată de crimă. De ce se ucid oamenii între ei? Nu vor muri oare cu totii? Când un om omoară alt om e ca şi cum s-ar

omorî pe sine însuşi. Triumful violenţei este triumful autodistrugerii. Omenirea nu se mai poate suporta pe sine.

Mă întreb cu înfricoşare dacă popoarele pot fi guvernate altfel decât prin teroare. Fiindcă asta fac guvernele tari atât în Est, cât şi în Vest. Mă întreb, cuprins de ruşine şi

de remuşcări, dacă nu cumva gulagurile sunt inevitabile. Evident, lumea este rea, mai mult decât evident, lumea este rea. Ori poate prost tocmită, prost fabricată. Gnosticii considerau că Dumnezeu nu era adevăratul creator al lumii. Demiurgii ar fi fost demonii ori îngerii căzuţi, care i-ar fi furat lui Dumnezeu câteva secrete de fabricaţie şi care ar fi conceput, care ar fi făcut lumea aceasta fără ca Dumnezeu s-o vrea ori chiar contra Voinţei Lui. Fiind rea, e normal să vrem să schimbăm lumea, şi astfel devine creaţia oamenilor. Numai că oamenii o fac încă şi mai rea. Din schimbare în schimbare, societăţile au ajuns mai oribile decât oribilul, mai odioase decât odiosul. Cei care au vrut şi care vor încontinuu sau cei care pretind că vor să instaureze dreptatea nu instaurează decât răzbunarea şi pedeapsa. Cei care pretindeau că vor să facă să domnească libertatea nu fac decât să domnească dictatura şi teroarea. Oare chiar vrem să fie instaurat Binele sau, de fapt, ne dorim

Răul, în pofida noastră, iară ştirea conştiinţei noastre? Totul e iraţional. Dorinţele noastre profunde sunt insondabile. Nu am încredere în cei ce vor să salveze lumea. Ideologiile, religiile, antireligiile, doctrinele filosofice nu oferă, pe cât se pare, decât pretexte pentru violenţă. Aceasta îşi depăşeşte mereu propriul scop. Astfel, după răsturnarea unui regim, violenţa îşi continuă opera, judecând şi decapitând, din frică de răzbunarea învinşilor. învingătorii şi învinşii sunt detestati în egală măsură. Violenţa, care se regăseşte în toate societăţile, este psihologică şi biologică, este în ursita fiecăruia. E inexplicabilă. E un mister.
Ce e de făcut în faţa acestei enigme care ne lasă neputincioşi? Dacă vreau să fac ceva împotriva violenţei, recurg eu însumi la violenţă. Două secole de revoluţii nu au ameliorat omul, acest om periculos pentru om. Ştiam de multă vreme că omul este cel mai teribil duşman al omului.
Ce putem să mai spunem în faţa

acestei enigme fundamentale? Ce putem să facem? Ce să scriem? Avem deja avalanşe, miliarde de cuvinte. Ce haos!
Oricât de rari ar fi, există totuşi oameni fericiţi. Sunt aceştia, oare, nepăsători, indiferenţi?
Deseori, sunt cei care au suferit mai mult decât alţii. Am un prieten care urma să fie ucis într-o răzmeriţă. în pofida faptului că a fost rănit, rămânând cu sechele serioase, nu urăşte, îmi spune că se simte fericit că trăieşte, că există în plină minune, întrucât continuă să fie viu în ciuda suferinţelor şi, pentru el, viaţa este un dar în fiecare clipă.
Da, există şi aceşti oameni binecuvântaţi, care nu ştiu să urască. Dar sunt urâţi, căci cei puşi pe fapte nu vor să-i lase în pace. Se va sfârşi însă şi cu asta. Lumea se va sfârsi. Poate că se va sfârsi bine.
Le Soir (Bruxelles)
14 februarie 1979

PAUL GOMA

Apărut la Editions du Seuil, volumul

lui Paul Goma,
Le tremblement des hommes^L este ° nouă şi pasionantă carte şi document despre felul în care trăiesc oamenii în ţările din Est, în cazul de fată, în România.

— „Cutremurul oamenilor” (n. tr.).

Cuvântul francez *tremblement* se traduce în româneşte prin „tremur”, dar şi, iar aceasta este adevărata semnificaţie a cuvântului, prin „cutremur , care mseamna o spaima uriaşa, groază, dar şi seism, catastrofa. Subtitlul cărţii, „Se poate trăi în România de azi?”, pare superfluu şi ridicol, fiindcă este evident că se poate trăi şi în România, şi oriunde altundeva, nu contează cum: ca muncitor la bandă, cerşetor, prizonier, cetăţean supravegheat şi persecutat. Şi asta imediat ce ai un ideal, de exemplu, libertatea sau dreptatea. Se mai poate trăi şi la adăpostul precar al tăcerii, al sustragerii. Spun că este vorba despre un adăpost precar, fiindcă, în România, niciun om care vorbeşte,

care e sters ori tăcut nu este definitiv la adăpost de ceea ce se cheamă justiţie socialistă. Oricine poate fi arestat, fără a sti de ce, întrucât toată lumea este vinovată. Şi fiindcă toată lumea este vinovată, fiindcă toată lumea este în pericol, e mai bine să vorbeşti, să ieşi din acest socialism al tăcerii.
Este o carte înfiorătoare, încă o mărturie care îi lasă pe occidentali surzi şi orbi. Fiindcă aici se poate vorbi. Aici, în Occident, se poate vorbi, chiar dacă puterea respinge ori dispreţuieşte cuvântul tău.
Aşadar, Paul Goma ne vorbeşte despre catastrofa *cutremur,* cutremurului oamenilor adăugându-i-se, în 1977, un groaznic cutremur de pământ: mii de persoane au fost acoperite de dărâmături şi au pierit, oameni de litere, scriitori cunoscuti, dar şi nenumărati anonimi, care au fost lăsaţi să moară sub ruinele peste care au trecut buldozerele.
Pentru români, asta a fost o pedeapsă suplimentară, de origine divină sau

diabolică, pedeapsă suplimentară, adăugată celei aplicate tuturor cetăţenilor de către oamenii de stat şi de către politicieni, prin intermediul poliţiei speciale, numite *securitate.*
Cele două catastrofe, cea politică şi cea seismică, se întâlnesc, aşadar, la fel de grave, la fel de periculoase şi una, şi cealaltă, fiecare având aerul de a fi cealaltă fată a celeilalte.
României au considerat că această catastrofa seismică nu poate fi decât corolarul catastrofei zilnice, pe care o trăiesc de la aşa-zisa eliberare, adică de la ocupaţia rusească din 1945.
Totuşi, această a doua catastrofa, cutremurul de pământ, deşi s-a soldat cu numeroase victime, a făcut cu mult mai puţine decât ocupaţia sovietică şi, apoi, decât cea a năimiţilor sovieticilor.
în exergă, Paul Goma îşi dedică volumul tuturor celor care, în anul de graţie 1977, s-au încăpăţânat să creadă că erau oameni şi au început cu începutul: să se elibereze de frică, să se elibereze de ei înşişi. Sigur, nu

se ajunge uşor la asa ceva. Paul Goma a trebuit el însusi, la un moment dat, să cedeze şi să semneze un text de scuze pentru o scrisoare totuşi neinjurioasă, pe care i-o scrisese preşedintelui republicii din ţara lui. Fiindcă poate să nu îţi fie frică, dar poţi fi obligat să cedezi sub tortură, mai ales atunci când îti sunt ameninţaţi soţia şi copilul.
Le tremblement des hommes este cartea unicului disident român cunoscut până acum. Este Soljeniţînul român. E ceva nou în acest volum: comicul amar, umorul, sarcasmul. Paul Goma scrie preşedintelui republicii române, apoi pentru Carta 77, pentru
Congresul Păcii de la Belgrad. Lucru ştiut public, întrucât Goma a dorit să strângă semnături. Sunt numeroşi cei care i le-au promis pe ale lor. Sunt numeroşi cei care s-au retras în ultimul moment. Telefonul îi este supravegheat, casa înconjurată de un cordon de miliţieni. Primeşte vizite

ciudate, trimişi ai *securităţii,* falşi prieteni, care doresc să vadă lista semnatarilor, pe motiv că ar vrea să semneze şi ei. I se trimit boxeri pentru a-l cuminţi. Telefonul îi este tăiat, cu excepţia momentelor când voci ale unor unelte ale miliţiei, ale unor funcţionari sau ale unor foşti deţinuţi terorizaţi tin să-l convingă să nu scrie acele scrisori, fie într-o manieră prefăcut prietenească, fie cu înjurături: „Jigodie, tot poporul e împotriva ta”, „Javră, vin eu să te spânzur etc.

Paul Goma este autorul mai multor cărţi:

)

Ostinato, Uşa noastră cea de toate zilele, Gherla (în care povesteşte despre trecerea sa prin închisori), apoi *în cerc,* toate la Gallimard. Niciuna dintre cărţile sale nu a apărut în România, cenzura interzicându-le. Convocat când de miliţienii care îl torturează, când eliberat şi chemat de cele mai înalte autorităţi ale partidului şi ale guvernului, care îi fac

promisiuni, care doresc să-l câştige de partea lor, Goma nu cedează nici în faţa injuriilor, nici a ameninţărilor, nici a loviturilor, nici a promisiunilor. Ministrul de Interne în persoană îl convoacă, se aruncă asupra lui şi-i smulge barba.

Cine e Paul Goma? „Nici istoric, nici sociolog, nici om politic, doar, pur şi simplu, un scriitor, acel animal care povesteşte ce ştie.” Şi, în pofida atrocităţii lucrurilor, povesteşte toate acestea ironic, ceea ce face cartea să fie ciudată şi pasionantă la lectură. Dacă Goma nu a murit în puşcărie, poate că se datorează şi intervenţiilor scriitorilor din Vest, americani, englezi, francezi, germani de Vest, care, de la depărtare, l-au susţinut şi care, de la depărtare, au organizat manifestaţii pentru el. Dacă Goma se află în acest moment în Franţa, asta se întâmplă graţie opiniei publice internaţionale, iată că opinia publică poate face unele lucruri, însă şi nouă înşine, în bună parte, ne e frică, în pofida adăpostului în care ne găsim.

Nu avem adevăratul curaj al lui Goma şi al disidentilor sovietici, ar trebui să fim şi noi astfel loviţi pentru a-l câştiga. Acestea fiind zise, cartea lui Goma nu prezintă numai un interes documentar legat de situaţia dintr-o ţară anume, ci este o mărturie vie despre slăbiciunea şi forţa omeneşti, despre laşitate şi curaj. Detaşându-se de el însuşi, povestindu-ne propria experienţă, Goma ne vorbeşte despre toţi oamenii din toate ţările. Da, cu furie şi umor, ceea ce-i face cartea să fie citită dintr-o suflare.

Le Monde

9 martie 1979

31 AUGUST 1978

Am primit, la ţară, nişte prieteni fermecători. (Sunt un pic jenat să scriu ca pe vremea lui André Gide sau Marcel Jouhandeau, dar, iată, vorbesc ca într-o conversaţie obişnuită, sau cum vorbesc membrii Academiei, dacă sunt romancieri, sau cum vorbesc oamenii de stiintă academicieni, atunci când nu vorbesc despre specialitatea lor; totuşi, găsesc deseori un alt limbaj. În piesele mele de teatru, pesemne fiindcă adevăratul meu limbaj este limbajul teatrului. Sunt de două ori bilingv. Vorbesc două soiuri de franceză. Vorbesc româneşte î cum scriu franţuzeşte, însă franceza o vorbesc întotdeauna cum o vorbeau André Theuriet ori Alphonse Daudet. Trebuie să elucidez acest mister.)

Am primit deci (remarcaţi acest „deci”) nişte prieteni fermecători. Nu erau doar fermecători, dar şi foarte inteligenţi. Am luat prânzul ca nişte tineri Lacani, fiindcă îmi imaginez că, dacă Lacan a inventat un nou limbaj, nu a inventat şi o nouă bucătărie.

Sunt, de ceva timp, sub efectul gnosticilor şi nu reuşesc să ies. Am spus deja că primele cincizeci de pagini ale cărţii lui Nemo m-au aruncat în irealitatea lumii noastre, dar realitatea unde este? A noastră e o iluzie, întrucât era timp frumos, mă simţeam aproape vesel. Philippe era chiar vesel, în pofida gnosticilor, Julie K. surâdea şi mi se pare c-a zis cam asa, dacă-mi aduc bine aminte, că atunci

)’’

când e însorit, e cucerită de bucuria de a trăi, iar lui P.A.B., voinic, sănătos, nu-i pasă de aceste probleme, doar eu i-am dăscălit că există o soluţie pentru tot ce se întâmplă în jurul nostru: să trăieşti în nepăsare.

Am fost crescut în creştinism. însă creştinismul, conform căruia mi se pare că încă trăiesc din obişnuinţă, se cutremură, iată de ce trăiesc în teamă şi în cutremur, chiar dacă nu mereu. Este de ajuns ca o prietenă să mă părăsească, sau să mi se interzică alcoolul, sau să nu mi se publice un

text pe care-l trimit unui periodic pentru a regăsi importanţa lumii, lumea noastră, realitatea ei, pentru a fi afectat de lume, pentru a mă reinstala, în sfârşit, în realitatea acestei lumi, este, de asemenea, de ajuns să fiu înconjurat de prieteni pentru ca lumea să îsi reia consistenta, deşi nu întotdeauna. Dacă-mi trece prin cap ideea că notorietatea literară, prezenţa prietenilor nu pot să-mi vindece rana spirituală şi că nu sunt decât iluzii adăugate iluziei, mă-ntunec din nou. Afară din orice. Aruncat în ceea ce mi se pare a fi abisul.

Soţia mea scapă de depresie străduindu-se, făcând totul pentru a-mi opri sau pentru a-mi atenua depresia, lucru care o împiedică pe a ei. în fiecare dimineaţă şi în fiecare seară, îmi spune care-mi sunt motivele pentru a trăi, iar toate acestea se rezumă la următoarele: „Nici nu-ti dai seama ce noroc ai avut toată viata! Te

aşteptai oare să fii un scriitor cunoscut şi să trăieşti din scrierile tale? Nici nu-ti dai seama

că există oameni care te citesc şi care găsesc în pesimismul şi în disperările tale raţiunea lor de a trăi.” Cred că are dreptate, dar aceste motive trebuie să mi le repete zi de zi, fiindcă le uit. De curând, am fost la un psihiatru. înainte mă văzusem cu destui preoţi şi rabini. Psihiatrul a vorbit mult, confirmându-mi tot ce-mi spun singur, în fiecare zi. Printre altele: ne naştem, suferim, murim. „în lumea-ntreagă, singura plăcere a oamenilor este să se tortureze între ei şi să se masacreze, ne îndreptăm cu certitudine spre catastrofa istoriei. Iată”, îmi zice, „discursul pe care mi-l ţin toţi deprimaţii. Vad vreo douăzeci pe zi şi le repet tuturor că au dreptate. Ceilalţi, care nu au conştiinţa răului în care trăim, a răului care ne-a prins, a catastrofei permanente, sunt nişte nesimţiţi şi nişte proşti. Sau dorm, nu vă voi contrazice şi afirm alături de

dumneavoastră că viata e numai suferinţă, supărare, necazuri şi că bucuriile pe care le avem din când în când sunt extrem de reduse, de precare, fără bază. Aveţi dreptate”, îmi spune doctorul, „Aveţi dreptate, dar dacă tot stau lucrurile asa cum stau, trebuie suportate toate, cu tot cu nefericirea lumii, pe care imbecilii nu o întrezăresc, şi, pentru a le putea suporta, vă voi da nişte pilule ori vă voi face nişte injecţii, asta nu vă va vindeca de limpezimea privirii şi de adevărul pe care l-aţi înţeles, dar va putea aşeza între dumneavoastră şî lume un ecran ori o armură. Şi veţi putea

w • cc

trai.

Dintre toţi filosofii, preoţii şi rabinii pe care i- am cunoscut, acest doctor este singurul care mi-a spus nişte adevăruri evidente. Vreau să spun, adevărurile evidente.

Iau însă pilule şi-mi pun armuri de zeci de ani. La drept vorbind, nu sunt nici stoic, nici nepăsător filosofic, nici

creştin. Numai religia m-ar putea face să trăiesc. Dar care? E vreuna posibilă?
Pentru a reveni la prietenii mei şi la soare, trebuie să spun că numai soarele mai poate face ceva pentru mine. în orice caz, literatura, care m-a tinut şi retinut ani de zile, nu mă mai poate ajuta, nu mai citesc decât cărţi despre religie, adică despre religiile eretice. Şi iubirile, uneori, îmi aduc bucurii care mă fac să uit moartea.
Dar pe unde-or mai fi acum?
O întreb pe Julie K. ce trebuie făcut şi ce face personal, iar ea îmi răspunde: „Nu se poate face decât un singur lucru, să se râdă”, nu mai ştiu dacă a spus că ar trebui să se râdă sau să fie luat în râs respectivul subiect. Cred că şi ea i-a frecventat mult pe gnostici şi că şi ea crede că lumea a fost făcută de îngeri ori de eoni care iau furat câteva secrete adevăratului Dumnezeu, că lumea a fost întocmită fără Autorizaţia Sa şi atunci, întrucât Creatorul sau Creatorii probabil râd de noi, să râdem şi noi între noi şi să

ne jucăm. Dar cum să râzi? Nu poţi să râzi tot timpul.
David Rousset a scris o carte admirabilă despre sociologia lagărelor de concentrare, în care demonstra că sociologia acestora nu era decât sociologia normală, care ne dirijează şi pe care o constituim, că era identică şi structural aceeaşi cu a noastră, doar un pic mai, cum să zic, strânsă, condensată, cu mult mai disciplinată şi mai tiranică. Ţări întregi, precum Rusia, trăiesc acum, ca să nu mai punem la socoteală Cambodgia şi altele, într-o societate concentrationară şi, ca în orice societate concentrationară, ceea ce oamenii doresc acolo nu este să trăiască mai bine, să spere să trăiască mai bine, ci să nu trăiască încă mai rău de atât. Nici vorbă de altă speranţă, nici vorbă de altă lumină.
Acelaşi David Rousset scrie o carte mai mică, tot legată de acest subiect, *Lepitre ne ritpas^-,* ceea ce înseamnă că nu se poate râde tot timpul. Nu trebuie mers cu căutările atât de

departe: o boală, o durere groaznică de dinţi, chiar şi acestea te împiedică să râzi. Nu se râde nici în lagărele de concentrare, nici în societăţile totalitare, iar în celelalte, din ce în ce mai puţin.

— „Bufonul nu râde” (n. tr.).

Julie K. îmi răspunde la telefon, câteva zile mai târziu, „că, în acel caz, trebuie să fii dincolo de râs”. Nu toată lumea este însă în stare, prin ce tehnică poţi ajunge la aşa ceva? Răspunsul lui Julie K. despre râsul ca major mijloc terapeutic spiritual este o soluţie care a fost deja oferită. Citeam cândva texte şi comentarii despre budismul zen. Se povesteşte despre un bătrân călugăr zen, care, după şaptezeci şi cinci de ani de meditaţie, ajuns la vârsta de nouăzeci de ani, iese din mănăstire, se uită în jur de parcă ar vedea lumea pentru întâia oară, are dintr-odată iluminarea supremă şi începe să râdă, să râdă, să râdă, strigând: „Ce închipuire!” în ziua vizitei prietenilor mei, cuprins pentru o clipă de fericire, uluit că sunt fericit

fiindcă mam uitat la soare şi la un cer strălucitor, am fost năpădit de o mare nemulţumire faţă de mine însumi. Oare nu spunea Plotin că i se facea ruşine fiindcă avea un trup, că suferea din cauza lui, şi nu mai spunea că i se facea ruşine fiindcă fusese făcut fericit de lumina soarelui? Sau mai spunea şi contrariul, cum ar fi că lumina e semnul pe care ni-l trimite bunul Dumnezeu în sub-lumea în care trăim. Această din urmă aserţiune mi se pare justă, trebuie să recitesc textele.

Admir erudiţii sau, chiar dacă nu-i admir, cel puţin mă uimesc. Am printre ei un prieten, profesor la Sorbona, care ştie totul, totul, totul, totul şi multe alte lucruri, ca Pico della Mirandola. Niciodată nu mi-am putut da seama ce gândea. Ce gândeşte. Am impresia că e, mai degrabă, agnostic, dar viaţa o suportă. Nu e scriitor şi nu se plânge.

Mai am un prieten, şi el mare erudit. Cunoaşte toate religiile şi istoria lor. Nu a fost făcut praf de niciuna dintre ele şi are senzaţia că a

descoperit o cale pe care o indică în numeroasele sale cărţi.
Cu cât citesc mai multe opere despre religii, cu atât mă nărui mai tare. Când gnosticii ne spun, unii dintre ei, că Isus e trimisul Dumnezeului ascuns şi că s-a făcut om pentru a mântui lumea, mă întreb cum se face că a ajuns la aşa ceva. Când alţi gnostici afirmă că Isus este Şarpele şi că, de fapt, misiunea lui este numai aceea de a spori dezordinea stabilită în univers, de a întări şi de a fi paznicul legilor, sunt încurcat de-a binelea. De unde ştiu gnosticii toate astea? Şi care ne este rolul, al meu şi al altora, în toată această poveste aiuritoare? Pe cine să crezi şi ce să crezi? Istoricul religiilor, pe care îl admir pentru ceea ce ştie, face, zice el, hermeneutică. Interpretează, deci dă un sens acestei lumi. îmi vine însă greu să mă descurc în interpretarea acestui talmeş-balmeş, în interpretările lui, am, mai degrabă, sentimentul că această operă deja enormă este un imens repertoar,

o enciclopedie; cu siguranţă nu stăpânesc destul de în adâncime domeniul, în orice caz, citindu-l, ai senzaţia că, după lectură, totul ar fi de luat de la capăt. Tot ce poate race este să ne îndrepte către un guru. Ce mă miră mai mult în ceea ce-l priveşte e că munca lui şi numai a lui, opera, cum se spune, îl interesează mult mai mult decât cealaltă parte, mi se pare că vrea să construiască un uriaş monument enciclopedic, dar ce e mai curios la el sunt gustul şi nevoia lui de a scrie literatură. Literatura nu este educativă. Literatura este inutilă. Există, evident, o utilitate majoră a inutilului, dar, în ziua de azi, suntem prinşi într-o lume mai tragică şi mai apocaliptică decât oricând, şi totul e un lux, cu excepţia disperării.
O altă prietenă îmi spunea recent că, într- adevăr, soluţia de a râde pentru a învinge sau pentru a domina drama cosmică e unica valabilă. Era absolut de acord cu ce îmi spusese Julie K. şi adăuga că era exact ce făcusem eu întreaga viaţă. Inconştient. Instinctiv.

Onimus.33 a susţinut la Cerisy-la-Salle o conferinţă despre mine, cu titlul: „Când teribilul izbucneşte în râs.” Asa să fie? Asa e, dar, atunci, de ce această separare între mine şi mine însumi, de ce nu sunt eu însumi decât atunci când fac să izbucnească teribilul în râs şi de ce în restul timpului mă îneacă tristeţea, şi numai vinul mă mai face să râd, vinul care nu este decât un drog, şi-atunci, ce fac în restul timpului? Şi ce prăbuşire, ce furie, ce haos, atunci când vinul îsi încheie efectul!

— Jean Onimus (1909-2007) – eseist şi universitar francez, specialist în Charles Péguy (n. tr.).

Pentru a trăi, trebuie să iubeşti. Am două fiinţe care sunt aici, soţia şi fiica mea, care întind braţele spre mine, care nu aşteaptă de la mine decât dragoste. De ce nu mă pot iubi şi pe mine decât intermitent, de ce această inconstanţă, această neputinţă? Furiile cele mai nebuneşti mă cuprind adesea şi dărâm totul, iubire, linişte, credinţă. Sparg totul.

Cum fac ceilalţi pentru a trăi? Două

persoane întrebate mi-au răspuns că trăiesc pentru şi prin literatură. Nu-mi mai place literatura, dar voi continua să o fac.
îmi aduc aminte de unul dintre foştii mei colegi de facultate, care, pe când era soldat, avea sentimentul că trăieşte într-o lume falsă şi
)) că adevărul era poezia. Eu am senzaţia inversă. Literatura e un joc şi, dacă continui să îl joc, fiindcă, închipuiţi-vă, e meserie de jucător literatura, joc iară a crede în ea, nu e decât o iluzie în Iluzie.
Aflu că generalul, şeful Securităţii române, s-a refugiat în Germania. S-a pus sub protecţia CIA. Acum e ascuns undeva, în America, însă deja a dat declaraţii şi a denunţat opt deputaţi şi miniştri ai Germaniei de Vest, care spionau pentru Germania de Est sau pentru Rusia, printre ei şi Ministrul german al Afacerilor Externe. Parlamentul german s-a reunit pentru a ridica imunitatea parlamentarilor vinovaţi. Ce joc mai e şi ăsta?
în masacrul general, nu mai poţi spune

cine are şi cine nu are cu adevărat dreptate. De ce îşi poartă pică unele altora aceste sute de milioane sau trei miliarde de oameni care trăiesc pe Pământ? Am mai spus că nu oamenilor ar trebui să le poarte oamenii pică. Mai degrabă, Creatorului lor. De ce nu ne adunăm cu totii

J

pentru a protesta colectiv împotriva Creatorului? Lucrul acesta ar genera nişte pagini minunate prin ziare, cu semnături de intelectuali şi de neintelectuali.

Dar ia să tac eu, ia să tac! Mă tem de blasfemie, ia să ne cultivăm grădina! Poate chiar să ne rugăm. Dar cui să adresăm rugile?

Suntem cu toţii „Iov”. Cea mai mare parte dintre oameni şi-a dat seama de asta de puţină vreme. Fiindcă suntem cu totii Iov, răspunsurile lui Y. pentru Iov mă privesc şi ele în mod deosebit. Conform lui Y., Creatorul sar fi apropiat de oameni, s-ar fi apucat să-i distrugă, dar acest lehova mânios şi crud, care a făcut celebrul pariu cu

Satana pe spinarea lui Iov, ar fi resimţit ceva remuşcări. După părerea lui Y, Creatorul ar fi vrut să îşi răscumpere fapta. Din acest motiv, ar fi făcut să fie ucis în Fiul Său, Isus Hristos. Ce dar, ce răscumpărare! De unde-i vine lui Y. ideea asta? Explicaţia lui mi se pare la fel de simplistă ca a unui individ pe jumătate ignorant. Naiv şi infantil. Poate că, la rigoare, aşa este şi, dacă e chiar adevărat, nu e decât pentru logica îngustă şi simplă a oamenilor.

Să trecem la altceva, mai literar. Scriitorul G. N., care este unul dintre ultimii care mai păstrează intacte în ei probitatea literară şi onestitatea intelectuală, ştie ruseste. A vrut să traducă şi a tradus *Livada de vişini* a lui Cehov. A luat o ediţie modernă a piesei. Citind cu atenţie textul, a observat că sunt lucruri care nu se potrivesc, replici care par să lipsească, altele cu sens bizar şi „revoluţionar”. S-a mirat, a luat ediţia originală a *Livezii de vişini* şi a observat că, intr-adevăr, textul fusese modificat.

Lipseau replici. Altora le fusese schimbat locul, iar aceste modificări, aparent de mică importanţă, dădeau un cu totul alt sens piesei. Modificările erau subtile şi, pur şi simplu, diabolice. Nu mai era *Livada de vişini.* Drept care, a tradus după textul original şi astfel, graţie lui, avem o *Livadă de vişini* adevărată.
Cum sunt oare Tolstoi şi Dostoïevski tipăriţi în URSS?
Nu ştiu dacă va citi multă lume această informaţie, capitală totuşi, dar pe cei care o vor fi citit şi care vor mai traduce autori ruşi de

) > dinainte de revoluţie, utilizând ediţii de după 1917, îi consider „ticăloşi şi necinstiţi intelectual”.
Ştiu, nu este totul în regulă în istoria textelor care ne vin din Antichitate, însă cercetătorii occidentali oneşti subliniază în textele

J shakespeariene pasajele care par a nu-i aparţine lui Shakespeare. La fel şi la Homer. Pentru aceşti doi uriaşi ai poeziei,

pericolul nu este foarte mare, fiindcă aceia care au adăugat pasaje *Iliadei* sau lui *Hamlet* îşi doreau să facă opera mai teatrală, să explice mai limpede, dar nu au mers deliberat în sens invers şi nu au vrut să falsifice gândirea unui Shakespeare sau a unui Homer. Alte întrebări mai grave se ridică, mult mai grave: Textele spirituale eretice, de pildă, sunt cu adevărat falsuri? Sau, pur şi simplu, tradiţia bisericii catolice este aceea care le declară false? Astfel, de exemplu, evanghelia coptă a Sfântului Toma ar putea fi mai adevărată, mai exactă decât evanghelia Sfântului Marcu sau a Sfântului Matei? Toată lumea a trişat în istorie şi am îndoieli fată de tot ce afirmă istoricii, întrucât nu există de fiecare dată texte care să confirme ori care să infirme exactitatea informaţiilor. Câte victorii împotriva turcilor a repurtat cu adevărat domnitorul moldovean român Ştefan cel Mare? Istoria e plină de isprăvi improbabile şi de bătălii care nu erau, din partea domnitorilor moldoveni, decât nişte acte de

hărţuire lipsite de consecinţe. Exemplele pe care le-aş putea cita sunt infinite. Dacă te laşi furat de legendă, ai putea crede că războiul împotriva Germaniei a fost câştigat, în 1945, de Rezistenţă. în ceea ce îl priveşte pe domnitorul moldovean Ştefan, victorios împotriva turcilor, conform tradiţiei populare a ţării, atât de victorios s-a dovedit,
încât, în ultimii ani ai vieţii, şi-a pus ţara sub protecţia turcilor. A acceptat ceea ce, în ziua de azi, s-ar numi colonizare. Pe care o recomanda. Nu ştiu ce sa mai cred şi, dacă mă apuc să mă întreb, nu mai dorm noaptea. Avea dreptate inginerul acela, care-mi spunea să cred în matematică şi în tehnică. O clădire
)
sau un pod, fie ele şi de o mie de ori mai urâte decât Beaubourg-ul, nu pot sta în picioare decât dacă sunt ridicate pe fundaţii solide, conform unei stiinte şi unei tehnici care sunt singurele ce nu pot minţi. Dacă mint, totul se prăbuşeşte. Nu mai cred decât în zidurile care rămân în picioare.

Asta mă mai linişteşte un pic, fiindcă, dacă există un fundament foarte serios al adevărului în tehnică, atunci trebuie să existe şi în spiritul omenesc şi se poate realiza şi în alte manifestări şi creaţii ale acestui spirit al nostru. însă cărţile lui Zinoviev, printre care *Les Hauteurs beantes34,* ne indică în ce măsură minciuna diabolică se poate insinua şi instala în societăţi întregi.

„înălţimi căscate” (n. tr.).

Asta mă-mbolnăveşte.

Dacă politica ar fi ucisă, ar fi ucisă şi minciuna. Dacă nu ar exista sociologii politice, societăţile s-ar putea construi pe adevăr. În societatea sovietică pe care ne-o descrie Zinoviev, mare savant şi mare fizician, societatea se construieşte împotriva adevărului, pe dos. De cincizeci de ani încoace, ni s-a vorbit mult despre adevărul care nu este adevăr, iar noţiunea de adevăr a fost dărâmată, spartă în adevăruri. Apoi adevărul adevărurilor a fost „demitizat”, cum ar spune filosofii noştri de la Deux Magots. Se zice că, dacă nu s-ar crede în Dumnezeu, omul

ar fi mort. Dacă este ucis adevărul, inteligenţa este cea care moare. într-o tară totalitară descrisă de Zinoviev, cel ce crede în adevăr şi-l caută e un schizofrenic. Ierarhia e răsturnată: puterea o deţine cel mai convenţional, cel mai conformist, cel mai puţin inteligent, cel mai puţin îndrăgostit de adevăr. Şi-asa nu se va mai termina. Mă întreb când vor putea fi înţelese, când vor fi cărţile lui Zinoviev asimilate de oameni. Mai este nevoie de timp. Pe vremea lui Hitler, minciuna şi propaganda erau atât de grosolane, încât puteau fi uşor dezvăluite.

în ziua de azi, Diavolul are mult, mult mai multă experienţă şi poate construi societăţi întregi pe minciuna ajunsă infinit mai subtilă.

Dar, câtă vreme Zinoviev e aici, câtă vreme există oameni ca Zinoviev, simt că încă pot spera. Poate că sufletele nu mor.

(Inedit)